

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Факультет історії, політології і міжнародних відносин

Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

на тему:

“Формування громадянської компетентності засобом вивчення історії 12-ої бригади спеціального призначення “Азов”

Студента 2 курсу, групи СОІ-2м
напряму підготовки (спеціальності)
014.03 “Середня освіта (Історія)”

Годованець Роман Васильович

Керівник: кандидат історичних наук,
доцент **Галицька-Дідух Тамара**

Вячеславівна

Рецензент: кандидат історичних наук,
доцент **Паска Богдан Валерійович**

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

м. Івано-Франківськ – 2024 р.

Анотація

Годованець Р. В. Формування громадянської компетентності через вивчення історії 12-ї бригади спеціального призначення “Азов”. Івано-Франківськ, 2024.

У дипломній роботі досліджено формування громадянської компетентності учнів через вивчення історії 12-ої бригади спеціального призначення “Азов”. Основна увага приділяється аналізу історичних та сучасних аспектів діяльності бригади, а також методичних підходів до інтеграції цих знань у шкільну програму з історії України.

Актуальність даної роботи обумовлена необхідністю формування свідомих і активних учнів, що є важливим елементом демократичного суспільства. В умовах сучасних викликів і загроз для України, вивчення історії 12-ї бригади спеціального призначення “Азов” стає важливим інструментом патріотичного виховання та розвитку активної громадянської позиції. Здійснено комплексний огляд нормативно-правової та навчально-методичної бази, що регулює формування громадянської компетентності в освітньому процесі. Окреслено дефініцію громадянської компетентності та її складових, простежено взаємозв'язок цих компонентів з вивченням історії “Азову”. Основну увагу зосереджено на дослідженні методичних підходів та прийомів інтеграції знань про діяльність “Азову” в навчальний процес на уроках “Історії України” з метою формування громадянської компетентності учнів.

Актуальність дослідження обумовлена відсутністю узагальнюючих наукових досліджень з даної тематики а також потребою у формуванні свідомих і активних громадян, здатних брати участь у демократичних процесах та відстоювати суверенітет своєї країни.

Ключові слова: громадянська компетентність, добробати, бригади спеціального призначення “Азов”, повномасштабне вторгнення, історія України, навчальний процес.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. Джерела та історіографія проблеми	8
1.1. Джерельна база дослідження.....	8
1.2. Історіографія проблеми.....	14
Розділ 2. Історичний шлях 12-ої бригади спеціального призначення “Азов”	21
2.1. Основні напрямки діяльності та бойові операції 2014-2021 рр.	21
2.2. Роль “Азову” у відсічі російської агресії: від початку широкомасштабного вторгнення до сьогодні.	33
2.3. Організаційна структура, озброєння, вишкіл та символіка бригади “Азов”.	44
2.4. Бійці “Азову”: легенди незламності та боротьби за свободу України.....	59
Розділ 3. Інтеграція знань про діяльність 12-ої бригади “Азов” на уроках “Історії України” для формування громадянської компетентності учнів.	67
3.1. Сутність і значення громадянської компетентності в сучасній шкільній освіті.....	67
3.2. Методичні підходи до формування громадянської компетентності учнів через вивчення “Азову” на уроках “Історії України”.....	77
ВИСНОВКИ	90
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	95
ДОДАТКИ	130

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Формування громадянської компетентності завжди мало стратегічне значення для освіти та розвитку будь-якої держави, оскільки воно безпосередньо впливає на здатність громадян брати участь у процесах демократичного управління та розвитку суспільства. Для України ця тема є надзвичайно актуальною в умовах сучасних викликів та загроз, які стоять перед країною. У цей період формування громадянської компетентності набуває нового змісту та важливості, адже саме зараз від здатності громадян бути свідомими та активними учасниками суспільного життя значною мірою залежить майбутнє країни.

Громадянська компетентність тісно пов'язана з відчуттям людиною своєї приналежності до держави, що включає розуміння її цінностей, принципів та норм. Демократія, як форма правління, не може існувати без активної участі громадян у політичному, економічному й соціальному житті, а також без здатності кожної людини вільно висловлювати свою думку, взаємодіяти з іншими та впливати на прийняття рішень. Поняття громадянської компетентності охоплює не лише знання прав і обов'язків, а й формування вміння брати на себе відповідальність за долю держави та розвитку суспільства.

Вивчення історії 12-ої бригади спеціального призначення “Азов” є потужним інструментом, що поєднує в собі як історичний, так і методичний потенціал для сучасної освіти. Історія цієї бригади розпочинається в 2014 році, коли вона стала невід'ємною частиною боротьби за незалежність України, і є прикладом непохитної відданості своїй Батьківщині. Її діяльність і внесок у захист держави стали важливою складовою патріотичного виховання, яка надихає нові покоління на служіння своїй країні.

Вивчення історії 12-ої бригади спеціального призначення “Азов” сприяє розвитку патріотизму, гордості за свою країну, а також формуванню активної громадянської позиції, яка є необхідною для будівництва сильної та єдиної нації.

Крім того, воно сприяє розвитку критичного мислення, адже учні можуть на конкретних прикладах оцінити, з якими викликами стикається Україна на сучасному етапі свого розвитку, і як важливою є роль кожного в підтримці національної безпеки та стабільності.

Проте на сьогоднішній день існує дефіцит методичних матеріалів, які повноцінно висвітлюють діяльність 12-ої бригади спеціального призначення “Азов”, що є перешкодою для його інтеграції в освітній процес. Актуальним завданням є подолання цього недоліку та ефективно впровадження в навчальні програми історію “Азову”, щоб сприяти формуванню активної громадянської позиції школярів.

Об’єктом дослідження є 12-а бригада спеціального призначення “Азов”.

Предметом дослідження є етапи розвитку та діяльності 12-ої бригади спеціального призначення “Азов”, а також методи і прийоми інтеграції знань про “Азов” в курс шкільного предмета “Історія України” з метою формування та розвитку громадянської компетентності учнів.

Метою дипломної роботи є дослідження історичного шляху 12-ої бригади спеціального призначення “Азов”, а також аналіз методичних підходів та прийомів для інтеграції знань про діяльність “Азову” в навчальний процес на уроках “Історії України” з метою формування громадянської компетентності учнів.

Завдання:

- проаналізувати джерела та історіографію проблеми;
- дослідити структуру та діяльність “Азову” у 2014-2021 рр.;
- вивчити діяльність бригади під час російського вторгнення в Україну з 2022 р. до сьогодні;
- охарактеризувати визначення “громадянської компетентності” та її складових;
- проаналізувати методи та прийоми формування громадянської свідомості шляхом інтеграції знань про історію “Азову” в навчальний процес.

Методи дослідження. Для розв’язання вищезазначених завдань використовувався комплекс теоретичних методів:

1. Метод джерелознавчого аналізу застосовувався для критичного вивчення первинних та вторинних джерел, зокрема документів, публікацій, а також усних свідчень. Цей метод дозволяє оцінити достовірність, походження та контекст джерел, а також виявити їхню значущість для вивчення теми, які висвітлюють діяльність бригади.

2. Історичний метод використано для вивчення процесу становлення та розвитку батальйону “Азов”, його етапів, зокрема, від моменту формування до сьогодення. Цей метод дозволяє простежити зміни в структурі, тактиці, ідеології та діяльності підрозділу.

3. Метод індукції застосовувався для виявлення загальних закономірностей на ґрунті аналізу історичних подій та фактів. Цей метод допоміг зрозуміти загальні тенденції діяльності батальйону.

4. Метод дедукції використовувався для формулювання чітких висновків на основі положень і принципів. Метод дозволив сформулювати висновки про значення діяльності батальйону для формування громадянської компетентності.

5. Педагогічне моделювання було використано для розробки методів і прийомів інтеграції історії полку “Азов” у навчальний процес школи, що дозволяє не лише поглибити знання учнів з історії України, а й сприяти формуванню громадянської свідомості та патріотичних цінностей серед молоді.

Хронологічні межі магістерської роботи охоплюють період з 2014 по 2024 рік. Початковою точкою є травень 2014 року, дата створення батальйону, а завершення – сучасні події на фронті.

Географічні рамки дослідження охоплюють територію України в межах 1991 року, включаючи регіони, де здійснював свою діяльність “Азов”.

Наукова новизна дипломної роботи впливає з кількох аспектів.

По-перше, вперше здійснено комплексний аналіз історії створення та діяльності батальйону “Азов” від 2014 р. до сьогодення.

По-друге, удосконалено педагогічні підходи до викладання сучасної історії України шляхом інтеграції матеріалів про добровольчі батальйони в навчальні програми, що дозволяє створити більш актуальний контекст для розвитку громадянської свідомості учнів.

По-третє, виявлено та обґрунтовано ефективні методи використання історії “Азову” для формування громадянської свідомості, патріотичних цінностей та національної ідентичності серед школярів.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що глибоке вивчення історії 12-ої бригади спеціального призначення “Азов” та впровадження запропонованих методів і прийомів навчання в рамках інтеграції знань про “Азов” в навчальний процес сприятиме значному покращенню викладання історії України в середніх школах. Крім того, матеріали, зібрані в ході дипломної роботи, можуть бути використані при створенні методичних посібників, розробці навчальних програм, а також під час підготовки семінарських занять та педагогічної практики. Це дозволить ефективно інтегрувати сучасний контекст вивчення історії та сприяти розвитку критичного мислення і громадянських компетентностей учнів.

Апробація роботи здійснення під час звітної наукової конференції студентів підсекції історії України і методики викладання історії 4 квітня 2024 року на тему “Полк Азов” і громадянська компетентність.

Структура магістерської роботи складається із вступу, трьох розділів, семи підрозділів, висновку, списку використаних джерел (262 найменувань літератури) та додатків.

РОЗДІЛ 1

ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

1.1. Джерельна база дослідження.

Вивчення історії батальйону неможливе без залучення різноманітних джерел, серед яких офіційні документи, архівні матеріали, публікації в медіа, свідчення учасників подій та наукові праці. Особливу увагу приділено аналізу архівних матеріалів, що були зібрані протягом існування батальйону, а також документів, що висвітлюють його участь у бойових операціях та роль у формуванні громадянської компетентності. Вивчення цієї джерельної бази дозволяє не тільки реконструювати історію батальйону “Азов”, але й визначити, яким чином його діяльність впливає на сучасне розуміння історичних подій в Україні.

Дослідження базується на широкому спектрі використаних джерел, включаючи офіційну документацію, монографії, статті, наукові праці, методичні рекомендації та інші матеріали, які пов’язані з даною тематикою.

До джерел з історії вивчення історії “Азову” потрібно віднести накази, постанови Міністерства оборони України, статутні документи “Азову”, спогади бійців та ін.

Офіційні документи, що стосуються добровольчого корпусу “Азов”, є важливим джерелом для вивчення його структури, функцій та правового статусу. До них, зокрема, відносяться накази та постанови Міністерства оборони України. Ці документи містять правову базу щодо діяльності підрозділу, а також інформацію про організаційну структуру “Азову”, права бійців, їх обов'язки, а також правила військової дисципліни. Зокрема, у постанові “Про затвердження Положення про добровольчі формування територіальних громад” від 29 грудня 2021 р. йдеться, “добровольчі формування можуть ...своєчасно реагувати та вживати необхідних заходів для оборони території та захисту населення на визначеній місцевості до моменту розгортання в межах такої території угруповання військ (сил) або угруповання об'єднаних сил, призначених для

ведення воєнних (бойових) дій з відсічі збройної агресії проти України” [24]. “Азов” як підрозділ, що функціонує у складі Збройних сил України, укладає різні угоди: контракти на службу, угоди з міжнародними організаціями ін. (Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо правового статусу іноземців та осіб без громадянства, які приймали участь у захисті територіальної цілісності та недоторканості України [2]).

Важливою є Закон України постанова “Про внесення змін у деякі законодавчі акти України стосовно проходження військової служби у Збройних силах України іноземцями та особам без громадянства” [3]. А також Закон України “Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях” [10].

До важливих джерел відносяться також статутні документи “Азову”, які містять основні положення про мету, завдання, організацію та принципи діяльності “Азову”, описують умови та процедури для вступу до корпусу, а також правила внутрішнього розпорядку. Значна кількість джерел передана до архівних установ [106].

Важливими є матеріали Архіву нерегламентованої документації добровольчого батальйону “Азов” за травень–вересень 2014 року, які восени 2020 року були передані до Центрального Державного архіву громадських об’єднань у межах новоутвореного фонду 361 “Колекція документів з проведення Антитерористичної операції на тимчасово окупованих територіях України та діяльності волонтерського руху в Україні” [59, с. 66].

Архів складає дві групи матеріалів: документів добровольчого батальйону “Азов” та документів навчально-мобілізаційного центру “Козацький Легіон”. Цей центр окрема структура при батальйоні, яка знаходилася в Києві й здійснювала набір й підготовку особового складу. Назва центру походить від місця його розташування – старого корпусу готелю “Козацький” на провулку Тараса Шевченка, 5. Добровольці почали використовувати приміщення,

отримавши мовчазну згоду від Міністерства Оборони України та його власника [59, с. 66].

В червні 2014 року “Козацький Легіон” став відомий як “Вишкільна сотня”. З того періоду більше не виконує функції батальйонного штабу, а виключно навчально-мобілізаційна діяльність [59, с. 67]

Документація батальйонного навчально-мобілізаційного центру становить третину всього архіву (40 з 138 зберігань), і висвітлює діяльність набірної комісії, яка до переміщення в зону АТО була місцем розташування штабу [59, с. 66]

Ще до утворення батальйону колектив, який став основою “Азову”, вже існував, певною мірою. Їхню діяльність можна було б охрестити як партизанську, але вона не була підпільною, адже набір здійснювався відкрито, процес озброєння загону відбувався також легально.

Історію батальйону після передислокації в зону АТО більш детально описують внутрішні накази по батальйону. Архів містить 33 накази [59, с. 67]

Аналізуючи накази проведених бойових операцій, можемо встановити історію участі батальйону в точних військових заходах:

- спроба визволення Маріуполя 9 травня 2014 року, наказ №01/14;
- визволення Маріуполя 13 червня 2014 року, наказ №02/14;
- визволення Мар’їнки 4 серпня 2014 року, наказ №03/14;
- Іловайська операція, наказ №05-25/14;
- оборона Маріуполя, наказ №26-31/14;

Три перших тільки зафіксовані, в них не вказані бойові завдання підрозділів, ні додатків із списком учасників. Дві інші описані детально – вказані конкретні завдання, які виконувалися різними підрозділами конкретними батальйонами, так і списки учасників на етапах кожної операції [59, с. 69]

Структура наказів складалася з:

- назви (розпочинається з обороту “про...”);
- пояснювальної частини (розпочинається з обороту “У зв’язку з...”);
- власне наказової частини (розпочинаються з обороту “Наказую...”).

Накази були підписані командиром батальйону Андрієм Білецьким (це єдині особові дані, які в межах Архіву вказуються відкрито, інші члени підрозділу вказуються позивними) й скріплені круглою печаткою батальйону (на печатці міститься зображення монограми “Ідея Нації” на тлі символу “Чорне Сонце”. По колу печатки присутній напис “Батальйон патрульної служби міліції особливого призначення “Азов””) [59, с. 67]

Цінною є “Біла книга антитерористичної операції на Сході України (2014–2016)” [117]. Бойові дії під час широкомасштабної війни описані в “Воєнно-історичних описах російсько-української війни” [133], “Хроніках війни” [226].

Спогади очевидців, зокрема бійців добровольчого корпусу “Азов”, є винятковим джерелом для вивчення історії цього формування. Вони надають унікальний погляд на повсякдення, мотивацію, виклики та цінності, що сформували “Азов” як організацію. В.Зіненко, колишній морський піхотинець, доброволець написав спогади “Війна, якої не було. Хроніка Іловайської трагедії” (у двох томах), “Іловайський щоденник”. Ірина Вовк у книзі “На щиті. Спогади родин загиблих воїнів” [33] також зібрала унікальні джерела. В. Розуменко опублікував інтерв’ю із Героями АТО [34].

Аналізу джерел присвячено дисертації і магістерські роботи. Зокрема, О. Хренова проаналізувала наративні джерела з історії російсько-української війни (2014-2019 рр.) [82]. О. Кравченко зібрав спогади учасників Широкинської операції [39]. Цікавим джерелом є фотозбірка військової мемуаристики захисників Маріуполя. [29].

Офіційні документи є важливими для вивчення історії добровольчого корпусу “Азов”. Вони допомагають зрозуміти його роль у системі оборони України, визначати правові основи діяльності та виокремлювати роль “Азову” під час російсько-української війни. Комбінування цих джерел з іншими допомагає створити комплексну картину діяльності “Азову” у контексті історії України.

До джерел вивчення громадянської компетентності відносяться різноманітні законодавчі документи, які в повному обсязі розкривають підходи для формування громадянської компетентності в системі освіти України.

Закон України “Про освіту” [7], “Про повну загальну середню освіту” [11] надають початкову базу для запровадження освітніх програм, націлених на формування громадянських компетентностей. Зокрема, закон України “Про освіту” визначає основні засади функціонування системи освіти в Україні та її стратегічні цілі, серед яких є формування громадянських компетентностей. Відповідно до цього документа освіта має сприяти всебічному розвитку особистості, забезпечувати громадянську свідомість, здатність до критичного мислення, активну участь у суспільному житті та захист прав людини. Закон підкреслює зацікавленість демократичних цінностей та прав людини, які повинні стати основою освітнього процесу, зокрема під час викладання історії, щоб формувати в учнів усвідомлення своєї ролі як громадянина і розуміння історичних процесів у контексті розвитку демократичного суспільства [7]. Закон України “Про загальну середню освіту” визначає завдання загальної середньої освіти, серед яких особа увага приділяється вихованню патріотизму, поваги до прав і свобод людини, а також підготовки учнів до активного життя в демократичному суспільстві. У документі зазначається, що компетентність громадян є однією з ключових, які учні повинні розвиватися в процесі навчання. На уроках історії це реалізується через вивчення національної та світової історії, ознайомлення з процесами становлення демократичних держав, боротьби за права людини та важливості активної громадянської участі [11]. Закон України “Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні” [15] окреслює напрями розвитку громадянської освіти.

Державний стандарт базової середньої освіти (2020 р.) [21] містить вимоги до змісту і результатів освіти учнів для базової школи (5-9 класи). відповідно до стандарту, громадянська компетентність включає здатність до участі в демократичному суспільстві, усвідомлення принципів прав людини, дотримання громадянських обов’язків і розуміння ролі особи у суспільстві. Вимоги до

освітніх програм з історії включають інтеграцію громадянської освіти, що сприяє розвитку у школярів навичок аналізу історичних подій, розуміння їх впливу на сучасність та формування відповідної громадянської позиції. “Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти” [22] містить вимоги до освітніх програм й гарантує розвиток громадянської компетентності, включають вимоги, які повинні засвоїти школярі.

Концепція “Нова українська школа” [44] й “Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України” [18], визначають основні методи й підходи виховання громадянської компетентності здобувачів освіти. Зокрема, ці документи забезпечують компетентнісний підхід до навчання, що зосереджується не лише на знаннях, а й на формуванні учнів у здатності використовувати їх у життєвих ситуаціях, зокрема в контексті громадянської освіти. “Нова українська школа” сприяє інтеграції громадянської компетентності в освітній процес, включаючи викладання історії, що охоплює виховання патріотизму, розуміння демократичних цінностей, повагу до прав людини та усвідомлення принципів верховенства права. Проект Національної стратегії освіти й науки до 2030 року [17], встановлює довгострокові пріоритети в освіті включають громадянську компетентність.

До джерел відносяться також навчальні програми “Історія України 7-9 класи. Всесвітня Історія 10-11 класи. Історія України 10-11 класи [40]; Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти” [43]. Визначають і характеризують головні підходи й форми до викладання історії й формування громадянської компетентності у здобувачів освіти. Програми вбачають інтеграцію теоретичних знань з практичними вміннями й навичками.

До джерельної бази дослідження також відносяться накази і постанови Міністерства освіти і науки України. Зокрема, Наказом МОН від 30 липня 2024 р. №1072 затверджено концептуальні засади реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти. Зокрема у документі передбачається запровадження єдиного загальноосвітнього курсу “Історія” замість “Історії України” та “Всесвітньої історії” (інші можливі назви: “Історія: Україна і світ”,

“Історія України та світу”). Також пропонується вивчати цей предмет за концентричним принципом у межах 6 циклів. [19]

Отже, до основних джерел вивчення історії батальйону “Азов” слід віднести різноманітні документи, що відображають його формування та діяльність. Серед них важливими є офіційні накази та постанови Міністерства оборони України, які регламентують статус та завдання батальйону в межах збройних сил. Також значущими є статутні документи “Азову”, які відображають організаційну структуру та принципи діяльності підрозділу. Окрім офіційних матеріалів, цінними є спогади учасників бойових дій, які дають змогу глибше зрозуміти внутрішню атмосферу підрозділу та його роль у подіях війни на сході України. Матеріал, який міститься в Архіві “Азову” є значним, оскільки внутрішні батальйонні накази містять унікальну інформацію, яка не міститься в жодному іншому джерелі. Уся інформація безпосередньо підтверджується учасниками подій, які опубліковувалися в певних виданнях, а також соціальних мережах. У таких спосіб, на базисі внутрішньої документації батальйону “Азов” можна відтворити загальну історію підрозділу.

До основних джерел вивчення громадянської компетентності можна віднести нормативно-правові акти та учбові програми. Інтеграція цих джерел у навчальний процес дозволяє не лише поглибити знання учнів про їхні права та обов'язки, але й формує у них активну громадянську позицію, критичне мислення та моральну відповідальність. Застосування комплексного підходу до використання цих джерел є важливим елементом у процесі формування компетентних громадян, здатних свідомо брати участь у демократичному суспільстві.

1.2. Історіографія проблеми.

Історіографія добробату “Азов” фокусуються на вивченні історії “Азову” через висвітлення російсько-української війни (Горбулін В. “Гібридна війна” як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. [74], Коцур В. “Гібридна

війна в Україні”: наслідки для європейської безпеки [242], Магда Є. Гібридна війна: вижити і перемогти [60], Потапенко Я. П’ята російсько-українська війна: від майдану до східного фронту (оцінки, підходи, інтерпретації) [71], Світова гібридна війна: український фронт [74]). У статті В. Грицюка і О. Лисенка війна Російської Федерації проти України розглядається через воєнний, міжнародно-правовий, геополітичний та економічний виміри [51].

Відзначимо три томи “Перелом: війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини. Діалоги з істориками” [67, 68, 69].

Актуальні питання української минувшини відображаються в контексті кардинального перелому новітньої історії, пов’язаного з російсько-українською війною 2014–2022 років. В історичному ракурсі розглядається тривала російсько-українська конфронтація, яка суттєво вплинула на зміст та розвиток української історії. П. Гай-Нижник [240].

Значним доробок є з історії добровольчого руху в Україні в період російської агресії. Наприклад, в праці “Добробати” дослідники зібрали значний джерельний матеріал [52]. У статті В. Новгородський, Н. Новгородська розглядають добровольчий рух як важливий феномен суспільно-політичних процесів в Україні на початковому етапі російсько-української війни (2014–2018 рр.) [64]. Висвітлюють особливості формування та причини самоорганізації добровольчих формувань у контексті захисту територіальної цілісності України. М. Кравченко здійснив класифікацію добробатів [58], О. Тубелець, Л. Жуковіна досліджують правовий статус українського добровольця [202]. Книга “Хроніка війни. 2014-2020” (комплект із 3 книг) демонструє публіцистичний погляд на війну [226].

В. Новгородський, Н. Новгородська зосереджують увагу на політико-правовому статусі добровольців, законодавчому забезпеченні їх участі у бойових діях, а також на колізіях, пов’язаних із визначенням їх статусу. Визначено особливості дискурсів щодо добровольців, реалізації державної політики у цій сфері та статусу іноземних добровольців. Також з’ясовано роль громадянського суспільства у створенні добровольчих формувань та взаємодію державних і

громадських інституцій з добробатами на початковому етапі війни [64]. Участь добробатів у війні на першому етапі вивчає також А. Богдалов [48]

П. Ворона, Л. Бобрицький досліджують правовий феномен добровольчого руху в Україні як реакція самозахисту громадянського суспільства в 2014 році [50].

Вітчизняні історики аналізують дисертаційні дослідження українських вчених присвячені цій тематиці [258]. У дисертації Ю. Стасюк [77] висвітлена нормативно-правова база створення добровольчих формувань, визначено внутрішні та зовнішні передумови, що вплинули на виникнення цих формувань, а також принципи їх комплектування на першому етапі збройного конфлікту на Сході України, розглянуто бойову підготовку добровольців, проаналізовано роль українських добровольчих формувань у захисті території, які, спільно з військовими частинами ЗС України та іншими формуваннями, частково звільнили території від російських окупантів і зупинили наступ російсько-терористичних сил, відображено соціальну характеристику учасників українських добровольчих формувань, створено “портрет українського добровольця”. У його ж статті добробати показані як унікальне явище в історії України [76]. І. Орел опосередковано досліджує діяльність батальйону [65].

Отже, незважаючи на те, що вітчизняні історики вивчають події російсько-української війни, окремого цілісного дослідження з історії “Азову” ще не існує.

Історіографія питання формування громадянської компетентності на уроках історії охоплює широкий спектр досліджень, які зосереджуються на розвитку концепцій, методик і практик викладання, спрямованих на виховання активного та відповідного громадянина. Аналіз цієї історіографії можна представити через аналіз підходів у наукових дослідженнях.

На початковому етапі (кінець ХХ — початок ХХІ століття) відбувалося становлення громадянської освіти як важливого напрямку в освітніх дослідженнях. Перші роботи з формування громадянської компетентності на уроках історії в Україні були пов'язані з поступовим переходом від радянської педагогіки до демократичних стандартів. Алексюк А. М. у праці “Загальні

методи навчання в школі” [250], досліджує основні педагогічні методики, які можна адаптувати в систему формування громадянської компетентності.

Педагогічні засади формування громадянської компетентності досліджено в роботах таких науковців, як О. Сухомлинська, І. Тараненко, К. Чорна та інших. Психолого-педагогічні підходи до розвитку цієї компетентності в учнів опрацьовували українські дослідники, серед яких І. Бех, М. Боришевський, О. Вишневський, П. Ігнатенко, Н. Косарева, Л. Крицька, В. Поплужний, І. Тисячник та інші. У їхніх працях висвітлюються когнітивні та аксіологічні аспекти громадянської компетентності, аналізується процес її формування, а також визначаються специфічні навчально-виховні завдання, відповідні форми та методи роботи з учнями. Козій М. К. в посібнику “Громадянськість – проблема педагогічна, актуальна та соціально цінна” [256], Шевців З. М. у посібнику “Основи соціально-педагогічної діяльності” [262], Богайчук В. Ж. “Проблеми та перспективи становлення громадянського суспільства в Україні” [47], досліджують соціально-педагогічні методи, прийоми й проблеми, які впливають на розвиток громадянської компетентності.

Психолого-педагогічні підходи до формування системи духовних цінностей, ціннісних орієнтацій, ставлень, особистісних рис, а також загально-психологічних та вікових закономірностей розвитку учнів старшої школи розглядаються в роботах таких дослідників, як І. Бех, М. Боришевський, Л. Крицька, Н. Косарева, В. Поплужний, П. Ігнатенко, Ю. Олексін та інших. В їхніх дослідженнях висвітлюються різні аспекти громадянськості та методи її формування в освітньому процесі. Бібік Н. М. у монографії “Компетентнісний підхід в сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи” [46] досліджує компетентнісний підхід в сучасній освітньому процесі. Козій М. К. в посібнику “Громадянськість – проблема педагогічна, актуальна та соціально цінна” [256], Шевців З. М. у посібнику “Основи соціально-педагогічної діяльності” [262], Богайчук В. Ж. “Проблеми та перспективи становлення громадянського суспільства в Україні” [47], досліджують соціально-педагогічні

методи, прийоми й проблеми, які впливають на розвиток громадянської компетентності.

Для нашого дослідження важливе значення мають також праці з методики викладання історії, які аналізують методологічні аспекти навчального процесу, питання змісту та організації історичної освіти, а також різні сторони громадянської освіти. Серед авторів, чії роботи є особливо цінними, варто відзначити К. Баханова, А. Булду, П. Вербицьку, Ю. Завалевського, Т. Ладиченко, Ю. Олексіна, О. Пометун, М. Рудя, Т. Смагіну, М. Шимановського та інших. Методичні роботи А. Булди, П. Вербицької мали на меті формування національної ідентичності та патріотизму, інтеграцію національно-культурного контексту в шкільну історію. Ващенко Г. Г. в книзі “Виховний ідеал” [49] акцентує на вагомості виховання громадянських якостей в школярів.

У сучасних дослідженнях К. Баханова, П. Мороз, І. Мороз та ін. прослідковується інтеграція громадянської освіти в навчальні програми та стандарти, здійснюється розробка і впровадження нових методик навчання. Зокрема, значна частина робіт, присвячена пошуку ефективних методів формування громадянських компетентностей. Наприклад, інтерактивні методи, такі як аналіз історичних документів, рольові ігри та симуляції, використовують для розвитку критичного мислення та формування громадянської свідомості. Пометун О. І. та Фрейман Г. О. в книзі “Методика навчання історії в школі” [260], обумовлюють методичні рекомендації стосовно компетентісно орієнтованої методики викладання історії. Баханов К. О. в працях “Життєтворчі проекти в навчанні історії України” [251] й “Організація особистісно-орієнтованого навчання” [252] аналізує особистісно-орієнтований підхід й впровадження проектної діяльності в освітній процес. Мороз П. В., Мороз І. В. в посібнику “Дослідницька діяльність учнів в процесі навчання всесвітньої історії в основній школі” [257] наводять методи й прийоми залучення школярів до дослідницької діяльності з метою розвитку громадянської компетентності. Бондаренко Н. В. й Косянчук С. В. в “Національно-патріотичного виховання молоді” [253] та Корнейко А. О., Корнейко М. М. в “Громадянська компетентність як складова

патріотичного виховання молоді” [56] наводять методичні рекомендації щодо стратегії патріотичного виховання й виховання громадянських якостей. Ю.Малієнко висвітлює теорію і практику проведення компетентнісно орієнтованих уроків історії у старшій школі закладів загальної середньої освіти.

У сучасній Україні проблему формування громадянської компетентності особистості досліджували такі вчені, як В. Андрущенко, Р. Арцишевський, І. Бех, М. Боришевський, О. Вишневський, П. Ігнатенко, Т. Ладиченко, О. Сухомлинська та І. Тараненко. Методичні аспекти розвитку громадянської компетентності опрацьовують К. Баханов, П. Вербицька, Ю. Малієнко, О. Пометун, Ю. Олексін та іншими.

Т. І. Мацейків характеризує сутність, структуру та функції громадянської компетентності [62]. Цими ж питаннями займається Т. Ремех [72]. Цей самий автор досліджує роль навчальної дискусії у громадянській освіті учнів ліцею, формування громадянської відповідальності учнів в освітньому середовищі Нової української школи. Т. Мацейків також аналізує проблеми формування громадянської компетентності старшокласників на уроках історії України [63], а також потенціал курсу Історії України у формуванні громадянської компетентності старшокласників [47], діяльнісно-процесуальний складник громадянської компетентності особистості [244]. П. Мороз та І. Мороз описують практичні аспекти організації дослідницької діяльності в процесі навчання історії в основній школі [257].

Суттєвий внесок у розвиток історіографії з питань громадянської компетентності зроблено міжнародні проекти та дослідження, які базуються на рекомендаціях Ради Європи, ЮНЕСКО та інших міжнародних організацій. Таким чином, концепції освіти для демократичного громадянства та освіти в галузі прав людини, рекомендовані цими організаціями, суттєво вплинули на українські наукові дослідження та освітню практику.

Таким чином, історіографія батальйону “Азов” відображає важливий етап вивчення історії сучасної України, зокрема, у контексті збройної агресії Російської Федерації та формування патріотичних цінностей серед українців.

Аналіз наукових праць, статей, а також публікацій в ЗМІ дає змогу зрозуміти різноманіття поглядів на діяльність “Азову” як важливої частини добровольчого руху, а також його вплив на національну свідомість і громадянську відповідальність. Історіографія “Азову” показує, що дослідження цього підрозділу є ще на ранніх етапах, зокрема, вивчається його роль в контексті оборони Маріуполя, участі в антитерористичній операції та у боротьбі за незалежність України.

Педагогічні дослідження акцентують увагу на теоретичних засадах і методичних підходах до виховання громадянських якостей, зокрема через інтерактивні форми навчання історії та розвиток критичного мислення. Психологопедагогічні роботи зосереджуються на вивченні ціннісних орієнтацій і вікових особливостей учнів, а також на психологічних закономірностях, які впливають на становлення громадянської свідомості в освітньому середовищі. Ці дослідження разом визначають основні напрями для підготовки учнів до активного громадянського життя.

Історико-методологічний аналіз демонструє значний інтерес до методики викладання історії як інструменту для формування громадянської компетентності. Дослідження цієї галузі висвітлюють значення змісту історичної освіти, організації навчального процесу та використання інтегративних методів, що поєднують знання з історії та навички громадянської участі. Загалом, джерела й історіографія підтверджують важливість комплексного підходу, де педагогічні, психологічні та методичні аспекти взаємодоповнюють один одного, забезпечуючи ефективне формування громадянської компетентності учнів.

РОЗДІЛ 2

ІСТОРИЧНИЙ ШЛЯХ 12-ОЇ БРИГАДИ СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ “Азов”

2.1. Основні напрямки діяльності та бойові операції 2014-2021 рр.

Передумови створення батальйону “Азов” тісно пов'язані з початком російської агресії проти України в 2014 році. Після анексії Криму Росією та початку гібридної війни на сході України, країна опинилася перед необхідністю швидко реагувати на нову загрозу для національної безпеки. У той час, коли офіційні збройні сили ще не були готові до масштабної війни, в Україні почав активно формуватися добровольчий рух, що став важливою складовою частиною оборонних зусиль.

Однією з основних передумов створення батальйону “Азов” було бажання групи патріотично налаштованих молодих людей, зокрема, активістів Майдану, сформувати підрозділ, який би активно брав участь у боротьбі з сепаратистами та російськими агресорами.

14 березня перед лицем російської агресії й до “офіційної” анексії півострову Крим українські добровольці вирушили з Майдану на базу в Нових Петрівцях, що під Києвом для тренування боєготовності [Додаток А] [238].

На квітень-травень 2014 року в зоні АТО діяли численні українські добровольчі формування, серед яких були такі підрозділи, як Добровольчий український корпус, а також батальйони “Азов”, “Донбас”, “Дніпро” та “Айдар”, кожен з яких складався з кількох сотень добровольців. Окрім них, існували й інші підрозділи, які також називали себе батальйонами, але їх чисельність була значно меншою [148].

Добровольчі формування умовно поділяються на дві групи. До першої належать підрозділи, створені за ініціативою державних органів, таких як ЗСУ, МВС та НГУ, у співпраці з проукраїнськими політичними партіями, громадськими організаціями й місцевою владою. Їх діяльність координувалася з офіційними структурами, що сприяло їх інтеграції в систему антитерористичної

операції. Друга група формувалася незалежно — проукраїнськими партіями, громадськими об'єднаннями чи ініціативними групами добровольців за підтримки благодійників. Їхня організованість і готовність до боротьби дозволили не тільки зупинити ворога, а й створити перші лінії оборони в таких важливих регіонах, як Донецька та Луганська області. Вже за кілька тижнів ці добровольчі підрозділи брали активну участь у бойових операціях, зокрема, в Маріуполі, Широкиному та інших гарячих точках, що стали визначними етапами у протистоянні агресії Росії.

Під керівництвом Міністерства внутрішніх справ та Міністерства оборони України також активно формувалися добровольчі підрозділи для захисту Вітчизни. МВС організувало підрозділи патрульної служби міліції особливого призначення, серед яких найбільш відомими стали “Дніпро-1” та “Донбас”. Ці підрозділи майже одразу приступили до виконання бойових завдань на сході України, протидіючи агресії росії. Одночасно розпочалося формування батальйонів територіальної оборони (БТрО), які восени 2014 року були переформовані в окремі мотопіхотні батальйони та включені до складу артилерійських, загальновійськових і танкових частин ЗСУ [192]. У кожній області України було створено БТрО, а в деяких регіонах їх було по два або навіть три, що дозволило створити приблизно 40 таких підрозділів після початку російської агресії [213]. Станом на серпень-вересень 2014 року було відомо про 37 підрозділів, які активно брали участь у бойових діях. Їхній бойовий шлях був різноманітним, кожен підрозділ мав свій внесок у протистоянні ворогу [132].

Добровольчі формування, що з'явилися в Україні під час війни, стали унікальним явищем в сучасній історії. Вони стали символом патріотизму, відваги і незламної волі для українського народу, здобувши шану та повагу за свою мужність і відданість справі захисту Батьківщини.

Ніч з 28 лютого на 1 березня 2014 року стала важливим етапом у формуванні добровольчого руху, коли щойно звільнений політв'язень Андрій Білецький [Додаток Б] утворив “Чорний Корпус” [Додаток В]. Це формування, також відоме як “чорні чоловічки” завдяки своїй чорній штурмовій формі, стало

партизанським ядром, яке активно брало участь у бойових діях на Харківщині та в Приазов'ї навесні 2014 року. Спочатку до складу цього загону входило близько 300 осіб, серед яких значну частину склали члени організації “Патріот України” — української ультранаціоналістичної напіввійськової групи [243, с. 10].

Тієї ночі бійці штурмом здобули клуб “Оплот” — штаб проросійських сепаратистів Харкова, а 1 березня під командуванням Андрія Білецького обороняли Харківську облдержадміністрацію.

В ніч з 14 на 15 березня 2014 року на вулиці Римарській у Харкові відбулося перше серйозне бойове зіткнення між проросійськими силами та українськими добровольцями. В результаті сутички ворог поніс значні втрати — щонайменше двоє загиблих та п'ятеро важко поранених. З української сторони втрат не було. Після тривалих переговорів, бійці загону вирішили скласти зброю і здалися місцевій міліції. Після кількох днів утримання під вартою та судового розгляду в Полтаві, партизани були звільнені. Ця подія стала одним із перших бойових випробувань для українських добровольчих загонів у боротьбі з проросійськими сепаратистами на початку конфлікту. “Чорний Корпус” став однією з основних сил, що пізніше перетворилася на бойову частину в складі батальйону “Азов”, зігравши важливу роль в обороні України від російської агресії.

У березні-квітні 2014 року загін був доукомплектований, і штаб було переміщено до Києва, у старий готель “Козацький” на провулку Тараса Шевченка, 5, який був захоплений ще під час Революції Гідності. Приміщення, після отримання мовчазної згоди від Міністерства оборони України та його власника, було використано для розміщення навчально-мобілізаційного центру загону. Водночас добровольці періодично здійснювали рейди на Харківщину [59, с. 66]. У червні 2014 року підрозділ став відомий як “Вишкільна сотня” або “Козацький Легіон”, і з того часу його основною функцією стала виключно навчально-мобілізаційна діяльність, а не виконання ролі батальйонного штабу [59, с. 67].

1 травня 2014 року відбувся останній рейд “чорних чоловічків” на Харків, який отримав назву “Український Першотравень”. Проросійські сили планували провести масову демонстрацію, що мала призвести до захоплення влади, але цей план був зірваний. Сепаратисти були змушені перейти в підпілля.

5 травня 2014 року десятки чоловіків, залишивши свої родини та рідні міста, приїхали до Бердянська (Запорізька область), де було створено батальйон патрульної служби міліції особливого призначення (БПСМОП) МВС України. Усвідомлюючи загрозу війни з Росією, ці люди були готові взяти зброю та захищати свою землю, розуміючи, що країна стоїть на порозі великої війни [204].

5-7 травня 2014 року підрозділ здійснив успішний рейд на Маріуполь, під час якого відбив спробу захоплення міського відділу міліції. Цей рейд став першим зафіксованим бойовим досвідом підрозділу, що відбувся 7 травня 2014 року. В цей день біля селища було здійснено терористичний напад на автобус батальйону міліції. В результаті кілька нападників було вбито, а також захоплено в полон першого “міністра оборони” ДНР Ігоря Хакімзянова та близько 30 бойовиків [163].

У результаті цього рейду, на підставі рішення Міністерства внутрішніх справ України, добровольчий підрозділ був легалізований і на його базі було створено батальйон міліції особливого призначення “Азов” [159].

Ситуація на сході України значно загострилася, і питання звільнення Маріуполя стало надзвичайно актуальним. 12 травня 2014 року на нараді МВС було прийнято рішення, що військове звільнення міста силами Збройних Сил України та Національної гвардії є неможливим. Тому батальйон “Азов” був переведений до Бердянська, де він мав пройти підготовку, оформити необхідну документацію, доозброїтися та здійснити вогневу підготовку [135].

Першим етапом звільнення Маріуполя став 23 травня 2014 року. Саме в цей день батальйон “Азов” запропонував терористам, які знаходились у районах міст Торез, Сніжне та Шахтарське, скласти зброю та покинути незаконні блокпости, або ж у разі відмови – буде проведено зачищення території. Того ж

дня Горезьку міську раду було звільнено. В результаті операції батальйон “Азов” не зазнав жодних втрат – ані поранених, ані загиблих [135].

13 червня 2014 року увійшло в історію як одна з найпереломніших дат у боротьбі з окупантами. Цей день став важливим поворотним моментом, який не дозволив “російському світу” утвердитися в стратегічно важливому місті Маріуполь. Напередодні, 12 червня, в полон потрапив Олександр Фоменко, так званий ватажок “ДНР”. У спеціальній операції брали участь 150 бійців спецбатальйону “Азов”, 2 роти Національної гвардії України, 2 роти спецбатальйону “Дніпро” та спецпідрозділ МВС [135].

13 червня операція набула свого апогею. Рано вранці, о 04:50, розпочалася активна фаза бойових дій. Звуки вибухів, автоматних черг та обстріли терористичних позицій стали сигналом для штурмових груп “Азову”, які разом з підрозділами місцевих активістів та представниками Правого сектору розпочали наступ. Операція була спрямована на звільнення Маріуполя, що перебував під жорстким контролем терористів. Основною метою було звільнення вулиці Грецької, де знаходилася штаб-квартира загарбників. Шлях до неї був ускладнений саперними перегородженнями та численними мінами, що призвело до поранення одного з бійців “Азову”. Триваючи цей важкий наступ, батальйон виявився на передовій боротьби за місто, яке вже довго страждало від окупації [135].

Під час операції було знищено ключові опорні пункти противника та військову техніку, що дозволило Збройним Силам України взяти під контроль місто. На одному з блокпостів, на шляху до Донецька, був помічений автомобіль, завантажений зброєю, який намагався прорватися. Це стало важливим моментом операції, адже для багатьох бійців “Азову” цей бій став бойовим хрещенням. На той час вони не мали достатньої кількості зброї, техніки чи професійної підготовки, але рішучість та патріотизм компенсували ці недоліки [135].

Після завершення операції почався розбір барикад, і, що важливо, жоден мирний мешканець не постраждав. В результаті цього бою над Маріуполем

замайорів український прапор, що стало символом перемоги та відновлення контролю над містом [135].

У липні бійці “Азову” змогли успішно перекрити канал постачання терористичної зброї на територію Донеччини, що значно ослабило можливості противника. Крім того, важливим досягненням стало повне встановлення контролю над узбережжям Азовського моря на Донеччині. Це стратегічно важлива перемога, яка не лише обмежила маневри ворога, але й дозволила українським силам зміцнити оборону на південному сході країни.

У серпні 2014 року бійці батальйону “Азов” взяли участь у жорстоких боях за місто Іловайськ, які тривали до кінця місяця. Ці бої стали одними з найбільш трагічних і вирішальних у війні на Донбасі, увійшовши в історію під назвою “Іловайський котел” [Додаток Г]. 6 серпня було здійснено перший штурм міста, оскільки було повідомлено, що кількість загарбників у ньому невелика. Однак атака завершилася невдало, оскільки збройні сили росії перетнули кордон і повністю окупували місто [161]. Згодом до Іловайська почали стягуватися добровольчі підрозділи, зокрема “Азов”, “Донбас”, “Шахтарськ”, “Миротворець”, “Херсон”, “Світязь”, “Івано-Франківськ” та “Миротворець”. Добровольчі підрозділи швидко долучилися до операції, демонструючи високу мобільність та рішучість [161]. 7 серпня 2014 року. Саме цього дня, після наради, командир батальйону “Азов” Андрій Білецький повідомив керівному складу батальйону про те, що силами добровольчих підрозділів планується операція у місті Іловайськ, що знаходиться південно-східніше Донецька і розташовано в секторі “Б”, яким керує генерал-лейтенант Руслан Хомчак [217].

О 4:00 ранку 10 серпня 2014 року колона батальйону “Азов” вирушила до Многопілля. О 6:00 бійці сформували дві колони на опорному пункті 39-06: ліворуч від залізничних колій розташувались сили “Донбасу”, а праворуч — “Азов” і “Шахтарськ”. Колону “Азову” очолювала БМП-2 під командуванням старшого лейтенанта Макса, за якою слідували легкові автомобілі, включно з машиною Тетяни Чорновол. Далі рухався батальйон “Шахтарськ” на чолі з

Русланом Оніщенком, посилений саперами на ЗІЛі з обладнанням для знешкодження фугасів [217].

16 серпня 2014 року батальйон “Азов” зазнав обстрілу з РСЗВ “Ураган” і “Град” біля Старобешового, де перебували кілька підрозділів. Вийшовши без втрат, батальйон “Азов” повернувся на базу в Урзуф поблизу Маріуполя, залишивши лише розвідку в Многопіллі для збору інформації навколо Іловайська.

18 серпня 2014 року кілька батальйонів, зокрема “Донбас”, “Дніпро-1”, “Азов” і “Шахтарськ”, розпочали спільну операцію для звільнення Іловайська з трьох напрямків. Батальйон “Донбас” без сильного спротиву увійшов у місто, захопивши школу №14, і в новинах з'явилося повідомлення про піднятий над Іловайськом український прапор [161].

Паралельно з боями за Іловайськ точилися також запеклі бої за Красний Луч та Савур-Могилу, що сприяло відтисненню українських військ і створенню умов для утворення котла [161].

19 серпня 2014 року, зважаючи на значні втрати батальйону “Азов”, Андрій Білецький прийняв важке рішення – вивести підрозділ з міста, аби уникнути ще більших жертв серед бійців. Однак незабаром після цього сталися трагічні події: артилерійський обстріл, який відрізав українські підрозділи від постачання, і влада, яка обіцяла допомогу, не змогла її надати [217].

Внаслідок цього військові опинилися в оточенні, що увійшло в історію як “Іловайський котел”. Точної кількості загиблих немає, але за офіційними даними, на серпень 2017 року, в боях за Іловайськ загинуло 366 українських захисників, 429 отримали поранення різної тяжкості, а 300 потрапили в полон. Внаслідок оточення під Іловайськом Україна була змушена сісти за стіл переговорів. 26 серпня 2014 року відбулася багатогодинна зустріч між президентом України Петром Порошенком та керівником російської федерації володимиром путіним, яку, за словами українського лідера, було дуже складно провести. У результаті цієї зустрічі був підписаний Мінський протокол, який

став основою для припинення вогню. 5 вересня 2014 року, о 18:00, розпочалася дія перемир'я, що мало на меті зупинити бойові дії на Донбасі [208].

Мінські домовленості передбачали двостороннє припинення вогню на території Луганської та Донецької областей, виведення незаконних збройних формувань з території України, створення моніторингової місії ОБСЄ, звільнення полонених. Угода підписана Тристоронньою контактною групою: другим президентом України, послом рф в Україні, представником ОБСЄ [185].

Азовці відіграли вагому роль в обороні Приазов'я у вересні 2014 року й в Широкинській наступальній операції. Результативність батальйону робить його своєрідним феноменом [59, с. 65].

4 жовтня 2014 року бійці батальйону “Азов” спільно з СБУ викрили дезертира – прапорщика Національної гвардії, який протягом трьох місяців передавав російським спецслужбам інформацію про пересування українських військ. Це виявлення стало свідченням високої професійної підготовки та оперативності батальйону в боротьбі з внутрішніми загрозами [147].

28 листопада 2014 року “Азов” продемонстрував свою майстерність у боях під Маріуполем, знищивши розвідувальну групу проросійських сил, що діяла в околицях міста. Внаслідок інтенсивного артилерійського обстрілу ворога, українські військові змусили противника відступити, при цьому не зазнавши жодних втрат. Цей бій став яскравим прикладом ефективної взаємодії та відваги українських підрозділів на фронті [96].

12 грудня 2014 року батальйон ОЗСП “Азов” брав активну участь у бойових діях за населені пункти Комінтерново, Павлопіль та Гранітне, де протистояв агресії ворога. Ці бої мали важливе стратегічне значення для зміцнення лінії оборони на південному сході України [163].

На початку 2015 року батальйон активно залучався до ПавлопільШирокинської наступальної операції, оскільки Широкине стало важливим плацдармом для оборони Маріуполя. Це населене містечко відіграло вирішальну роль у захисті одного з ключових міст Донбасу, і від його контролю залежала безпека Маріуполя [196]. Полк “Азов” був основною силою в цьому

бою, хоча його загальна чисельність на той момент становила близько 800 осіб, безпосередньо брала участь менша кількість бійців. З 7 лютого 2015 року на озброєння підрозділу надійшли шість броневих автомобілів “Спартан”, оснащених сучасними інтегрованими комплексами. Ці комплекси включають пульти дистанційного управління та протитанкові керовані ракети, що дає змогу ефективно знищувати бронетехніку й повітряні цілі, такі як вертольоти.

10 лютого 2015 року стало переломним моментом у російсько-українській війні. Вся країна стежила за подіями, які розгорталися на фронті після трагічних втрат Донецького аеропорту та боїв під Дебальцевим. Бійці “Азову” не могли залишатися осторонь. Широкине стало критично важливим стратегічним об'єктом для оборони України, і “Азов” був готовий дати рішучу відсіч агресору [196].

На світанку 10 лютого 2015 року розпочався наступ українських сил, і вже о дев'ятій ранку бійці полку “Азов” захопили перший блокпост у напрямку Саханки. Цього ж дня українські війська повністю контролювали Широкине, хоча бої тривали, супротивник не припиняв активних спроб контратаки, що створювало високу щільність вогню з обох сторін. Тодішній командир другої роти полку “Азов” Кріт згадує: “Ми тримали місто довго, до прибуття підкріплення від “Донбасу”. Ми знищували техніку, танки та живу силу противника, створюючи лінію оборони перед Маріуполем. Якщо б лінія оборони проходила по Східному, перший удар “зім'яв” би мікрорайон, а бої вже велися б безпосередньо в місті” [206].

11–12 лютого бої продовжувалися в околицях Широкиного, і саме тоді бійці “Азову” зазнали значних втрат у цих боях. Один з них — боєць на псевдо “Брат”, чия смерть стала важкою втратою для підрозділу [130].

“Я просто воюю за свою країну. Якщо я зараз не буду боронити її у Маріуполі, то скоро все буде у Полтаві та Києві. Війну не виграти, якщо кожен буде триматись за свою стріху...” – саме таким словами “Брат” коментував ситуацію в країні для проєкту “Babylon'13” [130].

14 лютого було найзапекліше протистояння на Широкинському напрямку, масовані атаки, які принесли значні втрати. Боець “Азову” Чок згадує як вперше заїхав до Широкиного: “В сутінках ми мали наступати. Наша артилерія повинна була добре накрити Широкине, а ми вже зачистити. Наша задача була дійти до школи і закріпитись там. О десятій вечора дізнаємось, що артилерії не буде”. Бійці налаштовані рішуче, вирушають до вказаних позицій. Того дня загинули азовці Бенч, Ернест та Чемпіон [206].

Як згадує Андрій Білецький: “Найбільш запеклим стало 14 лютого, ми запам’ятаємо його назавжди. Спроби ворога прорватися на висотах Широкиного, обстріл з “Градів”, саме так почався той ранок. Армія “ДНР”, найманці на нових танках” [229].

Наступного дня на селище ліг густий туман, тому теросисти вирішили прорвати нашу оборону за допомогою бронетехніки. Чок згадує: “Ми вивели з-під обстрілу поранених “Східняків”. Стояли зверху і за допомогою тепловізору контролювали як “Донбас” заходить, а наші виходять. Тоді не було ні рацій, нічого. “Донбас” на КРАЗах заїжджає. Ми їм машемо, щоб показати хоча б в якому напрямку їхати, а вони думали, що ми з ними вітаємося, і вони прямо до сепарського блокпосту спускаються і тільки чуємо як на них посипалися міни. В них там і двохсоті, і трьохсоті були. Ми тоді їх довго евакуювали” [206].

Найкровопролитнішою датою вважається 15 лютого для “Азову”, оскільки, вони йшли в контрнаступ в боях назавжди полягло 5 воїнів: Козак, Акело, Кутуз, Сіфу, Чавура. За спогадами командира 2-ї роти з позивним “Кірт”, у ході бою використовувалися так звані “живі транслятори” — бійці полку “Азов”, які з раціями в руках перебували біля танків і передавали накази командира екіпажам техніки. Завдяки чітким і скоординованим діям танкових підрозділів вдалося завдати ворогу значних втрат, що істотно вплинуло на хід бою [206].

Ближче до вечора бійці евакуювали із міста цивільних, які залишилися в селі. Бійці закріпилися в західній частині села на висотах, що й надало

стратегічну перевагу. До кінця літа 2015, полк тримав оборону на цій позиції, допоки їх не вивели з передової [206].

Павлопіль-Широкинська операція є однією з найуспішніших військових операцій за перші роки війни з противником. Важливість цих боїв не тільки у військовому успіху, а й в моральному значенні [206]. На початку липня 2015 року прес-служба полку “Азов” повідомила, що під час зимового наступу 2015 року російсько-терористичні сили втратили понад 800 осіб убитими, пораненими та полоненими в Широкиному. Українські втрати становили близько 60 загиблих і 200 поранених [206].

У квітні-травні 2016 року бійці полку “Азов” здійснили посилену охорону громадського порядку в місті Одеса. Завдяки їхній присутності вдалося забезпечити стабільність та безпеку на вулицях міста, запобігши можливим провокаціям та спробам дестабілізації ситуації [204].

В серпні 2016 року частина формування була передислокована на охорону блокпостів в Запоріжжі. А з осені 2016 року, ОЗСП “Азов” НГУ виконував завдання протидесантної оборони на узбережжі Азовського моря [200].

У період з березня по липень 2017 року частина бійців полку “Азов” співпрацювала з Службою безпеки України, здійснюючи охорону контрольного пункту в'їзду-виїзду в районі міста Донецьк. Вони активно запобігали проявам тероризму та інших правопорушень, сприяючи забезпеченню безпеки на лінії розмежування [204].

З 9 вересня 2017 року по 5 травня 2018 року снайперські групи ОЗСП “Азов” виконували завдання із спеціальної загальновійськової розвідки й контрдиверсійної боротьби в зоні АТО, а пізніше ООС. За цей час, незаконні збройні угруповання понесли такі втрати: 8 загиблих, 8 поранених, знищена одна вогнева позиція, один бліндаж, знищений СПГ-9, а також частково знищені дві вогневі позиції [204].

Починаючи із січня й до вересня 2019 батальйонна тактична група (БТГр) “Азов” в складі 30 ОМБр ЗСУ виконувала бойову місію в районі Світлодарської дуги [129]. Вночі на 29 серпня 2019 року “Азовці” розбили ДРГ на

Світлодарській дузі [228]. Починаючи з січня 2020 й по вересень 2021 року ОЗСП “Азов” виконував бойові завдання в складі угруповання снайперської та контрснайперської боротьби в зоні ООС по усій лінії фронту. За цей період втрати ворога становлять: 57 загиблих, 105 поранених різного ступеня. Знищено й пошкоджено автомобільну та броньовану техніку й позиції противника [204]. “Азов” активно працював над забезпеченням безпеки на лінії зіткнення та проведенням операцій з нейтралізації диверсійно-розвідувальних груп противника. Крім того, полк активно брав участь у підготовці нових бійців і в освітніх та просвітницьких ініціативах, спрямованих на зміцнення національної свідомості серед молоді. Полк також продовжував працювати над гуманітарними ініціативами, допомагаючи населенню, яке постраждало від бойових дій, і сприяючи розвитку місцевих громад.

Таким чином, з 2014 року полк “Азов” став однією з найвідоміших бойових одиниць України, яка активно брала участь у захисті країни від російської агресії. Спочатку добровольчий батальйон “Азов” сформувався як частина українського руху опору на сході, де він взяв участь у важких боях за Маріуполь і Іловайськ. Відзначившись сміливістю та професіоналізмом, полк здобув репутацію елітної частини, здатної виконувати найскладніші завдання в умовах гібридної війни. Важливим етапом стало створення “Азову” як полку Національної гвардії, що ще більше посилює його роль у забезпеченні безпеки та стабільності на фронті. Протягом 2019-2021 років “Азов” не лише продовжував бойову діяльність на сході України, а й значно розширив свої функції в питаннях оборони та внутрішньої безпеки. Полк активно брав участь у контртерористичних операціях, боротьбі з диверсійно-розвідувальними групами противника та запобіганні спробам дестабілізувати ситуацію в Україні. Крім того, “Азов” підвищував рівень професійної підготовки своїх бійців, сприяючи розвитку нових тактик і технічних можливостей, що дозволяло ефективно протидіяти сучасним загрозам.

Завдяки своєму досвіду та високому рівню підготовки, полк “Азов” неодноразово доводив свою важливу роль у захисті територіальної цілісності

України. Водночас, полк активно працював над гуманітарними ініціативами, допомагаючи мирному населенню на сході та беручи участь у відновленні інфраструктури. В результаті, “Азов” став не лише символом мужності та патріотизму, а й ключовою силою, що забезпечує національну безпеку і підтримку миру в країні.

2.2. Роль “Азову” у відсічі російської агресії: від початку широкомасштабного вторгнення до сьогодні.

24 лютого 2022 року став найтемнішим днем для України, коли Росія розпочала повномасштабне вторгнення, що змінило життя мільйонів людей та вплинуло на економічну, політичну та соціальну ситуацію в країні. Масовані ракетні удари, прориви військ з усіх напрямків — цей день став справжнім випробуванням для кожного громадянина України. Однак, незважаючи на всі труднощі, війна об’єднала націю, показавши незламний дух українців, готових стояти до кінця за свою землю та незалежність.

Одним із символів цієї боротьби став полк “Азов”, який ще з 2014 року бере участь у важких боях на сході України, залишаючи свій слід у найгарячіших точках. Слава про їхню мужність і відданість батьківщині облетіла весь світ. У лютому 2022 року, під керівництвом полковника Дениса Прокопенка [Додаток Д] (псевдо “Редіс”), бійці “Азову” знову стали на передову, відстоюючи Маріуполь та інші стратегічно важливі позиції. Їхні подвиги в цей період стали частиною золотих сторінок сучасної історії України, і полк “Азов” залишився незламним символом боротьби за свободу та незалежність.

24 лютого 2022 року, після телевізійного звернення: президента Росії Володимира Путіна, окупаційні війська почали широкомасштабне вторгнення на територію України, зокрема й на Маріуполь [88]. Вже 27 лютого російські війська наблизились до околиць міста з боку окупованого Криму, а 2 березня Маріуполь опинився в оточенні. Місто стало важливою стратегічною ціллю в

планах російської агресії, однак українські захисники зробили все можливе, щоб стримати ворога [89].

Як зазначив Андрій Єрмак, бійці “Азову” та інших підрозділів, які боролися за Маріуполь, зробили неоціненний внесок у майбутню перемогу України [207]. Вони змогли скувати величезні сили противника, які були необхідні для окупації інших територій. Їхня мужність і відвага стали прикладом для усієї нації, а їхня боротьба — символом незламності українського духу. Вони показали, що неможливе можливо, і залишили слід у серцях українців та в історії боротьби за незалежність [207].

Оборона Маріуполя стала однією з найгероїчніших сторінок війни. Для захисту міста було залучено понад 8000 бійців, які мали на озброєнні близько 40 танків. У той час російські війська, що наступали на місто, налічували близько 25 000 солдатів та мали на своєму озброєнні приблизно 200 танків. Лінія оборони простягалася на 85 кілометрів, що вимагало рівномірного розподілу сил по периметру міста, залишаючи його тил відкритим для нападу. Військова перевага супротивника була величезною — вони володіли перевагою у техніці в співвідношенні 10:1, а також домінували в повітрі та на морі [237].

Попри ці колосальні труднощі, захисники Маріуполя змогли зірвати плани ворога на швидке захоплення міста. Майже три місяці запеклої боротьби не тільки зупинили наступ, а й стягнули на себе значні сили росіян, даючи Україні безцінний час на організацію оборони та мобілізацію сил. Ця оборона, що тривала в умовах величезної переваги ворога, стала символом незламності та мужності українських військових, і дала країні шанс на подальший опір агресії.

Маріуполь став однією з перших цілей російської агресії, оскільки місто є стратегічно важливим об'єктом на узбережжі Азовського моря. Його контроль мав велике значення для обох сторін конфлікту. Перші бої на території міста прийняли морпіхи 36-ї окремої бригади морської піхоти (36 ОБрМП), які разом із іншими підрозділами стали на захист Маріуполя [179].

26 лютого, о 10 годині ранку, полк “Азов” разом із іншими силовими структурами розпочали активну оборону міста. Бійці полку стали невід'ємною

частиною оборонної лінії, не дозволяючи ворогу захопити важливі стратегічні позиції. “Ми будемо битися до останньої краплі крові, нам не страшні ані ворожі танки, ані ракети, ані ворожа авіація, я наказую кожному бійцю полку “Азов” битися до останнього. Ми будемо знищувати росіян в повітрі, на землі, у воді. Разом до перемоги! Слава Україні!” – Денис Прокопенко [134].

Полк Національної гвардії України “Азов”, патрульна поліція, берегова охорона, місцева тероборона основні захисники міста. Місто зазнавало інтенсивних обстрілів з боку російської армії, але захисники Маріуполя, успішно стримують наступаючі сили ворога, хоч і зазнають вагомих втрат. Ворог намагається оточити місто, вже тоді бійцям зрозуміло, що доведеться проводити бойові дії в повному оточенні і те, що боєприпасів не вистачить для утримання міста [134].

“Ворог порушує правила війни! Піддає жителів міста геноциду!”. 7 березня 2022 року, пролунав заклик закрити небо над державою, і запобігти гуманітарній катастрофі. Денис Прокопенко закликає організувати коридор для евакуації містян. “Українські солдати хоробро борються, і тому ми звертаємося до світової спільноти й гуманітарних місій виконати свій обов’язок, оскільки значна їхня кількість була створена саме для цього, для вирішення гуманітарних катастроф, як у Маріуполі зараз”, зазначає він [173].

Спроби евакуювати цивільних зриваються через масовані атаки ворога. Місто практично без зв’язку й електрики, “зелені коридори” під обстрілами, виїхати з міста неможливо. Удар по лікарні й пологовому будинку, 17 постраждалих, серед яких діти і троє загиблих, включаючи дитину [91], через декілька днів авіабомба на драмтеатр в центрі міста, якому знаходилося велика кількість людей, за даними прокуратури Донеччини, близько 600 осіб загинуло, 400 отримали поранення. Точну кількість постраждалих встановити неможливо, оскільки місто під окупацією [32]. Три тижні, практично знищене місто, але так і не зломлене.

Президент України Володимир Зеленський, 19 березня, присвоїв Денису Прокопенку звання Героя України за його внесок в оборону міста Маріуполь [154].

Після 20 березня оборона міста звужувалася, але не зупинялася. На початок квітня 90% будівель у місті було знищено за заявами влади. Починаючи з 18 квітня, розпочалася блокада “Азовсталі”. У своєму повідомленні 4 травня командир полку “Азов” Прокопенко зазначив, що російським військам вдалося прорватися на територію “Азовсталі”, проте гарнізон продовжує виконувати наказ утримання оборони. Оборона стиснулася до заводу “Азовсталь” [Додаток Е], він став укриттям не тільки для жителів міста й для військових [114].

“Азовсталь” – це справжня фортеця, яка займає близько п’ятої частини території Маріуполя. Її унікальне розташування та природні умови створюють потужний бар’єр для противника. Із східного боку комбінат оточений перезволоженим пониженням, що ускладнює пересування важкої техніки. Західні та північні межі захищає річка Кальміус, а південний бік укріплений Азовським морем [239, с. 40].

На узбережжі, з боку моря, розташований терикон висотою близько 80 метрів, який слугує природним укріпленням. Заболочені береги та заповнені водою сховища стали додатковою перепоною для висадки десанту, перетворивши “Азовсталь” на неприступну твердиню в умовах облоги [239, с. 40].

Фундамент заводу заклали 1930 роках, вирішили будувати новий комбінат на лівому березі, оскільки так була найкоротша відстань до родовища залізної руди, й вугілля з Донецького басейну недалеко. З початком Другої світової війни на заводі виготовляли корпуси для авіабомб й стволи мінометів. 12 серпня 1933 о 6 годині ранку, виплавили першу партію азовстальського чавуну. У вересні 1943, німці перед відступом, майже знищили завод, Маріуполь тоді був знищений на 80%. Після закінчення бойових дій виробництво відновилося. 1952 роках почали виготовляти залізничні рейки. У часи Незалежності України

почали виготовляти сертифіковану сталь. В 2006 році комбінат увійшов до Групи “Метінвест” Ріната Ахметова [104].

Територія заводу мала 36 бомбосховищ, які будувалися із вимогами цивільного захисту, які почали укомплектовувати з 2014 року [Додаток Ж]. 1, 3, 4, 6, 7, 8, 9 – цехи, розташовувалися цивільні; 2 і 5 – цехи, де перебували військовослужбовці; 10 – залізнична станція; 8 – цех, пізніше облаштували медпункт для поранених бійців [105].

У ворожих ЗМІ набирала обертів інформація, що під комбінатом знаходиться ціле місто й тунелі, які використовують захисники Маріуполя. Але насправді все виробництво знаходиться над землею. Поширення дезінформації російським медіа набирає обертів, щодня були гучні заголовки, про те як довго українські військові зможуть оборонятися на території “Азовсталі” [233].

19 квітня кадіров стверджував, що “Бандерівців у Маріуполі зачистять вже сьогодні”, оскільки його слова не справдилися, через декілька днів заявив “Азовсталь” повністю перейде під контроль російських військових “до або після обіду” 21 квітня.

Протягом 86 днів, із яких 82 у повному оточенні, “Азов” героїчно тримав оборону Маріуполя. Бійці полку перекреслили ворожі плани блискавичного захоплення міста, довівши, що перемога за три дні – це ілюзія. Світ із завмиранням серця стежив за незламністю українських захисників, які стали символом непохитної волі [114].

“Азов” став уособленням сталі, що не піддається жодним ударам. Незважаючи на нерівність сил і безперервні атаки, вони приймали бій проти артилерії, авіації та багатотонних бомб. Своєю боротьбою вони не лише боронили місто, а й відтягували значну частину ворога, зменшуючи його натиск на інші напрямки фронту.

Михайло Вершинін, керівник патрульної поліції Донецької області, розповідав про ті дні отак: “Ви питаєте, як часто чути вибухи. Ми рідко не чули. Б’ють всім і по колу. Заходить літак, далі корабельна артилерія, потім РСЗО, знову літак, і знову артилерія. На голову сиплеться купу всього”. Ворожа сторона

запропонувала здатися оборонцям Маріуполя. “Вчергове були послані”, – твердить Вершинін. Тоді російська армія почала штурм.

21 квітня командування російської армії оголосило, що Маріуполь нібито перебуває під їхнім контролем. Проте українська сторона рішуче заперечила цю заяву: “Маріупольський гарнізон продовжує тримати оборону на заводі та закликає до деблокади “Азовсталі””, – заявив заступник командира полку “Азов” Святослав Паламар [227].

Із 25 квітня ситуація в місті набула нового загострення. Героїчна оборона перейшла в стадію кругового протистояння. Бої перенеслися всередину промислового комплексу “Азовсталь”, де українські захисники тримали останній оплот Маріуполя, продовжуючи протистояти переважаючим силам ворога [227].

Родичі захисників “Азовсталі” поступово почали підтримувати зв’язок одне з одним, спільно шукаючи новини про своїх близьких. Наречена військового з позивним “Фрост” Ольга Малюченко згадує: “Ми постійно перепитували одна в одної: “Можеш дізнатися, чи з моїм усе добре?” Сам він майже нічого не розповідав, а про харчування чи поранення я дізнавалася лише від його товаришів”. Дружина іншого бійця, Вікторія, розповідає про тривожні дні очікування: “Найбільше ми всі прагнули побачити простий плюсик у повідомленнях. Плюсик означав, що все добре. Одного разу я його не отримала. Згодом дізналася, що мого чоловіка важко поранили. А наступного дня повідомили, що його більше немає” [119].

На початку травня військовий медик, Хасан, просив про допомогу: “Люди помирають просто на руках, брак антибіотиків. Нас обстрілюють з моря, землі та повітря. Благаю, проведіть процедуру виведення всіх людей в тому числі військових, з території “Азовсталі...” [119].

Також у соціальній мережі Instagram, Хасан, опублікував допис із словами: “Передайте моїй мамі слова – я побачив стільки болю, але не зламаюсь ніколи” [Додаток І]. Крім цього, досить часто публікував в соціальній мережі, в яких умовах перебувають військові “Весь цивілізований світ повинен бачити в яких

умовах перебувають, скалічені захисники Маріуполя та діяти! В повній антисанітарії, з відкритими ранами, перев'язані залишками нестерильних бинтів, без необхідної їжі та води..." [119].

13 травня відбулася наземна операція проти українських бійців. Постійне бомбардування, артилерійні обстріли, використання фосфорних бомб – дійсність тих років. 16 травня, вечір, командир полку "Азов" Редіс вийшов із зверненням: "Захисники Маріуполя виконали наказ. Незважаючи на всі труднощі...". Деталі виходу захисників "Азовстали" не розголошується та їхній подальший обмін жодною із сторін. Пізніше бійці полку опублікували заяву про поточну ситуацію. У заяві було повідомлено про виконання наказу "вищого керівництва держави". "З метою збереження життів усі члени Маріупольського гарнізону дотримуються рішення, схваленого вищим військовим командуванням, і сподіваються на підтримку українського народу", – йшлося у заяві [138].

31 травня міноборони росії повідомляли, що із заводу "Азовсталь" вилучено 152 тіла військовослужбовців, в тому числі й з числа "Азов". 6 червня президент України Володимир Зеленський заявив, у російському полоні понад 2,5 тисячі бійців "Азовстали". Захисники "Азовстали" врятували тисячі життів на тих територіях, куди ворог не дійшов. "Вони виграли час, і цей час не буде змарновано. І ми повернемо наші території й наших людей. Україна буде вільною й соборною державою", – зазначав Андрій Єрмак, керівник Офісу Президента України [153].

Коли Денис Прокопенко "Редіс" повернувся із полону, то заявив: "Перебуваючи у полоні, я зрозумів, що для мене війна не закінчиться, поки ми не звільнимо останнього нашого бійця і не відновимо кордони України до 1991 року. Я – солдат. Мене не цікавлять інші напрямки діяльності, крім військової справи. Моє серце, моя душа, моє тіло належать Азову" [170].

Комісаріат ООН з прав людини, визнав Маріуполь найбільш смертоносним місцем в Україні. "Азовсталь" зруйнована майже повністю. Залізобетонні перекриття не витримали десятки авіаударів. Але витримали вони, нескорені бійці, від яких перехоплює дух [180].

Соціальні мережі наповненні крилатими висловами про наших захисників й мотивацією не здаватися, бути як вони. “І коли ти захочеш здатися, бо все тріснуло, як кришталь... Згадай лише одне – “Азовсталь” [188].

“Save Mariupol” [Додаток К] й “Save Azovstal” [Додаток К.1] – гасла, які постійно лунали на просторах Всесвітньої павутини. Гасла з якими виходили на мітинги в різних країнах світу [136].

Олег Псюк, соліст гурту Kalush Orchestra, 14 травня в фіналі Євробачення, вигукнув із сцени: “...прошу кожного з Вас, будь ласка, допоможіть українському Маріуполю, допоможіть “Азовсталі” просто зараз!” [Додаток Л]. Палка промова подіяла. Пошукових запитів в Google про Маріуполь й Азовсталь зросла в десятки рази й допомогла поширенню інформації в цифровому просторі [151].

29 червня 2022 року відбувся перший обмін полоненими, який став символічною подією в умовах повномасштабної війни [113]. В рамках обміну було звільнено 144 українських бійців, з них 95 – героїчні оборонці “Азовсталі”. Серед визволених 43 військовослужбовці полку “Азов”, а також одна жінка. Найстаршому звільненому було 65 років, наймолодшому – лише 19 [113]. Цей обмін став важливим кроком до повернення українських захисників додому, попри жахливі умови, в яких вони перебували в полоні.

Однак ніч на 29 липня 2022 року стала трагічною сторінкою цієї історії. У Волноваській виправній колонії №120 в Оленівці було здійснено терористичний акт – масове вбивство українських військовополонених. Унаслідок вибуху загинули щонайменше 53 особи, ще 130 зазнали поранень. У бараці, за даними окупантів, на момент вибуху перебували 193 людини [193]. Країна-агресор одразу ж заявила про обстріл зі зброяць HIMARS, намагаючись перекласти відповідальність на Україну. Водночас українська розвідка повідомила, що цей злочин здійснили бойовики ПВК “Вагнер” за прямим наказом Євгена Пригожина. Масове вбивство в Оленівці стало ще одним доказом воєнних злочинів, скоєних російською стороною, які світове співтовариство не має права ігнорувати [183].

30 липня 2022 року родини військовополонених вийшли на Софійську площу, на протест. Із закликами до міжнародної спільноти, визнати росію державою спонсором тероризму. Зокрема, Катерина Прокопенко, дружина командира полку “Азов”, наголосила, що ООН та Міжнародний комітет ЧХ запевняли, що коли захисники “Азовстали” складуть зброю та будуть взяті в полон, їхньому життю нічого не загрожуватиме [122].

В інтерв'ю колишній полонений Олександр Дідур, який перебував в Оленівці, зазначив, що “азовців” утримували окремо від інших військовополонених. Цей факт дозволяє припустити, що вибух у колонії міг бути спробою приховати жахливі умови утримання та систематичні катування, яких зазнавали захисники. Замість того, щоб забезпечити належне поводження, як того вимагає міжнародне гуманітарне право, країна-агресор, імовірно, вдалася до терористичного акту, щоб знищити докази своїх злочинів [201].

31 липня 2022 року компанія Махар оприлюднила супутникові знімки в'язниці 27 липня (до вибуху) і 30 липня (після). На знімку чітко видно, що внаслідок вибуху пошкоджена, тільки одна будівля – та, в якій перебували українські військові. Всі інші приміщення цілі [175].

Італійський військовий експерт Томас Тейнер дійшов висновку, що вибух в Оленівці, ймовірно, був здійснений за допомогою термобаричних боєприпасів. За його словами, росіяни могли замкнути двері бараку, після чого здійснили постріли всередину через вікна із РПО-А “Джміль” або МРО-А. Цей тип зброї знаходиться на озброєнні так званої ДНР ще з 2014 року. Такий метод знищення людей вказує на спланований і жорстокий терористичний акт, спрямований на масове вбивство українських полонених [210].

3 серпня Генеральний секретар Антоніу Гутерреш оголосив про розслідування теракту в Оленівці на чолі з бразильським генералом. 5 січня Генсек ООН розпустив дану місію, начебто через брак необхідних умов для роботи й недопуск до місця злочину. Українська сторона публічно заявила, що готова співпрацювати й готова надати всі можливі умови. В свою чергу ООН не

засудило росію, яка всіма силами намагалася не допустити міжнародну організацію на територію місця злочину [183].

11 жовтня відбувся черговий обмін полеглими; в Україну передано 62 тіла, 57 з них зазначені, як загиблі з Оленівки. Процес ідентифікації триває. Точні дані відомі тільки слідчим [149].

Залученість азовців була на різних ділянках. На момент початку повномасштабної війни в боях за Маріуполь була залучена не вся бригада. В квітні 2022 року військовослужбовці, ветерани “Азову”, добровольці, які відгукнулись на заклик про деблокаду Маріуполя, сформували батальйон ОЗСП “Азов” й вели оборонні дії на Запорізькому напрямі в районі Великої Новосілки. З часом до них приєдналися бійці звільнені з полону та після поранень з евакуйованого Маріуполя.

В жовтні 2022 року підрозділ взяв участь в боях на півдні країни, це відбулося після того, як з полону повернувся командний склад, частина офіцерів й солдатів, вони почали набирати особовий склад й відновлювати боєздатність [150].

У 2023 році підрозділ “Азов” продовжив грати важливу роль у боротьбі України проти російської агресії. Після звільнення з полону та відновлення боєздатності, бійці полку активно залучалися до бойових дій на різних фронтах, зокрема на сході та південному сході України. Основні напрямки діяльності – це оборона та звільнення територій, у тому числі на Донеччині та Луганщині. Зокрема, підрозділ активно діяв на Бахмутському напрямку, де здійснював контратаки та прориви оборони противника. Також полк “Азов” проводив операції з ліквідації ворожих штурмових груп та блокування постачання ворога на фронті.

“Азов” також активно займався укріпленням лінії оборони на південному фронті, зокрема на Херсонщині, де проводилися важкі бої за стратегічно важливі райони. Бійці полку брали участь у створенні тактичних укріплень, фортифікацій, а також забезпечували безпеку ліній постачання і контроль над критичними інфраструктурними об'єктами. У травні 2023 р. бригада брала участь

в контрнаступу на Оріхівському напрямі [204]. А в липні, того ж року бригада брала участь в боях за Новопокровку [102]. Із серпня 2023 року виконували завдання на Лиманському, саме напрямі ворог зібрав велике наступальне угруповання [204].

У червні 2024 року Кременський напрямок став одним із ключових театрів бойових дій, де точилася боротьба за контроль над територією та перерізання ворожих логістичних шляхів. Розташування міста, всього за годину їзди від Сєверодонецька, мало стратегічне значення. Бійці авіаційних підрозділів “Азову” ефективно знищували ворожі цілі, забезпечуючи перевагу на цьому напрямку. Завдяки злагодженим діям 12-ї бригади “Азов”, дороги в районі Кременної перебували під контролем українських військових, ускладнюючи постачання для противника.

11 червня 2024 року адміністрація президента США Джо Байдена ухвалила історичне рішення, знявши заборону на постачання американської зброї для бригади “Азов”. Це стало важливим кроком у поглибленні військової підтримки України з боку Сполучених Штатів. Рішення сигналізувало про визнання героїзму, професіоналізму та важливості підрозділу в обороні України від російської агресії. Зняття заборони також символізувало зміну міжнародного ставлення до “Азову”, адже раніше його діяльність була об’єктом маніпуляцій у російській пропаганді. Нова політика США не лише забезпечила бійців сучасною зброєю, а й підкреслила глобальну солідарність із боротьбою українського народу за свою незалежність [199].

“Війна триває 10 років, “Азов” знаходився в авангарді кривавих подій із самого початку, так буде й до перемоги”, – написав в соцмережах Денис Прокопенко [166].

Початок вересня 2024 року, залучені до оборони міста Торецька, що на Донеччині. Також бригада брала участь в боях в селищі Нью-Йорк і його околицях. “Азов” спромігся взяти частину Нью-Йорка під свій контроль й звільнити українські сили, які перебували в російському оточенні [95]. На цій ділянці фронту пілоти 12 бригади “Азов” полюють на росіян в Нью-Йорку.

10 листопада 2024 р. міністр внутрішніх справ України Ігор Клименко вручив бійцям 12-ї бригади спеціального призначення “Азов” Національної гвардії України, які беруть участь у бойових діях на Торецькому напрямку, відомчі й державні нагороди [95].

Таким чином історія бригади “Азов” у період з 2022 по 2024 рік — це період героїчної боротьби, відданості і незламності. З початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну, бійці “Азову” знову стали на захист своєї Батьківщини, продовжуючи свою боротьбу, розпочату ще в 2014 році. У перші місяці війни саме “Азов” відіграв ключову роль у захисті Маріуполя, де понад два місяці в умовах повного оточення тримали оборону, відтягуючи на себе сили ворога і даючи час для підготовки контрнаступу. Оборона “Азовсталі” стала символом незламності і мужності, що надихало не тільки Україну, але й увесь світ.

У 2023-2024 роках бригада продовжила виконувати важливі завдання на різних фронтах, беручи участь у захисті ключових міст і стратегічних точок. Відновлення боєздатності “Азову” після виходу з оточення в Маріуполі дозволило підрозділу активно діяти в боях на сході України, зокрема в районі Кременної, на Донеччині та в інших гарячих точках. Водночас, завдяки міжнародній підтримці та постачанню сучасної зброї, зокрема артилерії, “Азов” значно підвищив ефективність своїх операцій і забезпечив успішну оборону на всіх фронтах.

2.3. Організаційна структура, озброєння, вишкіл та символіка бригади “Азов”.

Протягом своєї історії полк “Азов” пройшов через різні етапи розвитку під керівництвом низки командирів. Кожен із них зробив свій унікальний внесок у зміцнення та успіх підрозділу, сприяючи його еволюції і адаптації до нових викликів. Батальйон “Азов” було засновано 5 травня 2014 року в місті

Бердянську згідно з рішенням Міністерства внутрішніх справ України, як і інші батальйони патрульної служби міліції особливого призначення [163].

Основу новоствореного батальйону склали члени двох громадських організацій: Автомайдану та “Патріот України”. На початку його очолював Андрій Білецький, який задав початковий напрям та сформував основні принципи діяльності. Пізніше він очолив політичну партію “Національний корпус” і став Народним депутатом України [174]. Після нього командування перейняв Ігор Михайленко, який керував підрозділом протягом двох років, зосереджуючи зусилля на посиленні бойової підготовки та мобілізації нових бійців [169]. Наступний етап розвитку очолював Максим Жорін, який у 2016-2017 роках продовжив зміцнювати структуру полку і вдосконалювати тактичні прийоми. Денис Прокопенко, він вважається наймолодшим командиром в історії Національної гвардії та Збройних сил України, оскільки на той момент йому було всього 26 років. Став командиром у вересні 2017 року і очолював полк до травня 2022 року, а згодом знову взяв керівництво у 2023 році, після повернення з полону [166]. Микита Надточій з червня 2022 року до 2023 року тимчасово керував “Азовом” [121]. Богдан Кротевич, після повернення до України, через те, що командир полку “Азов” Денис Прокопенко перебував у полоні в Туреччині, тимчасово виконував обов'язки командира полку “Азов”. Таким чином, завдяки постійним зусиллям і внескам кожного з командирів полк “Азов” зміцнився і здобув повагу.

Створення батальйону “Азов” стало відповіддю на критичну ситуацію в країні, яка склалася навесні 2014 року. Батальйон створений за ініціативи членів організації “Патріот України” й перейняв їх світогляд. Тому через таку ідеологію, багато хто вважає організацію фашистською, самі члени ідентифікують її як соціалнаціоналістичну. Ідеологи організації, хотіли б розбудувати Україну на засадах “націократії”. Згідно цій концепції Україна повинна розвиватися незалежно від військових й політичних союзів. [132].

Світогляд організації “Патріот України” викликає сумніви й суперечності в самих українців й не користується підтримкою громадян. Насправді ж

незначний відсоток бійців приєдналися до полку “Азов”, керуючись такою ідеологією, більшість бійців прийшли на службу в “Азов”, бо він користується гарною репутацією та укомплектуванням [132].

З перших днів існування батальйон продемонстрував себе ефективною бойовою одиницею, яка спроможна виконувати складні завдання в зоні активних бойових дій. Однак, зростали масштаби конфлікту і це вимагало розширення й реорганізації підрозділу для ефективності й здатності до швидкого реагування в складних ситуаціях [189]. Тому 17 вересня 2014 року батальйон “Азов” реорганізували в полк. Це дозволило забезпечити бійців більш потужними ресурсами й збільшити їхні бойові можливості. Це стало глобальним кроком для підвищення обороноздатності держави в умовах довготривалої війни. На той момент склад полку налічував 800 бійців, в це число входило й артилерійський дивізіон та танковий підрозділ [209].

11 листопада, Арсен Аваков, міністр внутрішніх справ підписав наказ, про переведення полку “Азов” до складу Національної гвардії з подальшим доукомплектуванням до бойового стандарту бригад Нацгвардії [90].

Після виснажливих й тривалих боїв, які спричинили втрати бойового складу й техніки, відновлення боєздатності “Азову” після 2022 року стало однією із важливих завдань для зміцнення оборонного потенціалу України. В цей процес входить підвищення професійної підготовки військовослужбовців, збільшення матеріально-технічної бази з інтеграцією новітніх технологій.

23 грудня 2022 року було розпочато набір й формування 3-го батальйону оперативного призначення в складі полку. В січні 2023 року в рамках створення штурмових бригад МВС “Гвардія наступ”, запрошувало добровольців приєднатися до лав “Азову”. 12 лютого 2024 року було з’ясовано, що окремий загін спеціального призначення “Любарт” увійшов до лав “Азову”, як 5-й батальйон. А в квітні 2024 полк оголосив, про набір до 6-го батальйону [120].

На даний момент в бригаді наявні наступні підрозділи: [205].

- 1, 2, 5, 6 батальйони спецпризначення;
- загін розвідки спецпризначення;

- снайперська рота; ● танковий батальйон;
- артилерійська група;
- рота ударних БпАК
- зенітно ракетний дивізіон;
- взвод РХБЗ;
- автобатальон;
- інженерно-саперна рота;
- рота технічних засобів розвідки;
- комендантська рота;
- вузол зв'язку;
- медрота.

Бригада й надалі розширюється й створює нові підрозділи.

Історики вважають, що рівень бойової підготовки добровольців спершу залишався низьким, що ускладнювало виконання бойових завдань. Проте це частково компенсувалося залученням бійців із досвідом служби у військових чи правоохоронних структурах, а також тих, хто займався військово-прикладними дисциплінами. Значне поліпшення якості навчання відбулося лише з другого періоду війни.

В “Азові” велику увагу приділяється вишколу. Для навчання новоприбулих добровольців, “Азов” використовує військову школу імені Євгена Коновальця. Школа носить ім'я українського військово-політичного діяча, який присвятив своє життя боротьбі за Україну у важкий період для країни. Це один із ключових навчальних закладів, які здійснюють висококваліфіковану підготовку військових кадрів для Збройних Сил України. Вона відкрита 17 квітня 2016 року на тренувально-мобілізаційній базі “Азову”, який знаходиться на колишньому заводі “АТЕК” [198].

Засновник й керівник школи, колишній командир грузинського спецназу Гіоргі Купарашвілі. Інструктори грузинські офіцери, які мають військовий досвід та професійну освіту, більшість з них отримали офіцерську освіту в США за програмою “зелених беретів”. Підготовка здійснювалася відповідно до

стандартів НАТО, з акцентом на посилену фізичну та психологічну підготовку, під керівництвом офіцерів грузинської армії. Коли розробляли системи навчання використовувалися досвід зарубіжних країн, таких як: Грузії, США та Естонії. За словами інструкторів Військової школи, українські волонтери переклали для навчання сержантів навчальні матеріали та методичні посібники передових армій світу. Підготовка відбувається у два етапи: навчання інструкторів та навчання командирів підрозділів. Також інструктори проводять курс молодого бійця для новоприбулих, які згодом поповнять лави військовослужбовців полку “Азов”. [232].

В перший набір було зараховано 50 бійців полку “Азов”, які мінімум рік провели на полі битви в зоні АТО. Після 15 тижнів навчання 29 вересня 2016 року, були вручені сертифікати 25 випускникам. Пройти до кінця жорстокий курс змогли 40% всіх курсантів [220].

Хорунжа школа імені підполковника Миколи Сціборського – школа спеціалізована на підготовці підофіцерського складу й сприянні національно-патріотичному вихованню всередині підрозділів. Відкрита 20 листопада 2017 року в місті Маріуполь на базі полку “Азов”. Навчання триває місяць, після прослуханого курсу випускники отримують диплом [221].

Відбір людей в “Азов” проходив за принципом, що більше підходили ті, хто самостійно обирав цей батальйон через його репутацію. У “Азові” швидко сформувався імідж підрозділу з жорсткою дисципліною, заборонаю на вживання алкоголю та високими вимогами до підготовки. Це приваблювало людей, які були готові не лише воювати, а й відповідати вимогам, що ставляться до їхньої майстерності. У підрозділі переважали патріотичні, а не радикально націоналістичні настрої, що відрізняло “Азов” від інших батальйонів, де більшість бійців вважали себе націоналістами, але не мали такої монолітності [127].

Згідно з даними, проведена вибірка серед бійців полку “Азов” показала, що понад 52% мають вищу освіту, а більше 20% є студентами вищих навчальних закладів. Це свідчить про високий рівень освітнього та інтелектуального

потенціалу бійців, що є важливим аспектом в їхній професійній підготовці. Крім того, серед особового складу є люди, які до початку служби активно займалися спортивними дисциплінами, зокрема бойовим самбо, карате та боями без правил. Наприклад, деякі бійці полку виграли численні чемпіонати як на українському, так і на європейському рівнях. Це підкреслює високий рівень фізичної підготовки та бойового досвіду, що є важливим фактором ефективності в бойових умовах.

Коли тільки-но був створений батальйон, на озброєнні була лиш стрілецька зброя, така як снайперські гвинтівки СВД, автомати АКС-74 й кулемети ПКМ. Також батальйон в своєму арсеналі саморобний броневантажівка КамАЗ. Заступник командира 2-ї роти Дмитро Лінька розповідав, що автомобіль обшитий бронепластинами й арматурою, що дозволяє витримати калібр 7.62, й оснащена великокаліберним кулеметом “Утьос”. Цей автомобіль отримав назву “Залізняка”, був використаний вперше під час звільнення Маріуполя й вдало продемонстрував себе “надзвичайно вдало” [111].

Міністерство оборони, наприкінці серпня 2014 року, озброїли батальйон зенітними установками ЗУ-23-2, а з березня 2015 року, полк сформував танкову роту з 10 танків Т-64Б1М. У вересні 2015 року отримали на озброєння гвинтівки Fort-301. А в 2019 році полк озброєли 122-мм гаубицями Д-30 [112].

Палата представників США, 12 червня 2015 року прийняла поправку, яка забороняла бійцям “Азову” отримувати озброєння в рамках американської програми підтримки Збройних сил України, в 2018 році Конгрес США заборонив використовувати кошторис американської військової допомоги для України “для тренування, озброєння або ж іншої підтримки полку “Азов” [215].

В 2023 році бригада отримала західні бронемашини MaxxPro та HMMWW. Бронемашини перефарбували в камуфляж “Чорнозем”, який наніс екіпаж Civil Resistance and Assistance Foundation, та продемонстрували на 9-ту річницю заснування “Азову” [97].

В червні 2023 року полк “Азов” отримав трофейний Т-62 важкий штурмовий БТР і ремонтно-евакуаційну машину. У серпні 2023 року бригада отримала танки Т-64БВ, американські гусеничні бронетранспортери М113 та БТР-4 з скасованого “іракського” контракту [146].

Також на озброєнні підрозділ має італійську модифікацію американської 155 мм САУ, а саме М109L [211], італійські FH70 та 105 мм гірські гаубиці ОТО Melara Mod 56 [187], французьку 155 мм причіпну артилерію, а саме гаубиці TRF1 [115].

За кошти благодійників в травні 2024 році закупили до бригади 15 гусеничних бронетранспортерів FV432 й 2 броньовані ремонтні машини FV434 [218].

Газета The Washington Post 10 червня 2024 року оприлюднила на своєму сайті, з посиланням на Державний департамент США, що бригада спеціального призначення “Азов” пройшла перевірку дотримання закону Лехі, в якому вказано, що передача військової допомоги США іноземним підрозділам, які вчинили порушення прав людини, в тому числі й “Азову” заборонено на постачання американської зброї знято [216]. В червні 2024 року командування бригади підтвердило зняття заборони [98].

В липні 2024 року за ГО “Azov One” та проєкт “Тиловики” за підтримки фонду Притули передали бригаді 15 гусеничних БТР FV432 та 2 БРЕМ FV434. Також в липні бригада отримала модернізовані українські бойові машини піхоти БМП-1ТС. 13 жовтня 2024 року стало відомо, що бригада “Азов” отримала поповнення в свій автопарк, українські бронемашини Новатор-2 [107].

Повномасштабне вторгнення змусило шукати нові інноваційні рішення для протистояння російській агресії. Безпілотні літальні апарати, а також наземні безпілотні системи, грають ключову роль в спостереженні, розвідці, виконанні бойових операцій, й допомагають швидко реагувати на виклики й загрози [57, с. 415].

Безпілотні літальні апарати з’явилися майже століття тому, як інноваційна технологія дрони почали розвиватися у військовому контексті протягом останніх

чотирьох десятиліть. Бойовий досвід демонструє, що вони відіграють провідну роль в сучасній війні. На сьогоднішній день великий інтерес утворюють високошвидкісні апарати [80, с. 3].

Платформа UNITED24 й “Армія дронів” створені для українського виробництва БПЛА. За 7 місяців проєкту законтрактувала майже 1600 дронів за запитом військових. Такі проєкти показують ефективність державної підтримки. Україна маючи досвід військового виробництва й оборонних технологій використовує цей потенціал для розвитку інноваційних рішень [57, с. 415].

Настала епоха розширюватися й масштабувати бойову роботу. Бригада “Азов” розширює свою роту за допомогою техногенних технологій й сформував батальйон ударних безпілотних систем. “Ясь”, командир батальйону безпілотних систем, зазначає, що після розширення батальйону є потреба не тільки в операторах безпілотників, а й в інших фахівцях та й просто у вмотивованих людях.

“До підрозділу потрібні нові вмотивовані люди, готові поліпшити діяльність батальйону. Свіжий розум, який зможе дивитися на ситуацію з різних точок зору й не шукати тільки теоретичний вихід з ситуації. Маючи освіту інженера-електроніка, фахівця з авіаконструювання та радіоелектрика в батальйоні безпілотних систем можна вдосконалюватися” – розповідає “Ясь” в коментарі до “Мілітарного” [101].

У зв’язку із цим відкривають набір новобранців до бригади. У свою команду взяли професіоналів своєї справи, бойовий досвід яких вражає. Підрозділ укомплектований FPV-дронами, дронами-бомбардувальниками, далекобійними безпілотниками й наземними роботизованими комплексами. Використання безпілотників являє перетин декількох важливих тенденцій у військовій техніці: використання БПЛА змінили динаміку військових операцій в сучасній війні, запропонували унікальні стратегічні переваги й підвищують ефективність та оперативність в різноманітних бойових стратегіях. Крім того важливою тенденцією є те, що техніка надає можливість дистанційного

керування без ризику для пілота й доставляє смертоносний вантаж до своєї цілі”. Безпілотні технології це прогресивна військова технологія [231].

Безпілотні літальні апарати використовують не тільки для цілеспрямованих ударів, а й для розвідки й спостереження. Вони зміцнюють роль людей і зменшують ризик для їхнього життя. Техніка стійкіша під час виконання бойових місій без обмеження людської витривалості [231].

Бойові дії на території України супроводжуються використанням значної кількості безпілотних літальних апаратів. Їхнє використання з артилерією й авіацією продемонстрували ключову роль. На даний момент в Україні можна виділити такі основні напрями розвитку безпілотних апаратів: [80, с. 8].

1. Збільшення точності, що зменшує витрати боєприпасів на одну ціль, вражаючи її одним точним пострілом.

2. Збільшення дальності польоту, що зменшує час та інтенсивність контакту з засобами оборони противника.

3. Покращення “виживання” в умовах протидії засобів ППО, що досягається шляхом зниження теплової помітності літальних апаратів.

4. Оптимізація вагових і габаритних характеристик літальних апаратів, що забезпечує розміщення більшої кількості боєприпасів на одному апараті.

“Ворожі крила” використовували бійці ППО бригади “Азов” вони літають до 5 кілометрів. 22 вересня 2024 року сили протиповітряної оборони вразили рідкісний ударний літальний апарат “Молнія-1” [116].

Також на їхньому озброєні є ударні БпЛА Punisher українського виробництва, він складається з ударного дрона й наземної станції керування, використовується для ураження сил противника [93].

2 січня 2024 року FPV-дронами “Азов” уразив 14 одиниць ворожої техніки, передані компанією “М-ТАС”. “М-ТАС” магазин військового спорядження та екіпірування мілітарист №1 в Україні”. Він був створений в 2014 році, і вже 10 років розробляє і випускає високоякісне спорядження. На початку повномасштабного вторгнення одягав безкоштовно добровольчі підрозділи. В січні росіяни трьома ракетами Х-101 зруйнували складські приміщення. Також

компанія надає місця для працевлаштування внутрішньо переміщеним особам, 80% працівників – біженці із сходу та півдня, зазначає власник компанії Олександр Карасьов [155].

“Навіть у цей важкий час для компанії, продовжує завдавати ворогу втрат. Бригада зробить усе можливе, щоб помститися окупантам за всі руйнування, за загиблій і поранених людей” – зазначено в повідомленні “Азову”. Компанія постачає екіпірування починаючи з 2014 року. Завжди були надійним тилом й підтримкою підрозділу [103]

1 березня 2024 року за допомогою роби БпАК бригада переслідувала й ліквідувала особовий склад ворогів під Кременною. Також 2 квітня дрони 12-ої бригади “Азов” ліквідували піхоту поблизу Тернів. Й показали цим, що знищують ворога під час ротації, в укритті, спроб штурму й контролюють поле битви. 30 квітня підрозділ “Азов” за допомогою FPV-дронів здійснив погоню за ворожою піхотою. Результат такої бойової операції – ускладнена логістика, знищена піхота й озброєння. Щоб була можливість здійснювати такі виходи пілоти годинами напрацьовували свої вміння. 4 липня “Війна дронів” диктує свої правила на Південному напрямку бійці завдали удару ударним дроном українського виробництва зі збільшеним бойовим навантаженням, знищили особовий склад й ворожий бліндаж [92].

12-та бригада “Азов” Національної гвардії продемонструвала наземний дрон “Лють 2.0” з кулеметом, який знаходиться на озброєнні. Це українська роботизована платформа отримала високі оцінки від операторів дронів. “Лють 2.0” може працювати автономно три дні, забезпечений четвертим класом захисту. Виконує завдання розвідки в небезпечних зонах, підтримує ефективність бойових дій, виконує завдання вогневої підтримки. В бригаді зазначили, що платформа полегшила життя на передовій. Також в Україні представили новий дрон “Бабай”, який летить на 60 кілометри в тил ворога [100].

Волонтер Ігор Ланченко зібрав 11,7 млн гривень і відправив на підсилення батальйону “Азов” дрони Skylab Sirko-S1. Цей дрон розробила українська

компанія SkyLab UA, його можна використовувати для різноманітних завдань: [99]

- евакуація поранених бійців з поля бою;
- розвідка, робот обладнаний тепловізором, камерою, системою лазерів далекомірив, що дозволяє здійснювати розвідку ворожих позицій;
- перевезення вантажів, він здатний перевозити до 200 кілограм на відстань 2,5 кілометри, що надає йому вагомою значимості на полі бою, оскільки він є зручним для перевезення боєприпасів, медикаментів, провізії на передову;
- стійкий до екстремальних умов експлуатації й має шифрований зв'язок для керування.

12 листопада у своєму блозі в Telegram “Азов” показав важкий ударний бомбер українського виробництва, який став нічним кошмаром окупантів, серед росіян він отримав прізвисько “Баба Яга”. “Або ви здаєтесь, або ми скинемо вам ТМку з Heavy Shot” – саме таке послання “Азов” залишив окупантам [92].

Heavy Shot є найбільшою і найхижішою “пташкою” в арсеналі українських дронів. 26 жовтня 2024 року Збройні Сили України отримали біля 200 таких дронів в межах програми “Армія дронів”, про це повідомив міністр цифрової трансформації Михайло Федоров. Ці безпілотники стійкі до радіоелектронної системи, саме завдяки цьому вони впевнено протидіють ворогові на фронті. Мають вбудований GPS-навігацію й після ураження зазначеної ворожої цілі повертаються на базу самостійно [160].

Вони виготовляються українською компанією Gurzuf Defence, переносять до 30 кілограм навантаження на відстань 15 кілометрів. Таке навантаження й радіус роблять цей коптер надзвичайно небезпечним для піхоти. “Віримо, що “пташки” допоможуть на фронті й збережуть життя захисникам та захисницям” – заявили в Міністерстві [222]. До бойової роботи дрон потрібно готувати за день до вильоту, найефективніший час для його роботи це ніч, і саме тоді він вирушає на полювання, і саме тоді додає “+” до статистики втрат ворога [234].

Сучасна війна, відзначає еволюційний вплив технологій, пропонуючи нові тактичні переваги. Військові сили інтегрують ці технології у свої стратегії.

Потреба в адаптації є дуже важливою, оскільки в ближньому майбутньому такі системи включають інтеграцію штучного інтелекту. Тому сучасні війська повинні пристосовуватися до техногенного розвитку в сучасних умовах.

Цивільна діяльність полку “Азов” є важливим складником їхньої роботи, спрямованої на підтримку та розвиток місцевих громад. Полк активно взаємодіє з громадськими організаціями, волонтерськими рухами та місцевими органами влади для реалізації соціальних, освітніх та культурних проєктів.

“Азов” займається активною підтримкою ветеранів: вони здійснюють підтримку через різні програми й ініціативи, наприклад перша і єдина патронатна служба “Янголи Азову”. Займаються доглядом поранених, полонених та полеглих бійців та надає підтримку сім’ям захисників. Також забезпечують медичну допомогу та реабілітацію ветеранів. Психологічна підтримка бригади також варта уваги, вони впроваджують системи декомпресії й групи бойового стресу, які надають допомогу бійцям з посттравматичним стресовим розладом й іншими психологічними проблемами. Ця служба налічує біля 50 людей, які надають підтримку приблизно 1500 людям. Адже кожен воїн – майбутній ветеран. Перші роки їхньої діяльності, це успішний, а моментами і помилковий досвід. Роки проб і помилок, які заснували успішну систему. Звісно, є соціальна адаптація військових, вони надають консультації з питань працевлаштування, навчання, реабілітації. Також включає програму підвищення кваліфікації й перепрофілювання. Ще один аспект, значимість якого не можна применшувати, це інформаційна діяльність. Ця програма спрямована на те, щоб підвищити рівень обізнаності громадян про політичні питання, які стосуються ветеранів [197].

Також “Азов” має часопис “Чорне Сонце”, який вийшов в друк 14 жовтня 2014 року. Ця газета висвітлює інтерв’ю з людьми, які працюють в зоні бойових дій (військові, волонтери, медики). Газета виходить раз на два тижні, видається українською мовою, також існує англійська версія “The Black Sun” що адресований шанувальникам в Бельгію, Польщу, Австралію, Канаду та США. Назва “Чорне Сонце” була обрана серед двох варіантів – “Ідея Нації” та “Чорне

Сонце”, оскільки назва викликала дискусії з неонацистським символом [137]. “Чорне сонце” має поліфункціональне значення, має сакральний, обереговий та божественний сенс, виконує як захисну, так й ідентифікаційну функції [137].

Важливо уточнити, що на початку існували кілька неофіційних символів, які визначали полк, але нашивки не було. Зазвичай коли бійці вирушили в зону активних дій, використовували два прапори: [243, с. 11]

- перевернутий прапор нашої держави. Це пояснювалося тим, що раніше його використовувати в УНР, а звичний для нас прапор був прийнятий за часів гетьмана Павла Скоропадського. Також це інтерпретували тим, що “жовте сонце й синє море”, оскільки бійці більшу частину часу знаходилися в Приазов’ї;

- жовтий прапор на якому зображений символ “Ідея Нації” [Додаток М]. Раніше таким символ використовували “Патріоти України” – накладені одна на одну букви з латинського алфавіту де “I” - “Ідея” й “N” - “Нація”.

Також в українських ЗМІ набрала неабиякого поширення емблема, де зображувався символ “Ідея Нації” який розміщувався на тлі “Чорного Сонця”. Вона була неофіційною неформального формування “Чорний Корпус” батальйону “Азов”. Саме ця нашивка набула популярності [243, с. 11].

Тільки 2015 року в серпні емблема полку набула свого остаточного вигляду. Під кутом розташовано символ “Ідея Нації”, який символізує стрімкий рух вперед, а над ним напис “Азов”. Зображено в національних кольорах [243, с. 12].

Також в них була ще одна неофіційна нашивка, в честь пам’яті батальйону “Чорний Корпус” [Додаток М.1]. На якій зображено людські фігури, які тримають в руках зброю на фоні тризуба. Деякі військові й досі його використовують як додатковий [243, с. 11]. Також в середині серпня 2014 року була помічена ще одна нашивка, проте вона була тільки в одного бійця батальйону. Фоном нашивки був перевернутий державний прапор. На жовтій смузі напис “Азов”, на синій герб держави. Під прапором напис “Україна”, а трохи нижче спецпідрозділ МВС [243, с. 11].

Навесні 2022 року, обороняючи “Азовсталь” символ “ідея нації” отримав юнікод – (U+A46D).

Також “Азов” має внутрішні відзнаки бригади, командир бригади нагороджує бійців іменними ножами [Додаток Н], це їхня своєрідна традиція. Вручається найкращим штурмовикам за проявлені подвиги на полі битви [172].

Вшанування пам’яті загиблих є важливим аспектом історичної й культурної спадщини полку “Азов”. Бійці полку, завжди приділяють велику шану й увагу, тих хто поклав своє життя на захист свободи України. День мертвих та Поле мечів найсакральніші заходи полку, доступ до них обмежений. Оскільки це не публічний захід право на ньому перебувати мають азовці, родичі та гості померлого, які мають спеціальне запрошення. Вперше такий захід провели під Маріуполем в жовтні 2015 року. Саме тоді територія перед базою “Азов” перестала бути пустирем. На вершині встановили монумент три велетенські дерев’яні мечі, які символізують військову честь. Також на полі мечів зобразили шеврон підрозділу ССО АЗОВ-Київ – в пам’ять про побратимів [144].

Ця споруда є меморіальним центром культу героїв. Кожного року на цьому місці відбувалася таїнство. На полі, після заходу сонця шикувалися бійці “Азову”, деякі тримали Щити Героїв, на яких було написано ім’я загиблого воїна. Запалювали чаші з вогнем, після закінчення таїнства всі хором читають Молитву Українського Націоналіста. Далі хорунжий називає позивні полеглих бійців, у відповідь стрій відповідає “В строю!”, додаючи клятву “Пам’ятаємо, Помстимося!” [Додаток П]. В цю мить полк має єдиний стрій, де мертві азовці стають в стрій з живими [144].

Постає питання чому День Мертвих, а не День Загиблих? Відповідь доволі проста й жорстока. Не кожен воїн мав честь віддати своє життя на полі битви. Війна – це випробування, інколи серце бійців не витримує, навіть поза межами окопів. Незважаючи на це, смерть не розділить азовське братерство. Кожен хто брав участь в боях під монограмою “Ідея Нації”, отримує почесне місце в пантеоні Героїв. З початку повномасштабного вторгнення, базу полку “Азов”

атакували бомбардувальники, загарбники понівечили Щити Героїв, спаплюжили монумент й Поле Мечів [144].

В грудні 2022 року в день зимового сонцестояння, зібралася вся азовська родина – спецпідрозділ KRAKEN, ССО АЗОВ-Харків, 98 батальйон АЗОВ-Дніпро, 3-тя окрема штурмова бригада, ССО Любарт, звільнені бійці “Азовсталі” та інші азовські підрозділи. Не було вже тієї містики, що й колись, але на пагорбі було спалено дерев’яний дракар [Додаток П.1], який вважається символом пам’яті. Пращури вірили, що на таких кораблях померлі воїни вирушають у Вальгаллу [144].

Російські ЗМІ, назвали це дійство “язичницьким ритуалом”, хоч даний азовський День Мертвих немає аналогів, проте відповідає європейським містеріям минулого, включно з козацькими меморіальними заходами [230].

Бригада має чітко визначену структуру командування, яка дозволяє оперативно реагувати на зміни на полі бою та забезпечувати високу мобільність і координацію підрозділів. Озброєння, яке використовує “Азов”, є комбінацією сучасних та класичних систем, що дозволяє бійцям ефективно протистояти різноманітним загрозам, враховуючи чисельну перевагу ворога та складні умови бою.

Навчання та вишкіл бійців бригади “Азов” зосереджені на максимально ефективному використанні техніки та тактики у різних бойових ситуаціях. Особлива увага приділяється підготовці особового складу до психологічних та фізичних навантажень, що дозволяє витримувати довгі години боїв при мінімальних ресурсах. Завдяки таким факторам “Азов” змогла зарекомендувати себе як одну з найбоєздатніших частин Збройних Сил України.

Що стосується символіки, то вона має глибокий історичний та ідеологічний зміст, який відображає бойовий дух та національну самосвідомість бійців. Вона стала символом мужності, боротьби за незалежність та захисту українських територій від зовнішніх агресорів.

2.4. Бійці “Азову”: легенди незламності та боротьби за свободу України.

“Азов” завжди відзначався винятковою відвагою та самовідданістю своїх бійців, історії яких стали джерелом натхнення для багатьох. Відзначення заслуг героїв, не лише підкреслює їхній особистий внесок у захист країни, але й зміцнює національну свідомість і патріотизм. Їхні подвиги та відданість викликають глибоку повагу і вдячність, слугуючи взірцем для наступних поколінь. Кожна з цих історій є яскравим прикладом того, що Україна завжди має героїв, готових стояти на захисті свободи і незалежності своєї батьківщини.

1 жовтня 2024 року найвищу державну нагороду “Герой України” отримав лейтенант Богдан “Вог” Цимбал. З нагоди дня Захисників та Захисниць відзнаку бійцю вручив Володимир Зеленський [Додаток Р]. В ході церемонії азовець закликав Президента якнайшвидше повернути з полону його побратимів [186].

“Вог” [Додаток Р.1] вступив до лав підрозділу в 18 років. Із самого початку він був вмотивованим добровольцем, адже народився і виріс в селищі Лебединське, Маріупольського району, яке в свій час у 2015 році, під час Павлопіль-Широкинський наступальній операції звільнив “Азов” [164].

22 березня 2022 року отримав важке поранення, після чого його евакуювали гелікоптером на підконтрольну територію. В боях за місто втратив рідного брата на псевдо “Тасман”, приклад якого й привів Богдана в “Азов”. Після лікування продовжив військовий шлях, цього разу за двох [164].

Давид Касаткін Георгійович, псевдо “Хімік” [Додаток Р.2], народився 2 грудня 1996 року, у місті Маріуполь провів своє дитинство. Вступив в полк у 2015 році. Обороняв “Азовсталь”, де після наказу українською стороною скласти зброю, потрапив в полон [110].

Коли його запитували, чому він вирішив піти в полк “Азов”, дав тверду відповідь: “Ну, я чоловік, так? Хто крім мене піде захищати свою країну, своє місто? Я не міг інакше” [158].

“Життя потрібно прожити так, щоб тобі дали 16 років за побиття російських військових” – іронізує “Хімік”. Військовий не заперечує, що бачився з полоненими росіянами, але затверджує, що повадився гуманно, відповідно до

Женевської конвенції. Також полонені підтвердили, що Давид Касаткін їх не бив [30].

Так звана влада ДНР, приговорила “Хіміка” до найвищої міри покарання – смертна кара (розстріл). Також російські ЗМІ спекулювали татуюваннями Хіміка, називаючи малюнки на його тілі нацистськими символами. Насправді в його тату нічого особливого немає, на шиї набитий ворон. На животі вислів “Страху немає”, на руках девять кіл пекла на спині образ Бафомета, на грудях кинжал й слово любов. На ногах зображення Діви Марії та Ісуса Христа, й фраза царя Леоніда “Всіх убити, все відняти” [110]. На сьогодні є інструктором підготовки молодих бійців “Азову”, а також бере участь в бойових діях.

Іванцов Олександр Сергійович, псевдо “Схід” [Додаток Р.3]. Він є єдиний захисник “Азовсталі”, який не здався в полон, а залишився на території заводу. І вже через 18 днів опинився на підконтрольній Україні території. Народився й виріс в місті Луганськ [31].

14 березня 2022 року доєднався до служби в “Азові”, а 25 березня був учасником одного з польотів гвинтокрилом на прорив до захисників “Азовсталі” в рамках операції ГУР. Потрапивши до міста, приєднався до бійців, та разом із ними брав участь у важких боях [31].

18 травня 2022 вирішив не виходити в полон, а вибратися з окупації самостійно. Отримавши дозвіл командира, став продумувати легенду та маршрут. Він облаштував собі сховище в приміщенні тунельного типу, де пробув 7 днів []. Один з бійців ТРО Маріуполя Руслан Грищенко подарував Олександрю годинник, який мав підсвітку, барометр та компас, які знадобилися бійцю. “Схід” пообіцяв його повернути, коли той повернеться з полону, і 17 липня 2024 року, годинник знову опинився в свого першого власника [35].

2 травня 2024 році відбулася прем’єра фільми “Ми були рекрутами”, де “Схід” став одним з героїв стрічки.

Валерія Карпиленко позивний “Нава” військова полку “Азов” та Андрій Суботін псевдо “Борода”, прикордонник [Додаток Р.4]. Закохані познайомилися, коли дівчина працювала в прес-службі Донецького прикордонного загону. Пара

мріяла про весілля та переїзд до Києва. Проте все змінилося після 24 лютого. Чоловік став на захист Маріуполя, Валерія також мобілізувалася. Перебуваючи на “Азовсталі”, Андрій зробив пропозицію руки й серця, визначною датою обрали 5 травня, бо саме це день народження полку “Азов”. Обмінявшись обручками із фольги, стали законним чоловік із дружиною [165].

7 травня Андрій загинув, обороняючи “Азовсталь”. “Мій рідний, мій турботливий... Ти був і є найкращий. Мені лишилося твоє прізвище і спогади про щасливий час разом”; “Ти три дні був моїм законним чоловіком. І цілу вічність ти — моє кохання”; “Ми встигли одружитися[Додаток Р.5]. Встигли бути щасливі. Не встигли набутися разом. Я кохатиму тебе вічно, мій Герой”, — казала Валерія. Декілька днів після смерті Андрій “азовець” Дмитро Козацький записав розповідь дівчини. “В останню нашу розмову я йому казала, щоб він обов’язково вижив. І він мені казав, щоб я обов’язково вибралася звідси. Ми одне одному обіцяли. Я обіцяла вибратися, він мені – пообіцяв вижити. І от зараз принаймні душа його вибралася – з цього пекельного місця. Сказати чесно: дуже хочеться до нього, але я йому обіцяла, обіцяла... Я йому обіцяла вибратися...”. Через 10 днів пекла Валерія опинилася в російському полоні під час виходу українських військових з “Азовсталі”. Донецька ОВА повідомляє, що вона знаходилася в колонії окупованій Оленівці [165].

10 квітня 2023 року захисниця повернулася в рідні краї. Майже рік вона вірила, що після звільнення прийде на могилу коханого й обійме його батьків [219].

Свій бойовий шлях “Нава” почала в 2014 році, коли стала авторкою та ведучою проєкту “Маріуполь – місто миру”, де й познайомила з військовими полку “Азов”, які згодом запропонували приєднатися до їхньої прес-служби. У 2015 році стала добровольцем полку й займалася зв’язками з громадськістю й співпрацювала з журналістами. В 2017 році пішла з полку й долучилася до прикордонників. В 2024 повернулася назад до полку [219].

Також однією із героїчних історій є історія про Євгена Чуднецова, позивний “Чудік” [Додаток Р.6]. В лютому 2015 року під час Широкинської

наступальної операції, БТР на якому він їхав підбив ворожий танк, Євген намагався відійти, але вийшов на ворога [28].

Таким чином чоловік опинився на території “ДНР”. Чоловік є уродженцем Макіївки, тому псевдореспубліка вважала його своїм уродженцем й зрадником, тому присудила йому 30 років ув’язнення. “Мені казали, що я зрадник батьківщини. На, що я відповідав, що давав присягу Україні і їй служу, а от ви порушили присягу”, – розповідав Євген в інтерв’ю BBC News Україна після звільнення з полону в кінці 2017 року [37].

Також боєць розповідав, що понад два роки першого полону пережив катування – йому виривали плоскогубцями зуби й били електрошокером й струмом від радянського польового телефону [Додаток Р.7] [37].

Після повного відновлення повернувся на службу в “Азов” Парамедик й стрілець полку з лютого 2022 року, оборонець Маріуполя та “Азовстали”, де й потрапив в другий полон. Про те, що відбувалося під час другого полону деталей немає, відомо те, що пропагандистські ЗМІ знімали репортаж, на зображеннях видно, як чоловік дуже схуд [Додаток Р.8] [37].

Дмитро Олександрович Козацький, позивний – Орест [Додаток Р.9], народився на Житомирщині. У 2014 році залишив навчання у Вищій школі інформаційних технологій та менеджменту в Польщі, щоб стати учасником Революції Гідності [38].

Від 2015 року він захисник міста Маріуполь на Донеччині. Прагнув вступити до “Азову” розповідала його мати Ірина Юрченко: “Він міцний духом, відчайдушний, любив природу і фотографію”. І саме його світлина “Світло переможе” [Додаток Р.10] стала однією з кращих у 2022 році за версією “The Guardian”, а також була обрана до списку “100 найкращих фотографій 2022 році” за версією журналу “Time” [38].

1 березня тримав оборону на заводі “Азовсталь”. Ветеранський фонд назвав Дмитра очима “Азовстали”. Оскільки він є автором 10 світлин поранених бійців із польового шпиталю, які облетіли всі світові ЗМІ. “Коли він знімав останні фото поранених, то написав мені: мамо, це найстрашніші фото, які я коли

небудь робив у житті. Я хочу, щоб це були останні фото мого болю. Я хочу робити тільки гарні, світлі фотографії”, – згадувала Ірина Юрченко [190].

29 квітня 2022 року військовий писав: “Сподіваюся наше керівництво країни, допоможе мені й всім захисникам ще побачити своїх батьків”. 20 травня Дмитро опублікував у своєму Twitter останній допис перед полонем: “Ну от і все. Дякую за прихисток Азовсталь – місце моєї смерті і мого життя. До речі, поки я буду в полоні, залишу вам фото в найкращій якості, відправляйте їх на фотоконкурси, виставки, якщо щось виграю, буде дуже приємно. Дякую за підтримку. До зустрічі”. Того ж дня віце-спікерка українського парламенту заявила, що його світлини Верховна Рада України відправить в усі парламенти світу, які на стороні України. В додачу до цього кінооб’єднання “Вавилон’13” опублікувало відео Дмитра “Фортеця Маріуполь. Останній день на Азовсталі” [181].

У 2022 році Орест ввійшов до рейтингу “30 до 30: обличчя майбутнього” від “Forbes” [236].

21 вересня 2022 року разом з іншими захисниками Маріуполя був звільнений з полону, 6 грудня повернувся до лав Збройних Сил України.

Арсеній Федосюк, позивний “Процес” [Додаток Р.11], офіцер полку “Азов”. Навчався на історика в Києво-Могилянській академії, коли почався Євромайдан, був його учасником, й отримав поранення від “беркутівців”, каже його дружина. Згодом відправився на Донбас. Брав участь в боях за Іловайськ й звільняв Маріуполь в 2014 році [190].

В 2022 році його група тримала правий берег, але противників із військовою технікою ставало щоразу більше, через це наших воїнів взяли в кільце. В цьому кільці Арсен встиг попрощатися із своєю дружиною. Дивом нашим військовим вдалося прорвати вороже кільце та дістатися лівого берега, де знаходиться “Азовсталь”. В цьому бою він був поранений, уламок від снаряда пробив ногу. “Його не могли витягнути, бо для цього не було відповідних умов”, – розповідала дружина військового. – “Тому він просто пив антибіотики, щоб уламок прижився й не було сепсису, відтак рана так і загоїлася”. Таких випадків

в історії “Азову” дуже багато, настільки, що вони вже не вважають це пораненням [27].

Також його дружина Юлія Федосюк разом із Катериною Прокопенко – дружиною командира полку “Азов”, зустрілися з Папою Римським. Жінки просили понтифіка ініціювати процедуру звільнення військових “Азовсталі”. Вони передали йому фото поранених українських бійців та два листи – один написали самі, інший предстоятель УПЦ МП Онуфрія [Додаток Р.12]. Катерина Прокопенко розповідає: “Що з Папою вони розмовляли близько 5 хвилин, хоч в інших на це було 15 секунд. Сказали йому, що він наша остання надія, що всі чекають на його допомогу у відповідь він кивав, не стверджував, тому що ми не знаємо, яким чином будуть проходити перемовини, тому краще не обіцяти. Але з його погляду було видно, що він стурбований, він тримався за наші руки. Це надихнуло нас, що про наших бійців знають, що вони не покинуті” [27].

Олександр Лаптій, псевдо Сей [Додаток Р.13], відіграв одну із головних ролей у відеогрі S.T.A.L.K.E.R. 2. Військовий про це розповів на YouTube-каналі “Азову”. В цивільному житті Олександр – актор. Грав ролі а таких відомих українських фільмах і серіалах: “Захар Беркут”, “Пес”, “Кріпосна”, “Черкаси”. Олександр розповідає, що ще до повномасштабного вторгнення отримав пропозицію взяти участь від кастинг-директорки проекту в створенні сиквелу до культової гри S.T.A.L.K.E.R. 2 про Чорнобильську зону відчуження. “Сей” став моделлю одного з основних персонажів для 3D-анімації [26].

“Це цікавий вид діяльності, який відрізняється від кіно. Не було звичного “Камера, мотор!” тут все починалося від калібрування. По периметру стояло багато камер, і щоб вони схопили тебе, треба було докласти зусиль із зміною поз. Це був новий цікавий для мене досвід” – розповідає Сей.

Знімальна команда встигла провести тільки декілька зйомок, коли почалася повномасштабна війна. Влітку 2023 Олександр мобілізувався до бригади “Азов”: [26]

“Усвідомивши, що війна не закінчиться так швидко. Вже рік, як я приєднався до лав “Азову”. Перш за все я громадянин своєї країни, а обов’язок

громадянина – це захищати територіальну цілісність держави, незалежно від профілю спрямування” [26].

У листопаді 2023 року його робота відновилася над відеогрою. Командування дало дозвіл йому відлучитися на декілька днів для запису озвучки [26].

До створення останнього сиквелу зберігалася цілковита інтрига, частину сценарію надіслали тільки напередодні знімального дня. Окрім цього Лаптії ділиться, що підписав договір про нерозголошення інформації. “Там така детективна історія! Хочу вже пограти”, – інтригує актор.

На кінець інтерв’ю “Сей” жартує про те, щоб дожити до релізу гри. Гра вийшла 5 вересня 2024 р. [26].

Ілля Самойленко, псевдо “Гендальф” [Додаток Р.14], спікер “Азову”, адже саме він провів прес-конференцію 8 травня 2022 р. для представників української і іноземних ЗМІ досконалою англійською. Також його вважають справжнім кіборгом, адже за час служби Самойленко повернувся з того світу.

Одного разу біля нього впав ворожий снаряд й в цю мить він підірвався на власному боєприпасі, коли встановлював розтяжки. Уламки потрапили в руку, ногу й обличчя, внаслідок поранення втратив праве око й ліву руку. Але він не здався й повернувся на службу з титаново-механічним протезом [].

Вивчаючи історію полку “Азов” та його бійців, ми бачимо приклади невимовної відваги та самопожертви, що стали символами для цілої нації. Лейтенант Богдан “Вог” Цимбал, відзначений найвищою державною нагородою “Герой України”, та інші воїни, такі як Давид Касаткін “Хімік”, Олександр Іванцов “Схід” і Валерія Карпиленко “Нава”, стали живим уособленням боротьби за свободу, незалежність України. Їхні подвиги та історії, сповнені болю та втрат, водночас є джерелом натхнення та патріотизму для нових поколінь.

Їх героїзм не обмежується лише бойовими заслугами. Особистий внесок кожного бійця у колективну боротьбу — це не лише технічна підготовка чи фізична витривалість, а й внутрішня сила, яка дозволяє долати навіть

найскладніші випробування. Бійці “Азову” стали взірцем для нових поколінь українців, демонструючи, що справжній героїзм полягає не тільки в бою, а й у здатності протистояти труднощам та боротися за своє право на свободу та гідність, не зважаючи на обставини.

РОЗДІЛ 3.

ІНТЕГРАЦІЯ ЗНАНЬ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ 12-ОЇ БРИГАДИ “АЗОВ” НА УРОКАХ “ІСТОРІЇ УКРАЇНИ” ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ

3.1. Сутність і значення громадянської компетентності в сучасній шкільній освіті.

Реформування сучасної системи освіти в Україні вимагає нових підходів до організації навчального процесу, що відповідають викликам сьогодення. Одним із ключових аспектів цього процесу є реалізація компетентнісного підходу, який забезпечує практичну спрямованість освіти та сприяє формуванню в учнів необхідних для життя в демократичному суспільстві знань, навичок і цінностей.

Зважаючи на цілі та завдання Нової української школи, впровадження компетентнісного підходу є нагальною потребою, яка дозволяє інтегрувати освіту у глобальний освітній простір та водночас зберігати її національну самобутність. Такий підхід вимагає перегляду змісту освіти, впровадження сучасних методів навчання та створення умов для розвитку учнів як активних, відповідальних громадян.

Відповідно до визначення Міжнародного департаменту стандартів для навчання, досягнення та освіти (International Board of Standards for Training, Performance and Instruction), компетентність визначається як вміння кваліфіковано здійснювати поставленні перед собою цілі. Також це поняття включає в себе набір навичок, знань й відносин, які надають змогу особистості ефективно досягати встановлених стандартів у професійній сфері, або іншому виді діяльності [178].

Компетентність у перекладі з латинської *competentia* означає область запитань, у яких людина добре тямуща в певній галузі, має знання та відповідно до своїх повноваження роботи, має право вирішувати щось, міркувати про щось,

які визначаються певними нормативними актами, законами, інструкціями або ж традиціями, звичаями [83, с. 124].

17 січня 2018 року Європейський парламент і Рада Європейського Союзу схвалили Рамкову програму оновлених ключових компетентностей для навчання протягом життя. Однією з ключових компетентностей, визначених у цій програмі, є *Civic competence* (громадянська компетентність). Вона спрямована на здатність діяти як відповідальні громадяни держави й повною мірою брати активну участь в соціальному житті [168].

Ключові компетентності за Державним стандартом базової середньої освіти від 30.09.2020 р. [21].

1. Вільне володіння державною мовою.
2. Здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами.
3. Математична компетентність.
4. Компетентності у галузі природничих наук, техніки і технологій.
5. Інноваційність.
6. Екологічна компетентність.
7. Інформаційно-комунікаційна.
8. Навчання впродовж життя.
9. Громадянські та соціальні компетентності.
10. Культурна компетентність.
11. Підприємливість і фінансова грамотність.

В Концепції середньої освіти зазначено, що одним з основних пріоритетів оновленого змісту освіти є формування особистісних якостей громадянина, зокрема патріота України. У “Національній доктрині розвитку освіти” підкреслено, що мета державної політики полягає у створенні умов для розвитку особистості та її творчої самореалізації, вихованні покоління, здатного ефективно працювати і навчатися протягом усього життя, захищати та збагачувати цінності національної культури та громадянського суспільства, а також зміцнювати суверенітет, незалежність, демократичність і правовий

характер держави в контексті європейської та світової спільноти [8]. Пріоритетними напрямками розвитку освіти визначено: особистісно орієнтовану освіту та формування національних і загальнолюдських цінностей. Згідно з Державним стандартом загальної середньої освіти, метою сучасної школи є “створення умов для всебічного розвитку особистості на засадах загальнолюдських і національних цінностей, науковості і систематичності знань, їх значущості для соціального становлення людини, гуманізації та демократизації шкільної освіти, взаємоповаги між націями та народами, а також світського характеру навчального процесу”.

Сучасна освіта спрямована на розвиток громадянських компетентностей і впровадження інноваційних методів навчання. Важливим аспектом успішного виховання громадянина є не тільки здобуття знань і критичне розуміння навколишнього світу, а й набуття особистого досвіду участі в громадському житті, взаємодії з іншими людьми на принципах поваги, рівності та відповідальності за спільну справу, а також здатності до мирного вирішення конфліктів. Актуальність компетентнісного підходу в освіті обумовлена новими соціально-політичними викликами українського суспільства та необхідністю пошуку спільних шляхів у політичних, економічних і соціокультурних процесах. Тому одне з основних завдань школи полягає у формуванні в учнів здатності до ефективної діяльності в умовах правової демократичної держави.

Основні концепції громадянської галузі можна викласти наступним чином:

– громадянська освіта через формування знань про права та обов'язки громадянина, про державу, суспільство, про почуття відповідальності і патріотизму;

– громадянська компетентність як одна з основних компетентностей школяра.

Громадянська освіта – це навчання, яке спрямоване на те, щоб допомогти людині орієнтуватися в житті держави, дотримуватися законів, усвідомлювати свої права та обов'язки, а також відчувати себе частиною демократичного суспільства. [143]

Громадянська компетентність – унікальне явище, символізує гармонійний розвиток нації, особливо в найбільш уразливий час. В умовах повномасштабної війни актуальність формування громадянської свідомості дітей і молоді постає в новому світлі.

Опираючись на тлумачний словник української мови поняття “компетентність” стосується особистості, “яка добре обізнана в чомусь, має достатній рівень знань в певній галузі” [248].

Поняття “компетентність” має різноманітні визначення: [53, с. 136]

- “інтегрована характеристика особистості, результативний блок, сформований через досвід, знання, вміння, ставлення, поведінку”;
- “спеціально структуровані (організовані) набори знань, умінь, навичок і ставлень, яких набувають у процесі навчання”;
- “готовність і здатність особистості використовувати теоретичні знання і практичний досвід для вирішення окремих завдань”;
- готовність до продуктивної діяльності, заснована на досвіді, знаннях, вміннях, ставленнях, поведінкових реакціях тощо.

Існує і таке визначення: компетентність – це нажита в ході розвитку й навчання інтегрована здатність особистості, яка об’єднує в собі знання, вміння, досвід, пріоритети і ставлення, які можуть цілком реалізовуватися в ході практики роботи [177].

Г. Ващенко, видатний український вчений, психолог, педагог, не вживаючи терміну “громадянська компетентність” органічно поєднував його з національною компетентністю. Акцентував увагу на важливих позиціях, які визначаються як головні напрями громадянської компетентності. Закликав плекати в дітях любов до рідної Батьківщини, свого народу. Виховувати українську молодь за Г. Ващенком, означає прищепити їм прагнення до високої мети, такою метою є благо й щастя України [79, с. 130].

О. Кучер розглядає громадянську компетентність в двох аспектах: у широкому і вузькому сенсах. У широкому сенсі вона є функцією громадянського суспільства, що створює умови для ефективної громадянської діяльності як

окремої особи, так і соціальних груп, а також для всього суспільства в цілому. У вузькому сенсі громадянська компетентність є параметром діяльності індивіда, соціалізованого через громадянські знання, навички та вміння, що передбачають наявність у нього громадянських цінностей, дотримання соціальних норм і правил поведінки, а також розвиток відповідальності як важливої соціальної якості [72, с. 35].

Т. Смагіна зазначає, що громадянська компетентність тісно пов'язана з громадянською відповідальністю. Вона включає в себе здатність людини разом з іншими приймати рішення та впроваджувати їх, виявляти толерантність і знаходити гармонію між особистими інтересами та потребами окремих груп і суспільства загалом. Також важливими аспектами є участь у функціонуванні демократичних інститутів та бажання реалізувати свій особистісний потенціал у суспільному контексті [72, с. 36].

Громадянська компетентність – це здатність людини відповідально й ефективно втілювати громадянські права й обов'язки для прогресивного розвитку демократичного суспільства. Вона є життєво важливою для формування громадянського суспільства. Щодо тлумачення сутності самого поняття, то є різні підходи. Зазвичай її трактують як явище і сукупність якостей та властивостей особи, що соціалізований під авторитетом громадянського суспільства. При цьому громадянська компетентність виступає у перспективі ціннісно-ментальних, соціокультурних, морально-етичних, професійних умінь і навичок, що надає мотивацію для індивідуального розвитку, так і групову активну позицію [79, с. 56].

Також громадянську компетентність часто ототожнюють з терміном “громадянська зрілість”. Це поняття характеризує не вік особистості, а її погляди, світосприйняття, вчинки. Громадянська зрілість не є завершеним етапом. Для її підтримки потрібен постійний прогрес й збагачення своїх знань [245, с. 79].

Варто наголосити, що громадянська компетентність може повною мірою проявитися лише в реальних життєвих ситуаціях. Як і будь-яка інша

компетентність, вона не може бути ізольована від конкретних умов її реалізації. Вона органічно поєднує мобілізацію знань, умінь і навичок спрямованих на конкретні умови діяльності. Компетентна людина застосовує ті стратегії, які є для неї найприйнятнішими для виконання певних завдань [72, с. 37].

Ряд дослідників зазначаються, що в розгорнутому значенні громадянська компетентність виступає як різновидність соціальної компетентності. Яка формує базу для результативного й успішного функціонування індивіда, спільнот і всього суспільства загалом. У вузькому розумінні компетентність виступає як показник діяльності суб'єкта, що інкорпорована під впливом громадянських правил, стандартів, надбань, а також висвітлює наявність знань, умінь і навичок в певній сфері буття [83, с. 124].

До складу компетентності відносяться знання, навички, практичні вміння, емоції, цінності, етика, мотивація. Мотиваційний компонент проявляється в громадянських чеснотах – якості, установки, цінності, які притаманні громадянинові демократичної держави. В освіті найважливішою умовою формування є цінності та особистісні переконання педагога [142].

Українська вчена О. І. Пометун своїх дослідженнях розглядає такі три основні аспекти громадянської компетентності [].

1. діяльнісний (навички)
2. ціннісний (орієнтири)
3. процесуальний (самореалізація)

Діяльнісний компонент передбачає формування вмотивованої активності молоді, які беруть активну участь в громадських організаціях, самоврядуванні, є учасниками соціальних проєктів, досліджують соціальні проблеми.

Реалізація ціннісного компонента відбувається через зміст освіти, який забезпечує формування демократичних цінностей, сприйняття ідеалів демократії, вироблення ставлень і мотивів діяльності, які є складовими громадянської позиції.

Процесуальний, це вміння мислити критично, робити власний вибір, виконання індивідуальних, а також колективних рішень, вміння отримувати й аналізувати інформацію, вміння формулювати власну думку й висловлювати її.

Н. Халемендик визначає чотири основні компоненти розвитку громадянської компетентності: [81, с. 79].

Перший це когнітивний компоненти – пов'язане із знаннями й шляхами їх реалізації. Насамперед ґрунтується на знаннях про розвиток громадянського суспільства та наданні молодому поколінню навичок аргументованого ведення розмови, розвитку організаторських здібностей і мовлення. При цьому важливі знання у термінах, поняттях та фактах.

Аксіологічний компонент – передбачає наявність певних якостей громадянина, таких як: свобода, патріотизм, гуманізм, повага до прав людини, відповідальність за країну.

Діяльнісний компонент – це готовність виконувати функції громадянина країни. Громадянин повинен володіти вмінням соціального вибору й соціальної діяльності, комунікативною компетенцією, виконувати громадські обов'язки, вміти використовувати свої права й захищати їх. А для цього потрібне вміння вести діалог, аргументувати й висловлювати власну точку зору.

Індивідуальний компонент – передбачає наявність патріотичний, а також громадянських почуттів, як продукту вільного та усвідомленого вибору на засадах гуманізму.

О. В. Овчарук визначає в структурі громадянської компетентності здатності до: [54, с. 17].

- використання методів (комунікації, пошуку інформації, участі в дискусіях);
- політичного аналізу (щодо подій, питань соціального й економічного розвитку, проблем);
- демократичного прийняття рішень і дій (участь в переговорах, публічне висловлення цінностей, інтересів, бажань).

Ефективне навчання учнів за компетентнісним підходом вимагає розробки та впровадження методичних інструментів, орієнтованих на формування громадянської компетентності. Це включає активне залучення учнів до проблемного навчання, розвиток критичного мислення, формування самостійних суджень та творчих здібностей. Для цього необхідно створити умови, які мотивуватимуть учнів старших класів до обговорення актуальних соціальних питань, глобальних викликів та проблем сучасності. Інтеграція громадянознавчого змісту в суспільствознавчі предмети передбачає не просто механічне введення відповідних понять, а їх вивчення через практичні дії та колективну пізнавальну діяльність учнів.

Саме такі якості повинна формувати заклад освіти в якому перебуває дитина, для цього і є громадянська компетентність.

Структура громадянської компетентності складається з таких аспектів:

- життєтворчий аспект, його сутність полягає в здатності свідомо, самостійно, творчо проектувати і впорядковувати особисте життя. Формувати цей аспекти ми можемо через аналіз життєвих ситуацій, ведення рефлексивних щоденників, проектної діяльності та інше [141].

- соціальний аспект – це вміння індивіда результативно співпрацювати з різними однодумцями в команді й виконувати поставлені завдання й функції в колективі. Формування відбувається під час реалізації соціальних проєктів, соціально-психологічних тренінгів, моделювання ситуацій [141].

- політичний (політико-правовий) аспект – це сукупність здібностей, які окреслюють ступінь правової та політичної культури індивіда, плідність її політичної активності, співвідношення її життєдіяльності правовим нормам. Формуються під час реалізації моделі “Я-громадянин”, участі в соціальних проєктах, політичні дебати [141].

- полікультурний аспект, визначається в здатності жити разом з іншими, готовність до міжкультурного діалогу й порозуміння з представниками інших культур, а також співпраці із ними [141].

Українському суспільству потрібне покоління громадян, які:

- мають розвинене усвідомлення відповідальності за майбутнє країни,
- приймають активну громадську позицію та відповідні рішення у ситуації вибору та приймають громадську цінності.

Із метою формулювання змісту громадянської компетентності можна виділити декілька типів за ознакою, що визначає ставлення особистості до реальних подій: [55, с. 38-39].

1. активний тип;
2. адаптивний тип;
3. індиферентний тип.

Активний тип громадянської компетентності характеризується тим, що проявляють зацікавлену участь в політичному житті суспільства. Даний тип особистості, має на меті не тільки отримати щось від політичної системи, а й в першу чергу вплинути на неї: відстоювати свої права й права своїх співгромадян, відкрито заявляти про себе й не стояти осторонь від несправедливості. Представники даного типу активно беруть участь в передвиборчих кампаніях, є членами політичних партій, беруть участь в акціях, мітингах. Регулярно стежить за політичними подіями через інформаційно-комунікативні технології. Також такі громадяни часто беруть участь в громадських зборах, конференціях, публікуються в пресі. До влади відноситься не тільки як до необхідного органу влади – підпорядкування її приписам, а як до потреби участі в процесі внесення ініціатив (пропозиція й виконання рішення) [55, с. 38].

Адаптивний тип або ж адаптанти відрізняється орієнтацією на політичну систему й результат її діяльності й слабкою участю у функціонуванні всієї системи. Люди такого типу очікують від верховенства наказів. Знає про існування політичних інститутів, висловлює своє негативне ставлення, але не бере активної участі в політичній діяльності, на вибори ходить за бажанням. Контакт з політичною владою неминучий, але не бажаний. Проблеми суспільства бачать через призму зла, в якому потрібно вціліти й допомогти своїй родині. Скептично ставляться до світу, патріотизму протистоїть космополітизм в ціннісній свідомості [55, с. 39].

Індиферентний тип громадянської компетентності, відмінною його рисою є повна відсутність інтересу до політичних дій. Політичні знання низькі, ходять на вибори, але вважає, що все вирішено вже за нього. Не перебуває в ніяких організаціях, не вважає за потрібне переглядати політичні програми, пресу, літературу [55, с. 39].

Тобто, ми можемо охарактеризувати їх як фаворитів і лідерів – це активний тип, до адаптанців відносимо конформістів, і до індиферентного типу аутсайдерів з вірою в себе.

На даний момент потреба в незалежній й свідомій молоді й формування у них цінностей, надзвичайно важлива, тому важливим аспектом є її подолання, тому потрібно, щоб така система ввійшла до закладів освіти. Молодь є важливим чинником змін в країні, і основне завдання країни повинно стати створення базових умов для реалізації економічного й політичного потенціалу молоді як основи адміністративного управління, здатності приймати відповідні рішення [66, с. 79]. Формування сучасної молодіжної політики в аспекті розвитку свідомого громадянського суспільства є дієвою складовою українського суспільства.

Отже, громадянська компетентність – це рівень культури індивіда, який виражається в готовності й здатності особистості до активної й адекватної участі в суспільно-громадських процесах. Така позиція характеризується збалансуванням прямого включення в суспільно-громадські процес в період посилення їх значимості, як в житті окремих громадян, так і в житті всього суспільства (громади), а також часткою пасивності в неактуальних питаннях й процесах. Це рівень громадянської культури, який спрямований не тільки надавати оцінку суспільним подіям, але й прагнути й здійснювати активні кроки для удосконалення світу.

Таким чином одним із центральних елементів процесу реформування середньої освіти виступає впровадження компетентнісного підходу, який

орієнтує освіту на практичність та сприяє набуттю учнями ключових знань, умінь і цінностей, необхідних для успішного функціонування в умовах демократичного суспільства. Громадянська компетентність охоплює знання про права та обов'язки учнів, розуміння механізмів функціонування держави, а також розвиток почуття відповідальності та патріотизму. Вона є основою для формування свідомих і активних громадян, які готові брати участь у суспільному житті. Таким чином, школа стає важливим середовищем для розвитку громадянської компетентності, формуючи активних учасників демократичного суспільства, здатних не лише виконувати свої обов'язки, але й захищати свої права. Ця компетентність є однією із найважливіших, її можна вважати могутнім інструментом для затвердження можливостей особистісного розвитку, а також підготовку молоді до ролі громадянина України.

3.2. Методичні підходи до формування громадянської компетентності учнів через вивчення “Азову” на уроках “Історії України”.

З огляду на сучасні підходи до реформування шкільної освіти в Україні, які стали актуальними у зв'язку з підписанням угоди про асоціацію з Європейським Союзом і впровадженням курсу на євроінтеграцію, українське законодавство, зокрема закони “Про освіту” [7] та “Про загальну середню освіту” [11], визначають ключові напрями розвитку освіти. Серед них виокремлюють компетентнісний, інноваційний, діяльнісний, особистісно-орієнтований підходи, які мають стати основою роботи сучасних педагогів у навчально-виховному процесі.

Вивчення добровольчого руху є важливим для формування громадянської компетентності, перш за все для розвитку критичного мислення. У свою чергу це впливає на виховання свідомих громадян, які готові приймати активну участь в суспільному житті держави та стати на захист Батьківщини у відповідний момент. Закон України “Про освіту” прийнятий 5 вересня 2017 року, наголошує, що держава повинна створити відповідні умови для отримання громадянської

освіти. Оскільки саме ця освіта спрямована на розвиток умінь, які дозволять захищати й використовувати свої права й виконувати обов'язки [7].

Формування громадянської компетентності у старшокласників на уроках історії відбувається через етапи: [63, с. 6].

1. Етап усвідомлення, який передбачає вивчення історичних фактів, з'ясування причинно-наслідкових зв'язків та оцінку значущості подій у їхній повноті та складності [63, с. 6].

2. Етап переживання, що включає моральну оцінку історичних фактів із різних перспектив: загальнолюдських, національних, групових і навіть особистісних (якщо йдеться про конкретну історичну особистість або людину, яка зіграла важливу роль у певній ситуації). Цей етап передбачає не лише раціональне, але й емоційне сприйняття, що допомагає учням глибше осмислити події минулого [63, с. 6].

На цьому етапі емоційний аспект відіграє важливу роль у визначенні значущості історичного матеріалу для різних рівнів: а) для всього людства, б) для національної приналежності учня, в) для групи людей і для учня як її частини, г) для конкретної історичної особистості та інших людей. Реальність переживань, залежно від обраної позиції чи ролі, стає тим “каналом”, через який об'єктивні культурні цінності з зовнішнього світу проникають у внутрішній світ учня, стаючи для нього особистісно значущими [63, с. 6].

Етап готовності передбачає естетичну або особистісну оцінку історичного матеріалу. З одного боку, він полягає в тому, що учень оцінює історичні факти та події через призму власної системи цінностей, усвідомлюючи їх моральні, пізнавальні та естетичні аспекти в їх взаємозв'язку. Учень визначає в історичних подіях загальнолюдські культурні цінності і сприймає їх як особисто значущі. Це веде до формування ціннісного ставлення до різних явищ минулого та сучасності, що дозволяє старшокласникам приймати свідомі та відповідальні рішення в умовах вибору [63, с. 6].

З іншого боку, цей етап характеризується тим, що учні на цьому рівні мають достатній рівень самосвідомості та бажання до самовизначення і

самоорганізації. Вивчення історії дає можливість старшокласникам не лише пізнати духовні цінності людства, але й усвідомити себе як особистість з власними поглядами, переконаннями і ідеалами. Це сприяє формуванню їх системи ціннісних орієнтацій, які вони здатні реалізувати у процесі свідомого та відповідального вибору [63, с. 7].

Глибоке вивчення національної історії є основою для формування національної свідомості громадянина незалежної України. Громадянська спрямованість історичної освіти полягає у “олюдненні” історії, виокремленні її значення для суспільства, акцентуванні на аксіологічній цінності історичних подій, фактів та явищ. Такий підхід дозволяє побачити історію не лише як набір фактів, а як важливий чинник для формування громадянської свідомості, ураховуючи значущість минулого для сучасного розвитку [63, с. 4]. В умовах російської агресії особливої ваги набуває формування громадянської компетентності учнів, зокрема через вивчення історії 12-ї бригади спеціального призначення “Азов”. Це дозволяє не лише поглибити знання про героїчні сторінки сучасної української історії, але й виховати почуття патріотизму, відповідальності та готовності до захисту демократичних цінностей.

Перш за все потрібно розглянути зміст навчальної програми з предмета “Історія України” 11 класу. У навчальній програмі “Історія України. Всесвітня історія.6-11 класи” (зі змінами, затвердженими наказом МОН від 03.08.2022 №698) [40] представлено дві категорії діяльності на уроці: зміст навчально-пізнавальної діяльності та результати навчально-пізнавальної діяльності учнів [41].

Зв’язуючи зміст навчально-пізнавальної діяльності здобувачів освіти з історією “Азову”, ми можемо акцентувати увагу на такі складові. На уроці “Геополітичний вибір України. Україна в імперській доктрині “русского міра”. Зрив угоди про асоціацію України та Європейським Союзом (ЄС). Євромайдан. Революція Гідності. Крах режиму Віктора Януковича. Небесна Сотня” доцільно включити матеріал про формування самооборони Майдану як одну з важливих передумов становлення 12-ї бригади спеціального призначення “Азов”. Це

дозволить учням простежити еволюцію громадянської активності від мирних протестів і самоорганізації до створення добровольчих підрозділів, які стали ключовими у захисті суверенітету України на початкових етапах війни. Акцент на самообороні Майдану допоможе зрозуміти, як події Революції Гідності сприяли формуванню нової хвилі патріотично налаштованих громадян, готових боротися за незалежність держави [41, с. 10].

На уроці, що охоплює події початку війни Російської Федерації проти України, включаючи окупацію Криму, анексію півострова, збройну агресію на сході України та проголошення так званих Донецької і Луганської Народних Республік (ДНР, ЛНР), особливу увагу слід приділити формуванню добровольчих батальйонів, зокрема 12-й бригаді спеціального призначення “Азов”. Це дозволить учням побачити, як на тлі ескалації конфлікту та початку антитерористичної операції (АТО), громадянське суспільство України мобілізувалося для боротьби за свою незалежність. Зокрема, варто відзначити роль волонтерського руху та участь добробатів у збройній боротьбі на боці України. Саме під час цього уроку можна використати значний обсяг інформації зібраної в дипломній роботі [41, с. 10].

У рамках вивчення на уроці подій широкомасштабного вторгнення російських військ на територію України, важливо акцентувати увагу на ролі добровольчих формувань, зокрема 12-ї бригади спеціального призначення “Азов”, у захисті держави. Як одне з перших підрозділів, що сформувалося в умовах гібридної війни, “Азов” зіграв ключову роль в обороні Маріуполя, а пізніше став символом боротьби проти російської агресії. У цей період, коли Збройні сили України, Національна гвардія та територіальна оборона активно захищали країну, підрозділи “Азову” взяли на себе важливу роль у протидії російським військам та сепаратистам, виконуючи складні бойові завдання на передовій.

Можна провести також практичне заняття, присвячене “Азову”, який став виразом стійкості українського народу. Також, у контексті загального спротиву агресії, варто зазначити важливу роль громадянського суспільства, яке

об'єдналося в боротьбі з ворогом. Волонтери, цивільні особи та організації активно підтримували українську армію, включаючи “Азов”, надаючи допомогу та ресурси для ведення бойових дій [85, с. 58].

На уроці всесвітньої історії, присвяченому російській війні проти України, також надзвичайно актуально вивчати роль 12-ї бригади спеціального призначення “Азов”. Вивчення історії цього підрозділу дозволяє учням не лише зрозуміти значення добровольчих батальйонів у перші місяці війни, але й оцінити вклад окремих бригад у стратегічно важливих боях, таких як оборона Маріуполя. На уроці можна акцентувати увагу на тому, як “Азов” став частиною не лише військової, але й громадянської боротьби, зокрема в контексті формування національної єдності та розвитку українського патріотизму в умовах зовнішньої агресії. Важливо також розглянути, як діяльність підрозділів, таких як “Азов”, співвідноситься з більш широкими процесами військових та політичних подій, зокрема з реагуванням міжнародної спільноти на російську агресію, санкціями та підтримкою України.

Перш ніж, впроваджувати історію полку “Азов” в навчальний процес, педагогу варто ознайомити учнів з основними відомостями про цей підрозділ. Це сприятиме розумінню чинників створення батальйону, етапи його розвитку та характер.

Під час розповіді про полк “Азов”, рекомендують використовувати метод сторітелінгу, який приверне увагу та змотивує здобувачів освіти до вивчення нової теми. Вчитель не тільки розповідає важливі моменти з історії, а й розповідає від імені членів добробату моменти з життя. До прикладу: “Шановні, одинадцятикласники, сьогодні я розповім Вам, як зароджувався наш полк. Свій шлях ми почали в місті Бердянськ, і вже тоді ми були готові стояти до останнього за незалежність України... Вам цікаво, як ми досягали поставленої мети?”. Такий підхід дозволяє зацікавити та включити в освітній процес учнів. Учням також можна запропонувати створити портфолію, в якому відображаються ключові моменти з історії полку “Азов”, а також свої думки, оцінки та рефлексії щодо цього питання [61, с. 163].

Впровадження особистісно-орієнтованого підходу через вивчення полку “Азов” на уроках історії може бути ефективним інструментом для розвитку громадянської компетентності учнів, виховання патріотизму та усвідомлення важливості національної ідентичності. Наприклад, учням з високим рівнем знань, можна доручити розробити таблицю, яка порівнює такти в різних бойових операціях полку “Азов”. Для учнів із середнім рівнем, запропонувати завдання зі створення інтелект-карти, яка відобразить структуру й командний склад батальйону. Для дітей з низьким рівнем знань запропонувати виписати тези про визначні події “Азову”. І саме такий підхід дозволяє враховувати індивідуальні можливості дітей, тому особистісно-орієнтаційний – це одним із необхідних підходів в процесі навчання, він є цілеспрямованим, спеціально організований педагогічний процес, центром якого є особистість учня, він є важливим для формування майбутнього розвитку громадянської компетентності. [78, с. 4].

Серед громадянських ціннісних орієнтацій науковці зазначають важливість ставлення до Конституції України, позитивне ставлення до демократичного устрою та орієнтацію на соціальну справедливість. У дослідженнях Ю. Олексіна детально описуються громадянські мотиви, зокрема патріотизм, що включає любов до рідної землі, повагу до її культури, почуття причетності до її історії, віру в духовні сили нації, а також відданість демократичним цінностям, готовність їх захищати. Таким чином, аксіологічна складова громадянської компетентності формується через емоції, почуття, мотиви, стійкі інтереси, установки, ставлення, ціннісні орієнтації та інші важливі характеристики особистості [62, с. 7].

Аксіологічна складова громадянської компетентності включає емоції, почуття, ставлення, мотиви, установки, ціннісні орієнтації, цінності, якості та інші особистісні характеристики. До основних особистісних якостей, які виявляються через громадянськість, дослідники відносять громадянську самосвідомість, почуття гідності, громадянський обов’язок та мужність []. Серед основних громадянських установок і ставлень, які розглядаються в наукових дослідженнях, виділяються: повага до прав людини і свободи особистості як

основної цінності; повага до законів і визнання цінностей свободи та справедливості; лояльне і водночас вимогливе ставлення до влади; активна громадянська позиція, впевненість у здатності впливати на життя суспільства; повага до прав, інтересів і самобутності народів; міжкультурне взаєморозуміння, толерантність, повага до національних культур, мов і традицій; віра в духовну силу нації, любов до рідної землі і України. Під час вивчення полку “Азов” учні можуть провести моральноетичний аналіз подій, пов'язаних з його діяльністю. Вони можуть обговорювати питання моральної відповідальності, подвигу, самопожертви, а також того, як ці події пов'язані з їхніми власними цінностями та ідеалами. Це дозволяє учням не тільки вивчати історичні факти, а й формувати своє ставлення до них, розвиваючи особистісне усвідомлення. Наприклад, рекомендуємо провести “Круглий стіл” на тему “Героїзм і моральний вибір: аналіз подій, пов'язаних з полком “Азов”, через призму громадянської відповідальності та патріотизму” [62, с. 7].

Можна також запросити ветеранів “Азову” або військових експертів для проведення відкритих уроків або лекцій, що дозволить учням почути безпосередньо від учасників подій про їхні переживання, мотиви та цінності, які вони втілюють.

Діяльнісний підхід – це не тільки певні методи й форми роботи. Це основа методології, яка спирається на ідею активності учня в освітньому процесі. Його мета, не тільки передавати знання від вчителя учню, а й створити відповідні умови для розвитку особистості. Діяльнісний підхід можна розглядати за трьома збалансованими напрямками: [73, с. 173].

1. діяльнісний характер підходу (активний, перетворювальний, самостійний) – освітній процес націлений на предметно-практичні та розумові дії.

2. розвиваюча спрямованість – особистісний розвиток учня в процесі діяльності в предметному світі, при цьому в аспекті колективної діяльності.

3. особливості реалізації (організація та управління) – керована вчителем взаємодія з учнем, коли відбувається розв’язання суперечностей між раніше засвоєною інформацією та новою.

Діяльнісний підхід можна використовувати як проєктне навчання. Педагог може запропонувати такі теми для проєктів: “Роль батальйону “Азов” в сучасній історії”, “Особисте життя бійців поза полем бою”, “Полк “Азов” у медіа та пропаганді”, “порівняльний аналіз підрозділу “Азов” з іншими добровольчими підрозділами”. Крім проєктного навчання, можна й використовувати інші методи цього підходу: [254, с. 27-33]

1. Відкриті питання, наприклад, “Яка, на твою думку, роль полку “Азов” в захисті України?”

2. Схематизація, “Фішбоун” або рибяча кістка, цей метод є аналізом причин та наслідків, допомагає систематизувати інформацію. 3. Вербалізація, яка включає дебати, “мозковий штурм”.

4. Ігри й рефлексія.

Важливим у діяльнісному підході є заохочення учнів до участі у волонтерських проєктах, що підтримують військових, у тому числі тих, хто служить в “Азові”, чи жертвам війни. Це може включати збір гуманітарної допомоги, організацію благодійних акцій або створення освітніх програм для ветеранів війни.

Для реалізації інноваційного підходу при вивченні полку “Азов” можна використовувати сучасні технології та інтерактивні методи навчання, які дозволяють залучати учнів до активного пізнавального процесу, стимулюють їхню креативність, критичне мислення і сприяють більш глибокому розумінню теми [162].

Слід використовувати Google-сервіси, одним із захопливих уроків, які можна провести використовуючи Всесвітнє павутиння є урок-екскурсія. Відвідати визначні місця бойової слави батальйону на даний момент часу неможливо, але ми можемо використати ресурс DeepStateMap, який показує карту перебігу війни від 24 лютого 2022 року й він оновлюється кожного дня

[194]. А використовуючи сервіс Google Earth, можна створити власну віртуальну екскурсію по бойових місцях батальйону. Також можна відвідати “Віртуальний музей російської агресії”. У ньому міститься багато матеріалів з тематики російської окупації. Їхня мета – представити у сучасному, а також в доступному вигляді якнайширшій аудиторії наслідки російської агресії [131].

Рекомендуємо використання технологій віртуальної реальності для відтворення історичних моментів, пов'язаних з діяльністю полку “Азов”. Це може бути, наприклад, віртуальний тур по фронтових зонах або реконструкція конкретних бойових операцій, що дозволяє учням відчувати атмосферу подій і зрозуміти складність ситуацій, у яких опинилися бійці [125].

Доцільними є елементи гейміфікації, таких як створення навчальних ігор, де учні беруть участь у симуляціях військових стратегій або історичних подій, пов'язаних з діяльністю “Азову” [157].

Це розвиватиме цифрову компетентність учнів. Завдяки новітнім технологіям, дітям можна запропонувати створити анімаційні відеоролики, пов'язані з полком “Азов”. Важливо навчити учнів критично ставитися до інформаційних джерел, перевіряти їх на достовірність [241, с. 2-5]. Запропонувати їм дізнатися більше про подвиги “Азовців” використовуючи “YouTube”, оскільки, на платформі розміщуються різноманітні інтерв'ю бійців, бійці ведуть власні блоги, також можна використовувати інші соціальні мережі. Цікавим буде використання платформ для обміну інформацією, таких як блоги, форуми, соціальні медіа для обговорення теми полку “Азов”. Учні можуть писати власні статті, проводити дослідження, ділитися думками та отримувати зворотний зв'язок від однолітків і вчителів.

Серед інтерактивних технологій виділяють технології ситуативного моделювання, такі як імітаційні ігри, судові слухання, а також розігрувати ситуації за ролями [255, с. 73]. Наприклад, можна провести рольову гру “Присяга азовця”, запропонувати написати листа азовцю, створити есе на тему “Герої серед нас”. Проведення інтерактивної гри в форматі симуляції штабних операцій, де учні в групах обирають різні ролі: командири, розвідники, логісти. Завданням

є планування тактичних операцій полку “Азов” під час конкретного бою або місії. Завдання: створити сценарій із реальних подій і розподілити ролі серед учнів. Кожна група повинна визначити стратегію дій для свого підрозділу, зважаючи на обмеження часу та ресурсів.

Такі форми і методи сприятимуть формуванню емоційно-ціннісних переконань учнів, які допомагають школяреві усвідомити значення сучасних героїв в історії України.

Використання групової роботи для інтеграції знань про полк “Азов” у навчальний процес є ефективним методом активного навчання, що дозволяє учням глибше зрозуміти важливість цієї теми, а також розвивати навички критичного мислення, комунікації та співпраці. Розумові й навчальні умови та процедури, які сприяють досягненню поставлених результатів, включають організацію кооперативного навчання, яке передбачає об’єднання учнів у малих групах для виконання спільної навчальної мети [124]. Наприклад, запропонуємо кілька тем для дискусій, які можуть бути використані на уроках, присвячених вивченню полку “Азов” та його діяльності в контексті історії та сучасної ситуації в Україні: Азов як символ національного героїзму: чи може він об’єднувати українське суспільство? Жертва та героїзм на війні: як визначити межу між героїзмом і самопожертвою?

Цікавою є метод квестів [126]. Наприклад, квест “Шлях Героя: від Майдану до війни”. Завдання: учні повинні пройти через кілька станцій, де відтворюються ключові етапи формування полку “Азов” від подій на Майдані до збройного протистояння з російською агресією. Вони повинні виявити важливі історичні події, що стали основою для створення полку, та визначити його роль у боротьбі за незалежність України. Задачі: визначити основні події Революції Гідності, знайти інформацію про волонтерів, добровольців та інші аспекти, пов’язані з “Азовом”. Пропонуємо мультидисциплінарний проект “Азов: історія, мистецтво і культура”, що поєднує історію, мистецтво і культуру, в якому учні досліджують не тільки історичні факти про полк “Азов”, а й те, як діяльність полку відображена в культурі (в тому числі в музиці, літературі, візуальному

мистецтві). Завдання: учні створюють колективний проект, який включає елементи історії (аналіз подій), художні роботи, написання віршів чи пісень, присвячених полку, і навіть короткі есе чи вистави, які відображають культурний аспект діяльності “Азову” [249, с. 10]. На наш погляд, цікавими будуть тематичні арт-проекти: “Мій Азов”. Учні створюють артпроекти, на яких зображують свій погляд на діяльність полку “Азов”, його героїв та їхню роль у сучасній історії України. Завдання: використання різних арт-технік: малюнків, плакатів, фотографій, скульптур для створення творів, які відображають важливі моменти діяльності полку, чи то битви, чи то подвиги окремих бійців. Подібно можна організувати музичний проект “Мелодії Азову” [109].

Також важливо навчати учнів старших класів висловлювати власну думку, Корисним методом буде прийом “Займи позицію”, під час якого відбувається обговорення питання, які допомагають учням усвідомити існування протилежної думки. Педагог задає питання, а учні піднімають таблички “Згоден” або “Проти” після чого пояснюють свою позицію. До прикладу, вчитель озвучує, “Чи вважаєте, що батальйон “Азов” мав вплив на оборону України у 2014 р.?”. Для вдосконалення вміння аргументувати свої думки перед аудиторією, рекомендується використовувати методи “Коло ідей” або проведення “Пресконференцій”, “Круглих столів”. Здобувачі освіти висловлюють власну точку зору, прислуховують до думки інших. Приклад, тема для “круглого столу” може бути: “Вплив батальйону “Азов” на світогляд громадян країни” [259, с. 107].

Також на уроці також можна використовувати метод “Діаграма Венна”. Ця діаграма ілюструє всі можливі взаємозв’язки, це дозволить проаналізувати різноманітні аспекти діяльності підрозділу “Азов”, знайти спільні й відмінні риси. Учні креслять декілька кіл, які перетинаються по центрі, де записують спільні риси, до прикладу, можна порівнювати різноманітні бойові операції і їхній результат [259, с. 53].

Також цікавим методом є “Аукціон”, учні можуть виставляти на продаж різноманітні предмети, які пов’язані із полком, наприклад шеврони, унікальні фото та інше [259, с.].

Для позаурочних занять, можна використовувати “Вікторину”, вона є способом зацікавити учнів до вивчення нового матеріалу. Питання можуть стосуватися, як і загальних відомостей про “Азов”, так і окремих бійців, цікаві відомості з біографії. Для стимулювання переможцю можна висунути тематичну нагороду [247, с. 197-198].

Перегляд фільмів, які впливають на світосприйняття учнів, тому добре використовувати прийом “Кіно, яке навчає”. Здобувачам освіти в домашніх умовах потрібно переглянути документальні фільми “Полк Азов”, “Рекрут 2.0.”, “Азов: історія, яка продовжується” ін. й написати рецензію [87].

Формуючи громадянську компетентність в дітей, важливо продемонструвати, що бійці підрозділу “Азов”, не дивлячись на всі складні умови, прагнуть до збереження культури, традицій, історії, та всіма можливими намагаються зберегти їх для українського народу. Підтвердженням цього є самопожертва в боротьбі за суверенітет України. Для розвитку аксіологічної компетентності, можна запропонувати учням написати есе на тему: “Чому “Азов” вважають символом незламного духу?”. Або ж написати уявного листа бійцям полку [86, с. 34].

Розглянувши методичні підходи до формування громадянської компетентності учнів через вивчення полку “Азов” на уроках “Історії України”, можна зробити висновок, що впровадження інноваційних методик сприяє не лише поглибленню історичних знань, а й розвитку ключових громадянських якостей. Вивчення діяльності “Азову” за допомогою різноманітних методів і прийомів допомагає учням усвідомити важливість героїзму, патріотизму та національної єдності, а також розвивати критичне мислення, моральну відповідальність та здатність до самостійного аналізу складних подій. Цьому сприяє зміст навчальної програми з “Історії України”.

Проектна діяльність, рольові ігри, інтерактивні дискусії, квести та мультимедійні ресурси, забезпечують учням активну участь у навчальному процесі, дозволяючи їм залучати особистісний досвід і висловлювати власні думки. Аналіз історії “Азову” сприяє глибшому розумінню учнями російсько-української війни, формує критичне мислення щодо конфлікту, його причин та наслідків. Вивчення ролі “Азову” в обороні України дозволяє учням не лише ознайомитися з фактами і подіями, але й усвідомити складність вибору, з якими стикаються військові в умовах війни. Це допомагає формувати у молоді чітке розуміння важливості національної гідності, боротьби за свободу і незалежність.

ВИСНОВКИ

До джерел з історії вивчення історії “Азову” потрібно віднести накази, постанови Міністерства оборони України, статутні документи “Азову”, спогади бійців та ін. Матеріали Архіву нерегламентованої документації добровольчого батальйону “Азов” є важливим джерелом для дослідження діяльності полку на ранніх етапах його існування. Вони дозволяють не лише відтворити історію формування та участі “Азову” у важливих бойових операціях, але й зрозуміти організаційні особливості. Накази батальйону, що містять конкретні дані про бойові операції та завдання підрозділів, допомагають реконструювати перебіг ключових моментів його участі у визволенні міст, таких як Маріуполь і Мар’їнка, а також у боях під Іловайськом.

Джерельна база громадянської компетентності в сучасній школі є чисельною і включає в себе як офіційні нормативно-правові документи, так і педагогічні підходи, методи та практичні інструменти, що використовуються для формування цієї компетентності у учнів. Законодавчі акти, такі як “Про освіту” та “Про загальну середню освіту”, а також Державні стандарти освіти, визначають основні напрями та цілі формування громадянської компетентності. Водночас важливими є також навчальні програми.

Історіографія “Азову” є досить різноманітною. Оскільки полк “Азов” активно бере участь у важливих подіях сучасної війни, його історія потребує постійного оновлення й доповнення, враховуючи нові документи та свідчення.

Незважаючи на наявність численних джерел, історіографія “Азову” ще не стала повністю структурованою та завершеною. Це обумовлено як політичною та інформаційною складністю питання, так і різними трактуваннями ролі полку в сучасній українській війні. У зв’язку з цим, для подальшого розвитку історіографії необхідно проводити більш глибокі та різнопланові дослідження, що охоплюють різні аспекти діяльності “Азову”, включаючи соціальні, морально-етичні, а також міжнародні та політичні контексти.

Історіографія громадянської компетентності в контексті української шкільної освіти відображає поступову еволюцію підходів до формування

громадянських цінностей у молоді. Сучасні дослідження підтверджують важливість інтеграції громадянської компетентності у навчальні програми, виходячи з реалій і потреб сьогодення. Основними напрямками досліджень є аналіз ефективних методів і підходів до формування цієї компетентності, використання практичних прикладів і ситуацій, що стосуються соціальної відповідальності та участі в громадському житті. Історіографія також підкреслює важливість комплексного підходу до формування громадянських якостей через поєднання знань, вмінь і цінностей, необхідних для розвитку свідомого, активного і відповідального громадянина, здатного ефективно діяти в демократичному суспільстві.

З 2014 року полк “Азов” став однією з найбільш відомих і елітних бойових одиниць України, активно борючись з російською агресією. Спочатку як добровольчий батальйон, він здобув репутацію завдяки участі в важливих боях за Маріуполь та Іловайськ. Перетворившись на частину Національної гвардії, полк продовжив виконувати складні завдання на фронті, беручи участь у контртерористичних операціях та протидії диверсійним групам, що зміцнило його роль у забезпеченні безпеки України.

Протягом 2019-2021 років “Азов” не лише продовжував бойову діяльність на сході, а й активно працював над підвищенням рівня професійної підготовки, впроваджуючи нові тактики і технічні можливості. Полк також активно брав участь у гуманітарних ініціативах, допомагаючи мирному населенню

ю на сході України. Таким чином, “Азов” став символом патріотизму і ключовою силою у забезпеченні національної безпеки та стабільності країни.

Історія бригади “Азов” у 2022-2024 роках — це період незламної боротьби та відданості. З початком повномасштабного вторгнення Росії бійці “Азову” знову стали на захист України, відігравши ключову роль у захисті Маріуполя та обороні “Азовсталі”, що стало символом стійкості та мужності. Їхня боротьба в умовах оточення дала змогу Україні підготувати контрнаступ.

У 2023-2024 роках бригада продовжила активно діяти на сході України, зокрема в районі Кремінної та Донеччини. Відновлення боєздатності та

міжнародна підтримка, зокрема постачання сучасної зброї, дозволили “Азову” ефективно виконувати завдання на фронтах і зміцнити оборону.

Завдяки політичному визнанню заслуг бригади на міжнародному рівні, зокрема зняттю заборони на постачання зброї від США в червні 2024 року, “Азов” продовжив бути важливим символом боротьби за незалежність України.

Чітка організаційна структура та високий рівень підготовки дозволяють “Азову” ефективно діяти на полі бою, забезпечуючи мобільність і координацію підрозділів. Озброєння бригади поєднує сучасні та класичні системи, що дає змогу протистояти різноманітним загрозам.

Навчання особового складу акцентує увагу на психологічній і фізичній витривалості, що підвищує боєздатність бригади в умовах інтенсивних бойових дій. Символіка бригади відображає її бойовий дух та патріотизм, ставши знаком незламності та боротьби за незалежність України. Ці елементи разом формують основу бригади “Азов”, яка є однією з найбоєздатніших частин Збройних Сил України.

Особистий героїзм бійців “Азову” – це не лише приклад військової доблесті, але й символ відданості, самопожертви та незламної волі до перемоги. Протягом усієї історії цього підрозділу, особливо під час найкритичніших моментів, таких як оборона Маріуполя та “Азовсталі”, бійці демонстрували готовність ставити власне життя на кон для захисту Батьківщини. Історії героїзму, безстрашності та відданості не лише підкреслюють високий моральний дух “Азову”, але й вносять безцінний вклад у національну історію про незламність України перед лицем агресії.

Реформування освіти в Україні обумовлює необхідність впровадження компетентнісного підходу, який спрямований на формування у школярів практичних знань, умінь і цінностей, необхідних для успішної соціалізації та активної участі у житті демократичного суспільства. Цей підхід дозволяє підвищити ефективність навчання, акцентуючи увагу на розвитку критичного мислення, здатності вирішувати реальні проблеми, працювати в команді та приймати відповідальні рішення. У контексті цілей Нової української школи

компетентнісний підхід сприяє гармонійному поєднанню національної ідентичності з адаптацією до сучасних глобальних викликів, роблячи освіту інструментом підготовки молоді до життя в динамічному світі.

Формування громадянської компетентності є одним із ключових завдань сучасної освіти, оскільки воно забезпечує підготовку молоді до активної участі в суспільному житті та сприяє формуванню відповідальних громадян демократичної держави. У сучасних умовах, коли Україна проходить складний період суспільних трансформацій та інтеграції у європейське співтовариство, громадянська освіта в закладах загальної середньої освіти набуває особливого значення. Крім того, в умовах сучасної української реальності, де триває російська війна, громадянська освіта стає необхідною для виховання патріотизму та відповідальності перед країною.

Глибоке вивчення історії “Азову”, на наш погляд, сприятиме формуванню національної свідомості та громадянської відповідальності у громадян України. Акцент на аксіологічній цінності історичних подій дозволяє бачити історію як важливий інструмент для розвитку громадянської свідомості. Вивчення історії “Азову” в школах допомагатиме учням усвідомити свою роль у суспільстві, розвивати повагу до України.

Історія полку розширює світогляд, збагачує знання ключовими подіями в історії України та її боротьбу за вільну землю, встановлює причинно-наслідкові зв'язки. Сприяє розвитку громадянської відповідальності й активної позиції. Закріплює знання ціннісних орієнтацій здобувачів освіти, заснованих на повазі до прав людини. Впроваджувати історію полку “Азов” в освітній процес ми можемо через різні тематичні уроки, а також з використання онлайн-сервісів з урахуванням особисто-орієнтованого та компетентнісного підходу.

Для забезпечення ефективного формування громадянської компетентності серед старшокласників у процесі навчання історії “Азову” необхідно враховувати кілька ключових методичних умов. По-перше, важливо орієнтувати результати навчання на розвиток когнітивної, діяльнісно-операційної та аксіологічної складових громадянської компетентності. По-друге, навчальний

зміст має включати блоки інформації, які сприяють формуванню громадянських знань, умінь, цінностей та ставлень учнів. По-третє, організація навчального процесу повинна створювати умови для того, щоб учні стали активними суб'єктами навчання.

Навчальний матеріал має включати знання, що допомагають сформувати уявлення про функціонування української армії і добробатів. Також важливо розвивати у школярів громадянські чесноти — норми, цінності та якості, що притаманні азовцю - громадянину демократичного суспільства. Ключовим є також формування громадянських вмінь і досвіду участі в соціальних проєктах, що дають практичне застосування знань.

У результаті розгляду методичних підходів до формування громадянської компетентності учнів через вивчення полку “Азов” на уроках “Історії України”, можна зробити висновок, що впровадження сучасних методик та інноваційних підходів сприяє не тільки розвитку історичних знань, а й формуванню ключових громадянських якостей. Вивчення діяльності полку “Азов” дозволяє учням усвідомити важливість героїзму, патріотизму та національної єдності, а також допомагає розвивати критичне мислення, моральну відповідальність і здатність до самостійного аналізу складних історичних подій.

Такі методи як проєктна діяльність, рольові ігри, інтерактивні дискусії, а також використання мультимедійних ресурсів, забезпечують учнів можливістю активно брати участь у процесі навчання, залучати особистісний досвід та висловлювати свою думку. Залучення до аналізу моральних аспектів подій, пов'язаних з полком “Азов”, дозволяє учням не лише глибше розуміти історичні процеси, але й формувати у себе цілу низку громадянських компетенцій, необхідних для життя в демократичному суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Законодавчі та нормативні документи

1. Закон України “Про військовий обов'язок і військову службу” від 25.03.1992 № 2233-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12/ed20221029#Text> (дата звернення: 14.08.2024).
2. Закон України “Про внесення змін до деяких законів України щодо правового статусу іноземців та осіб без громадянства, які брали участь у захисті територіальної цілісності та недоторканності України” від 06.06.2019 № 2743-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2743-19#Text> (дата звернення: 11.10.2024).
3. Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо проходження військової служби у Збройних Силах України іноземцями та особами без громадянства” від 06.10.2015 № 716-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/716-19#Text> (дата звернення: 10.02.2024).
4. Закон України “Про культуру” від 14.12.2010 № 2778-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text> (дата звернення: 11.10.2024).
5. Закон України “Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію” від 21.10.1993 № 3543-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> (дата звернення: 11.09.2024).
6. Закон України “Про молодіжні та дитячі громадські організації” від 01.12.1998 № 281-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/281-14#Text> (дата звернення: 10.09.2024).
7. Закон України “Про освіту” від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 19.11.2024).
8. Закон України “Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності” від

- 13.12.2022 № 2834-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> (дата звернення: 11.10.2024).
9. Закон України “Про основні засади молодіжної політики” від 27.04.2021 № 1414-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text> (дата звернення: 11.06.2024).
10. Закон України “Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях” від 18.01.2018 № 2268-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text> (дата звернення: 11.06.2024).
11. Закон України “Про повну загальну середню освіту” від 17.11.2024 № 463-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 25.11.2024).
12. Закон України “Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю” від 03.08.2023 № 2558-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text> (дата звернення: 16.04.2024).
13. Закон України “Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” від 05.02.1993 № 2998-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2998-12#Text> (дата звернення: 11.10.2024).
14. Закон України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту” від 22.10.1993 № 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> (дата звернення: 11.10.2024).
15. Закон України “Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні” від 03.10.2018 № 710-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-p#Text> (дата звернення: 16.09.2024).
16. Конвенція “Про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження” від 20.01.2010 № №1811-VI.

- URL: <https://uccs.org.ua/konventsiiia-pro-okhoronu-ta-zaokhochennia-rozmaittia-form-kulturnoho-samovyrazhennia-2/> (дата звернення: 21.08.2024).
17. “Місія, функції та стратегічні пріоритети” від 16.10.2014 № №630. URL: <https://mon.gov.ua/ministerstvo/pro-ministerstvo/misiia-funksii-ta-stratehichni-priorytety-mon> (дата звернення: 01.07.2024).
18. Наказ МОН України “Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641” від 06.06.2022 №527. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text> (дата звернення: 11.03.2024).
19. Наказ МОН України “Про затвердження концептуальних засад реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти” від 30.07.2024 № №1072. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-kontseptualnykh-zasad-reformuvannia-istorychnoi-osvity-v-systemi-zahalnoi-serednoi-osvity> (дата звернення: 21.08.2024).
20. Постанова Верховної Ради України “Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді” від 12.05.2015 № 373-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-19#Text> (дата звернення: 21.08.2024).
21. Постанова Кабінету Міністрів України “Про Державний стандарт базової середньої освіти” від 30.09.2020 № №898. URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrainska-shkola-2/derzhavniy-standart-bazovoi-serednoi-osviti> (дата звернення: 11.07.2024).
22. Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти” від 23.11.2011 № 1392. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-п#Text> (дата звернення: 01.02.2024).

23. Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження плану дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020-2025 роки” від 09.10.2020 № 932. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932-2020-п#Text> (дата звернення: 27.07.2024).
24. Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Положення про добровольчі формування територіальних громад” від 29.12.2021 № 1449. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1449-2021-п#Text> (дата звернення: 11.11.2024).
25. Розпорядження Кабінету Міністрів України “Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні” від 03.10.2018 № 710-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-р#Text> (дата звернення: 11.09.2024).

Спогади

26. Азовець Олександр (Сей) Лаптії зіграв роль у відеогрі S.T.A.L.K.E.R. 2. *Суспільне Новини*. URL: <https://suspilne.media/culture/796361-azovec-oleksandr-sej-laptij-zigrav-rol-u-videogri-stalker-2/> (дата звернення: 11.10.2024).
27. Азовсталь: історія оборони. свідчення учасників подій, їхніх рідних та очевидців. *Суспільне Новини*. URL: <https://suspilne.media/azovstal-story-of-defense/> (дата звернення: 11.10.2024).
28. “Вдарили пласкогубцями – зуби вилетіли”: спогади “Азовця про полон”. *bbc news Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-42736809> (дата звернення: 10.06.2024).
29. Визволення Маріуполя. Фотозбірка військової мемуаристики/упоряд. Кравченко М. Київ : Орієнтир, 2018. 131 с.
30. Давид “Хімік” Касаткін про рішення суду “ДНР”. *Про Букви*. URL: <https://bukvy.org/zhyttya-potribno-prozhyty-tak-shhob-tobi-daly-16-rokiv-za-pobyttya-rosijskyh-vijskovosluzhbovcziv-davyd-himik-kasatkin-pro-rishennya-sudu-dnr/> (дата звернення: 11.10.2024)

31. Краще смерть, ніж полон. *Bbc news Україна*.
URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c72ynw349nmo> (дата звернення: 23.06.2024).
32. “Летіли двері, цегла, шматки людей”. Рік авіаудару по драмтеатру в Маріуполі: офіційні дані слідства та спогади. *Суспільне Донбас*.
URL: <https://suspilne.media/donbas/416445-letili-dveri-cegla-smatki-ludej-rik-aviaudaru-po-dramteatru-v-mariupoli-oficijni-dani-slidstva-ta-spogadi/> (дата звернення: 11.10.2024).
33. На щиті. спогади родин загиблих воїнів. Дебальцеве : Біогр. Мемуари. Харків : ФОЛІО, 2020. 608 с.
URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Vovk_Iryna/Na_schyti_Spohady_rodyn_zahyblykh_voiniv_Debaltseve/ (дата звернення: 08.07.2024).
34. Розуменко В. Нескорені : інтерв’ю із Героями АТО. Київ : ВЦ “Просвіта”, 2016. 368 с.
35. Сталеві нерви, жодних емоцій. Олександр Іванцов пройшов 200 кілометрів, щоб врятуватися з Азовсталі. *Свої. City*.
URL: <https://svoi.city/articles/333366/oleksandr-ivancov-projshov-200-kilometriv-schob-vryatuvatisya-z-azovstali> (дата звернення: 03.09.2024).
36. Схід. ЧАСТИНА 2. *YouTube*. URL: <https://youtu.be/o7ZNYzLtFo?si=cSYup6EetKtyPQDw> (дата звернення: 11.10.2024).
37. “Чудік” з “Азову”: “ватна” юність, два полони, методи допитів ФСБ, російські “журналісти” і “показова страта” в Оленівці. *Радіо Свобода*.
URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/chudik-azov-chtyry-roki-polonu/32568075.html> (дата звернення: 03.09.2024).
38. Фотограф “Азова” з Малина розповів, як зробив свою легендарну світлину. *Субота*. URL: <https://subota.online/fotohraf-azova-rozpoviv-ia-k-zrobyv-svoiu-lehendarnu-svitlynu/> (дата звернення: 03.09.2024).
39. Широкинська операція. Спогади учасників наступу /упоряд. Кравченко О. Київ : Орієнтир, 2021.

Навчальні програми і методичні матеріали

40. Всесвітня історія. Історія України. (Інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. : Навч. програми для закл. заг. серед. освіти. Київ, 2022. 260 с.
URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navch.progr.2022.WH.HU.6-11.pdf> (дата звернення: 11.10.2024).
41. Інструктивно-методичні рекомендації щодо організації освітнього процесу та викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2022/2023 навчальному році. *Міністерство освіти і науки України*. URL: <http://surl.li/nxvzvy> (дата звернення: 03.09.2024).
42. Історія України. Всесвітня історія 6–11 класи : навч. програми. *Міністерство освіти і науки України*. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-59-klas/2022/08/15/Navchalna.programa.2022.WH.HU.6-11.pdf> (дата звернення: 11.10.2024).
43. Навчальні програми з історії України для 10-11 класів. *Міністерство освіти і науки України*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv> (дата звернення: 03.09.2024).
44. Нова українська школа. *Міністерство освіти і науки України*. URL: <https://mon.gov.ua/tag/novaukrainskashkola?&type=all&tag=nova-ukrainska-shkola> (дата звернення: 03.09.2024).

Монографії і статті

45. Адаптивні зміни політичного поля України в умовах війни : монографія / за ред. О. О. Рафальського, О. М. Майбороди. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. 672 с. URL: <https://ipiend.gov.ua/publication/adaptyvni->

- [zminy-politychnoho-polia-ukrainy-v-umovakh-vijny/](#) (дата звернення: 11.12.2024).
46. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування / Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. К.: К.І.С., 2004. С. 47 – 53.
47. Богайчук В. Ж. Проблеми та перспективи становлення громадського суспільства в Україні. *Нова парадигма*. 2007. № 64. С. 164–172.
48. Богдалов А. Участь іноземних добровольчих формувань у ході проведення антитерористичної операції на Сході України (на матеріалах Національного музею історії України). *Емінак*, № 3(3). С. 72-76. 2016. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/eminak_2016_3\(3\)_15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/eminak_2016_3(3)_15) (дата звернення: 03.09.2024).
49. Ващенко Г. Г. Виховний ідеал. Полтава, 1994. 208 с.
50. Ворона П., Бобрицький Л. Правовий феномен добровольчого руху в Україні як реакція самозахисту громадянського суспільства в 2014 році. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Державне управління*. Київ, 2022. 1(15). С. 5–10.
51. Грицюк В., Лисенко О. Війна Російської федерації проти України: воєнний, міжнародно-правовий, геополітичний та економічний виміри. *Український історичний журнал*. 2023. № 2 (569). С. 5–33. URL: http://resource.history.org.ua/publ/UIJ_2023_2_2 (дата звернення: 11.10.2024).
52. Добробати : історія подвигу батальйонів, що врятували країну. Катерина Гладка та ін. ; передм. А. Авакова. Харків: Фоліо, 2016. 568, [2] с.
53. Доманчук Д. С. Наукові підходи до визначення поняття "професійна компетентність майбутніх соціальних працівників. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2014. № 38. С. 133–139.
54. Жадан І. В. Громадянська компетентність: соціальні очікування та реалії : монографія. Кропивницький : Нац акад. пед. наук України, Ін-т соц. та

- політ. соц. та політ. психології, 2022. 110 с. URL: <https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2022/11/ZhadanMono2022.pdf> (дата звернення: 11.12.2024).
55. Ісаєва Н. Ю. Філософія та політологія в контексті сучасної культури. Дніпр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара, 2024. Вип.2, Т.16. С.35-41. URL: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP/issue/archive> (дата звернення: 03.09.2024).
56. Корнейко А. О. Корнейко М. М. Громадянська компетентність як складова патріотичного виховання молоді: зміст, структура, особливості формування. *Педагогічний пошук*. 2016. № 3. С. 14–18.
57. Корчинська О., Дубачев Д. Виклики інноваційного розвитку в Україні під час війни. *Наукові перспективи (Naukovi perspektivi)* журнал. 2024. № 6(48). С. 9. URL: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-6\(48\)-415-423](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-6(48)-415-423) (дата звернення: 11.10.2024).
58. Кравченко М. Підходи до класифікації українських добровольчих формувань, що брали участь у бойових діях на Сході України у 2014–2015 роках. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2021. Т. 32(71), № 4. С. 47–52. URL: <https://www.hist.vernadskyjournals.in.ua/32-71-4> (дата звернення: 03.09.2024).
59. Кравченко М. С. Історія Батальйону “Азов” за матеріалами азовського батальйонного архіву нерегламентованої документації (травень-вересень 2014 року). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2021. Вип. 32. С. 64–70.
60. Магда Є. Гібридна війна: вижити і перемогти. Харків : Vivat, 2015. 304 с.
61. Мазурок М. В. Саприкіна О. П. Сторітелінг як ефективний інструмент формування комунікативної компетентності здобувачів освіти нової української школи. *Молодь і ринок*. 2022. № 1(199). С. 160–165. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2022_1_31 (дата звернення: 03.09.2024).
62. Мацейків Т. Громадянська компетентність особистості: сутність, структура та функції. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова. 2018. Вип. 140. С. 128-137.

63. Мацейків Т. Потенціал курсу Історії України у формуванні громадянської компетентності старшокласників. *Теоретичні питання культури, освіти та виховання: Збірник наукових праць. Київ : Видавн. центр КНЛУ, 2019 р. Вип. 59. С. 14–17. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/719414/> (дата звернення: 11.10.2024).*
64. Новородовський В. Добровольчий рух як важливий феномен суспільно-політичних процесів в Україні на початковому етапі російсько-української війни (2014-2018 рр.). *Український літопис-Ukrainian Litorus : зб. наук. праць. Університет Григорія Сковороди в Переяславі. Переяслав (Київ. обл.) : Домбровська Я. М., 2023. Вип. 1. С. 80–92. URL: <https://ehsupir.uhsp.edu.ua/items/61572d80-bf7e-4cff-81c2-7a4522d12738> (дата звернення: 11.10.2024).*
65. Орел І. Хроніка одного батальйону. Харків : ФОЛІО, 2016. 178 с.
66. Палагнюк Ю. В., Файчук О. Л. та ін. Участь молоді у розвитку громадянського суспільства в Україні. Миколаїв , Іліон, 2021. 328 с.
67. ПЕРЕЛОМ: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини. Діалоги з істориками: у 3 кн. / відп. ред. В. Смолій, упоряд.: Г. Боряк, О. Ясь. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2022.
68. ПЕРЕЛОМ: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини. Діалоги з істориками. У 2-х кн. Кн. 2 / Відп. ред. В. Смолій; Упоряд.: Г. Боряк, О. Ясь. НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2022. 803-1526 с.; іл.
69. ПЕРЕЛОМ: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини. Діалоги з істориками. Кн. 3 / Відп. ред. В. Смолій; Упоряд.: Г. Боряк, О. Ясь, С. Блащук. НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2023. 844 с.
70. Перепелиця Г. М. Україна – Росія: війна в умовах співіснування. Київ : Видавничий дім “Стилос”, 2015. 880 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0014648> (дата звернення: 11.10.2024).

71. Потапенко Я. П'ята російсько-українська війна: від Майдану до Східного фронту (оцінки, підходи, інтерпретації). Переяслав-Хмельницький : “Видавництво К С В”, 2016. 304 с.
72. Ремех Т. Сутність і структура громадянської компетентності учня нової української школи. *Український педагогічний журнал*. 2018. № 2. С. 34–41.
URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=ukrpj_2018_2_7 (дата звернення: 11.10.2024).
73. Самойлов С. Діяльнісний підхід в організації освітнього процесу на уроках інтегрованих курсів природничої освітньої галузі. Розвиток професійної компетентності педагогічних працівників в умовах неперервної освіти. *Науково-методичний вісник*. 2022. № 58.
URL: https://znayshov.com/News/Details/naukovometodychnyi_visnyk_58 (дата звернення: 11.10.2024).
74. Світова гібридна війна: український фронт : монографія. за заг. ред. В. П. Горбуліна. Київ : НІСД, 2017. 496 с.
75. Смагіна Т. Громадянська компетентність у контексті особистісного виміру. *Обласний інститут післядипломної педагогічної освіти*. 2005.
URL: <https://studentam.net.ua/content/view/7332/97/> (дата звернення: 03.09.2024).
76. Стасюк Ю. М. Українські добровольчі формування як унікальне явище незалежної України. *Військово-історичний меридіан : електрон. наук. фаховий журнал*. Київ : *Ин-т історії України НАН України*. 2018. № 2(20). С. 17–29.
77. Стасюк Ю. М. Українські добровольчі формування: створення та функціонування (2014–2015 рр.): дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2018. 281 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Stasiuk_Yurii/Ukrainski_dobrovolchi_formuvann

[ia_stvorennia_ta_funktsionuvannia_2014-2015_rr/](#) (дата звернення: 11.10.2024).

- 78.Топка О. А. Особистісно-орієнтований підхід як чинник удосконалення управління процесом виховання в загальноосвітньому навчальному закладі. 2012. 9. с. URL: <http://umo.edu.ua/katalogh/zbirnik-maghistersjkikh-robit-studentskij-aljmanakh-2-2012> (дата звернення: 03.09.2024).
- 79.Утвердження української національної та громадянської ідентичності: монографія. за заг. ред. К. Журба, О. Рейпольська. Київ : Компрінт, 2024. 232 с.
- 80.Халатов А.А., Немчін О.Ф., Шквар Є.О., Кузьмін А.В., Кобзар С.Г. Бойові малорозмірні безпілотні літальні апарати з реактивною тягою: монографія. під ред. академіка НАН України, д.т.н., проф. А.А. Халатова. Дніпро: Ліра, 2023. 144 с.
- 81.Халемендик Н. Необхідність формування громадянської компетентності молоді – виклик сучасності. *Нова педагогічна думка*. 2017. № 3. С. 78–80. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2017_3_23. (дата звернення: 11.10.2024).
- 82.Хренов О. Наративні джерела з історії російсько-української війни (2014-2019 рр.). Запоріжжя : ЗНУ, 2020. 97 с. URL: <https://dspace.znu.edu.ua/xmlui/handle/12345/1553> (дата звернення: 11.10.2024).
- 83.Шахрай В. Громадянська компетентність особистості як проблема сучасного суспільства. *Політика*. 2009. № 3. С. 123–134. URL: <http://surl.li/qjbdug> (дата звернення: 03.09.2024).
- 84.Яблонський В. Громадянське суспільство України: сучасні практики та виклики розвитку: аналітична доповідь. НІСД, 2018. 128 р. URL: <https://niss.gov.ua/publikacii/analitichni-dopovidi/gromadyanske-suspilstvo-ukraini-suchasni-praktiki-ta-vikliki-0> (дата звернення: 11.10.2024).

- 85.100 запитань та відповідей про російсько-українську війну / Збірник інформаційно-аналітичних матеріалів / А. М. Романишин, С. В. Черевичний, О. П. Остапчук та ін. К.: НДЦ ГП ЗС України, 2023. 81 с.
86. Proposal for a Council Recommendation on Key Competences for Lifelong Learning. European Commission. Brussels, 2018. 103 p.
87. Rusdi N. R. RAFT as a strategy for teaching writing functional text to junior high school students. *Journal of English Language Teaching*. Padang, 2013. №2. 9 p.
88. Vasovic, Aleksandar (24 лютого 2022). Port city of Mariupol comes under fire after Russia invades Ukraine. Reuters (англ.). Архів оригіналу за 26 лютого 2022. Процитовано 16 травня 2022.
89. Why the battle for Mariupol's steel plant matters. *South China Morning Post* (англ.). 22 квітня 2022. Архів оригіналу за 16 травня 2022. Процитовано 16 травня 2022.

Матеріали з веб-сайтів

90. Аваков підписав наказ про перехід полку “Азов” до складу Нацгвардії. *interfax – УКРАЇНА*. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/233784.html> (дата звернення: 30.09.2024).
91. Авіаудар по пологовому та дитячій лікарні у Маріуполі 9 березня два роки тому: хроніка воєнного злочину. *Суспільне|Новини*. URL: <https://suspilne.media/407550-aviaudar-po-pologovomu-ta-ditacij-likarni-u-mariupoli-hronika-voennogo-zlocinu-9-berezna/> (дата звернення: 17.09.2024).
92. АЗОВ. *Telegram*. URL: https://t.me/s/azov_media?before=6239 (дата звернення: 27.10.2024).
93. “Азов” готується застосовувати ударні БПЛА Punisher. *Український мілітарний портал*. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/azov-gotuyetsya-zastosovuvaty-udarni-bpla-punisher/> (дата звернення: 28.08.2024).
94. “Азов” долучився до реформи шкільного предмету “Захист України”. *Український мілітарний портал*. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/azov->

- [doluchyvsya-do-reformy-shkilnogo-predmetu-zahyst-ukrayiny/](#) (дата звернення: 03.09.2024).
95. Азов” залучили до оборони Торецька. *Український мілітарний портал*. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/azov-zaluchyly-do-oborony-toretska/> (дата звернення: 03.09.2024).
96. Азов” знищив розвідгрупу терористів біля Маріуполя. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/society/2014/11/29/287674_azov_unichtozhil_razvedgruppu.html (дата звернення: 11.10.2024).
97. Азов” озброїли бронемашинами HMMWV та MaxxPro. *Український мілітарний портал*. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/azov-ozbroyily-bronemashynamy-hmmwv-ta-maxxpro/> (дата звернення: 06.09.2024).
98. Азов” підтвердив зняття заборони США на поставку зброї бригаді: Підвищить боєздатність та збереже життя. *ЦЕНЗОР-NET*. URL: https://censor.net/ua/news/3493975/postavka_zbroyi_ssha_azovu_u_brygadi_p_idtverdily (дата звернення: 03.09.2024).
99. Азов” посилили наземними дронами Sirko-S1. *Український мілітарний портал*. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/azov-posylyly-nazemnymy-dronamy-sirko-s1/> (дата звернення: 06.09.2024).
100. Азов” представив бойовий робот з кулеметом, який знаходиться у бригади на озброєнні. *ШоТам*. URL: <https://shotam.info/azov-predstavyyv-boyovyy-robot-z-kulemetom-iakyy-znakhodytsia-u-bryhadu-na-ozbroienni/> (дата звернення: 11.10.2024).
101. Азов” сформував батальйон ударних безпілотних систем. *Український мілітарний портал*. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/azov-sformuvav-bataljon-udarnyh-bezpilotnyh-system/> (дата звернення: 19.10.2024).
102. Азов” штурмує російські позиції біля Новопокровки. *Український мілітарний портал*. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/azov-shturmuje-rosijski-pozytsiyi-bilya-novopokrovky/> (дата звернення: 03.10.2024).

103. Азов” FPV-дронами уразив 14 одиниць російської техніки. *Український мілітарний портал*. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/azov-fpv-dronamy-urazyv-14-odynyts-rosijskoyi-tehniky/> (дата звернення: 03.09.2024).
104. Азовсталь. Історія. *Медіапортал Групи Метінвест*. URL: <https://metinvest.media/ua/page/azovstal-storya> (дата звернення: 25.08.2024).
105. Азовсталь: історія оборони. Свідчення учасників подій, їхніх рідних та очевидців. *Суспільне|Новини*. URL: <https://suspilne.media/azovstal-story-of-defense/> (дата звернення: 03.09.2024).
106. Азовська документація батальйонних часів прийнята до Центрального держархіву громадських об'єднань. *Бригада спеціального призначення АЗОВ*. URL: <https://azov.org.ua/azovska-dokumentacia-prujniata-do-cdago/> (дата звернення: 06.09.2024).
107. “Азову” передали бронетранспортери FV432. *Український мілітарний портал*. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/azovu-peredaly-bronetransportery-fv432/> (дата звернення: 24.10.2024).
108. “Активні методи та форми на уроках історії “. *Освітній проект “На Урок” для вчителів*. URL: <https://naurok.com.ua/aktivni-metodi-ta-formi-na-urokah-istori-68265.html> (дата звернення: 11.11.2024).
109. Арт-технологія – інноваційний метод підвищення мотивації учнів на уроках історії. *Генезум – Центр Прогресивної Освіти*. URL: <https://genezum.org/library/art-tehnologiya--innovaciynnyy-metod-pidvyshchennya-motyvacii-uchniv-na-urokah-istorii> (дата звернення: 03.09.2024).
110. Бажання швидше померти, вербування ФСБ, голод, полон, Редіс. Інтерв'ю Гордона з азовцем Хіміком. Відео. *Гордон*. URL: <https://gordonua.com/ukr/news/war/bazhannja-shvidshe-pomerti-verbuvannja-fsb-holod-polon-redis-intervju-hordona-z-azovtsem-khimikom-video-1670688.html>
111. Батальйон Азов власноруч змайстрував бронетехніку. *Українська правда*. URL:

- <https://web.archive.org/web/20140708002128/http://www.pravda.com.ua/news/2014/07/5/7031086/> (дата звернення: 03.09.2024).
112. Батальйон “Азов” отримав від Міноборони обіцяне важке озброєння. *TCH.ua*. URL: <http://tsn.ua/ukrayina/batalyon-azov-otrimav-vid-minoboroni-obicyane-vazhke-ozbroyennya-365114.html> (дата звернення: 11.11.2024).
113. Батальйон “Азов” став полком. *Укрінформ – актуальні новини України та світу*. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1708734-batalyon_azov_stav_polkom_1973681.html (дата звернення: 04.10.2024)
114. Битва за Маріуполь. Герої-захисники Азовсталі. *Just a moment...* URL: <https://mvs.gov.ua/news/bitva-za-mariupol-geroyi-zaxisniki-azovstali> (дата звернення: 11.11.2024).
115. Бійці “Азову” продемонстрували французьку гаубицю TRF1 у дії. *Український мілітарний портал*. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/bijtsi-azovu-prodemonstruvaly-frantsuzku-gaubitsyu-trf1-u-diyi/> (дата звернення: 03.09.2024).
116. Бійці бригади “Азов” показали, як FPV-дронами нищать російські безпілотники. *Укрінформ – актуальні новини України та світу*. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3908196-bijci-brigadi-azov-pokazali-ak-fpvdronami-nisat-rosijski-bezpilotniki.html#google_vignette (дата звернення: 29.10.2024).
117. Біла книга антитерористичної операції на Сході України (2014–2016). Нац. ун-т оборони України ім. Ів. Київ. 2017. 162 с. URL: <https://nuou.org.ua/nauka/npub/bla-kniga-ato/> (дата звернення: 09.11.2024).
118. Бої не вщухають ні вдень, ні вночі: екскомандир полку “Азов” про ситуацію біля Бахмута. *TCH.ua*. URL: <https://tsn.ua/ato/boyi-ne-vsuhayut-ni-vden-ni-vnochi-ekskomandir-polku-azov-pro-situaciyu-bilya-bahmuta-2434954.html> (дата звернення: 03.09.2024).
119. Бригада “Азов” оголосила набір у 6-й батальйон спеціального призначення. *novyny.live*. URL: <https://mobilizatsiya.novyny.live/brigada->

[azov-ogolosila-nabir-u-6-i-batalion-spetsialnogo-priznachennia-165074.html](https://www.radiosvoboda.org/a/news-azov-front/32552274.html)

(дата звернення: 28.08.2024).

120. Бригада “Азов” повернулася на фронт – НГУ. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-azov-front/32552274.html> (дата звернення: 03.09.2024).
121. “Було повідомлення – береш командування”: полк “Азов” тимчасово очолив Микита Надточій. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-polk-azov-ocholyv-mykyta-nadtochiy/31903294.html> (дата звернення: 20.11.2024).
122. Визнати росію державою-терористом вимагають родичі військовополонених (відео). *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/video-olenivka-azov-aktsiya/31966904.html> (дата звернення: 07.09.2024).
123. Використання інтелект карт. *Освітній проект “На Урок” для вчителів*. URL: <https://naurok.com.ua/vikoristannya-intelekt-kart-291238.html> (дата звернення: 03.09.2024).
124. “Використання методу групового інтерактивного навчання на уроках історії та правознавства”. *Освітній проект “На Урок” для вчителів*. URL: <https://naurok.com.ua/vikoristannya-metodu-grupovogo-interaktivnogo-navchannya-na-urokah-istori-ta-pravoznavstva-81791.html> (дата звернення: 23.10.2024).
125. Використання технологій віртуальної реальності в освітньому процесі. *Освітній проект “На Урок” для вчителів*. URL: <https://naurok.com.ua/vikoristannya-tehnologiy-virtualno-realnosti-v-osvitnomu-procesi-344249.html> (дата звернення: 19.10.2024).
126. “Використання web-квестів на уроках історії як засіб стимулювання навчальної діяльності учнів”. *Освітній проект “На Урок” для вчителів*. URL: <https://naurok.com.ua/vikoristannya-web-kvestiv-na-urokah-istori-yak-zasib-stimulyuvannya-navchalno-diyalnosti-uchniv-4323.html> (дата звернення: 19.09.2024).

127. Відбір в “Азов”: як військовослужбовці з різних частин НГУ випробовували себе, аби потрапити в підрозділ спецпризначення. *Бригада спеціального призначення АЗОВ*. URL: <https://azov.org.ua/vidbir-v-azov/> (дата звернення: 30.11.2024).
128. Відбувся найбільший із початку війни обмін полоненими, серед звільнених є захисники “Азовстали”. *Слово і Діло*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/06/29/novyna/bezpeka/vidbuvsya-najbilshyj-pochatku-vijny-obmin-polonenymy-sered-zvilnenyx-ye-zaxysnyky-azovstali> (дата звернення: 26.09.2024).
129. Війна без прикрас. “Азов” показав свої документальні кадри зі Світлодарської дуги. *Бригада спеціального призначення АЗОВ*. URL: <https://azov.org.ua/svitlodarka-video/> (дата звернення: 18.11.2024).
130. “Війну не виграти, якщо кожен буде триматись за свою стріху”. Пам’яті Брата. *Бригада спеціального призначення АЗОВ*. URL: <https://azov.org.ua/pamijati-brata/> (дата звернення: 09.07.2024).
131. Віртуальний музей Російської агресії – докази та історичні факти злочинів проти України. *Головна*. URL: <https://rusaggression.gov.ua/ua/home.html> (дата звернення: 11.09.2024).
132. Внутрішня політика обмежувала б свободу слова, обмежувала б виборчі права та націоналізацію економіки. Звіт: Добровольчі батальйони. Виникнення, діяльність, суперечності. Відкритий Діалог. URL: <https://ua.odfoundation.eu/a/6444,zvit-dobrovolchi-bataljony-vynyknennja-dijalnist-superechnosti/>
133. Воєнно-історичний опис російсько-української війни. В63 Вип. 14: квітень 2023 року / Міністерство оборони України, Апарат Головнокомандувача Збройних Сил України, Генеральний штаб Збройних Сил України та Центр досліджень воєнної історії Збройних Сил України. Київ, 2023. 167 с. URL: <http://surl.li/ttuchg> (дата звернення: 09.11.2024).

134. Ворожий прорив під Волновахою. Гарнізон готується битися в оточенні. *M86*. URL: <https://www.m86.city/#day03> (дата звернення: 19.09.2024).
135. Втратити, щоб повернути. Як десять років тому Україні вдалося звільнити захоплений Маріуполь. *nv.ua*. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/den-zviltennya-mariupolya-ukrajina-povernula-mariupol-v-2014-i-zrobit-ce-znovu-istoriya-operaciji-50330650.html> (дата звернення: 09.12.2024).
136. “Врятуй Маріуполь, врятуй Азовсталь зараз” – заклик рятувати українських військових звучить у всій Європі. *War.ukraine*. URL: <https://war.ukraine.ua/articles/save-mariupol-save-azovstal-now-the-call-to-save-the-ukrainian-military-is-heard-throughout-europe/> (дата звернення: 21.09.2024).
137. Газета Чорне Сонце (2014-2017) : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive. *Internet Archive*. URL: https://archive.org/details/black_sun/Chorne_Sontse_01_20141014/ (дата звернення: 28.08.2024).
138. Гарнізон “Маріуполь” виконав поставлене бойове завдання. *Telegram*. URL: <https://t.me/GeneralStaffZSU/3297> (дата звернення: 11.08.2024).
139. Герої надихають: як Азовсталь став прапором сучасного мистецтва. *Медіанортал Групи Метінвест*. URL: <https://metinvest.media/ua/page/gero-nadihayut-yak-azovstal-stav-praporom-suchasnogo-mistectva> (дата звернення: 03.09.2024).
140. “Гібридна війна” як ключовий інструмент російської «геостратегії реваншу” – Борисфен Інтел. *Борисфен Інтел*. URL: <https://bintel.org.ua/analytics/hibrydna-viyna-yak-klyuchovyy-instrument-rosiyskoyi-heostrategiyi-revanshu/> (дата звернення: 07.09.2024).

141. “Громадянська компетентність”. *Освітній проект “На Урок” для вчителів*. URL: <https://naurok.com.ua/prezentaciya-gromadyanska-kompetentnist-55083.html> (дата звернення: 28.08.2024).
142. Громадянська компетентність вчителя та учнів. *Педрада (Портал освітян України)*. URL: <https://oplatforma.com.ua/article/1251-navchayuchi-navchayus-gromadyanska-kompetentnst-vchitelya-ta-uchnya> (дата звернення: 11.08.2024).
143. Громадянська освіта – фундамент Нової української школи - Департамент освіти та науки Івано-Франківської міської ради. *Департамент освіти та науки Івано-Франківської міської ради*. URL: http://osvita-mvk.if.ua/content&content_id=4367 (дата звернення: 03.09.2024).
144. “День Мертвих”: що відбувається на найсакральнішій містерії полку АЗОВ? | Межа. Новини України. *Межа. Новини України*. URL: <https://mezha.net/ua/mysli/den-mertvykh-shcho-vidbuvaietsia-na-naisakralnishii-misterii-polku-azov/> (дата звернення: 03.09.2024).
145. Діти військовослужбовців 12-ої бригади “Азов” відвідали Швецію і Польщу. *Бригада спеціального призначення АЗОВ*. URL: https://azov.org.ua/azov_children_sweden_poland_trip/ (дата звернення: 15.10.2024).
146. Для “Азову” з Т-62 зроблять штурмовий БТР. *Український мілітарний портал*. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/dlya-azovu-z-t-62-zroblyat-shturmovyj-btr/> (дата звернення: 15.09.2024).
147. Добровольці "Азова" спільно з СБУ затримали прапорщика Нацгвардії, який 3 місяці "зливав" інформацію про українські війська бойовикам "ДНР". *espreso.tv*. URL: https://espreso.tv/news/2014/10/04/dobrovolci_quotazovaquot_spilno_z_sbu_z_atriymaly_praporschyka_nachvardiyi_yakyy_3_misyaci_quotzlyvavquot_informaciyu_pro_ukrayinski_viyska_boyovykam_quotdnrquot (дата звернення: 17.10.2024).

148. Добровольчі батальйони на Сході України: хто вони? | UACRISIS.ORG. *Український кризовий медіа-центр*. URL: <https://web.archive.org/web/20170202020640/http://uacrisis.org/ua/20026-volunteer-battalions-eastern-ukraine> (дата звернення: 11.11.2024).
149. Додому повернули тіла 62 українських військових. Серед них – загиблі в Оленівці. *Суспільне|Новини*. URL: <https://suspilne.media/292448-dodomu-povernuli-tila-62-ukrainskih-vijskovih-sered-nih-zagibli-v-olenivci/> (дата звернення: 16.09.2024).
150. Евакуйовані з “Азовсталі” оборонці повернулися у стрій і працюють на півдні – командир “Азову”. *Суспільне|Новини*. URL: <https://suspilne.media/289300-evakujovani-z-azovstali-oboronci-povernulisa-v-strij-i-pracuut-na-pivdni-komandir-azovu/> (дата звернення: 30.09.2024).
151. Євробачення: заява Kalush Orchestra про “Азовстал” зі сцени “гуманітарна, а не політична” – EBU. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-evrobachennia-zayava-kalush-orchestra/31851226.html> (дата звернення: 30.09.2024).
152. Жорстка лінія Авакова – обстріл Азовом селища Безіменне. КОНТ. URL: <https://cont.ws/@alexandrovsky-s/631759> (дата звернення: 19.10.2024).
153. За дорученням Президента Андрій Єрмак вручив ордени “Золота Зірка” п’ятьом захисникам “Азовсталі”, яким присвоєно звання Героя України. *president.gov.ua*. URL: <https://www.president.gov.ua/news/zadoruchennyam-prezidenta-andrij-yermak-vruchiv-ordeni-zolo-78257> (дата звернення: 19.10.2024).
154. За Маріуполь: президент надав звання Героїв України командирам полку “Азов” і 36-ї бригади морпіхів. *Новинарня – новини України, що воює*. URL: <https://novynarnia.com/2022/03/19/prezydent-nadav-zvannya-geroyiv-ukrayiny-komandyram-polku-azov-i-36-yi-brygady-morpihiv/> (дата звернення: 19.09.2024).

155. Засновник українського мілітарного бренду М-ТАС Олександр Карасьов: “Цехи та склад знищені ворожими ракетами, але держава поки не визнає нас критичною інфраструктурою”. *БІЗНЕС ЦЕНЗОР*. URL: https://biz.censor.net/resonance/3470280/zasnovnyk_ukrayinskogo_militarnog_o_brendu_mtac_oleksandr_karasov_tsehy_ta_sklad_znyscheni_vorojymy_raketamy (дата звернення: 21.09.2024).
156. Застосування додатків Google в освітньому процесі. *Освітній проект “На Урок” для вчителів*. URL: <https://naurok.com.ua/zastosuvannya-dodatkov-google-v-osvitnomu-procesi-143664.html> (дата звернення: 06.09.2024).
157. “Застосування гейміфікації у навчанні”. *Освітній проект “На Урок” для вчителів*. URL: <https://naurok.com.ua/stattya-zastosuvannya-geymifikaci-u-navchanni-141251.html> (дата звернення: 27.10.2024).
158. Захисник Маріуполя Хімік Касаткін: Конвоїр запитав: “Чи правда, що ви нашим яйця відрізали?” Я відповів: “Ми живемо за законами честі. Коли в нас були полонені, ми їх годували й обмінювали”. Він повір. *Гордон / Gordon*. URL: <https://gordonua.com/ukr/publications/zakhisnik-mariupolja-khimik-kasatkin-konvojir-zapitav-chi-pravda-shcho-vi-nashim-jajtsja-vidrizali-ja-vidpoviv-mi-zhivemo-za-zakonami-chesti-koli-v-nas-buli-poloneni-mi-jikh-hoduvali-j-obminjuvali-vin-povir-1671035.html> (дата звернення: 11.11.2024).
159. Звіт: Добровольчі батальйони. Виникнення, діяльність, суперечності – Фондація “Відкритий Діалог”. *Фондація “Відкритий Діалог”*. URL: <https://ua.odfoundation.eu/a/6444,zvit-dobrovolchi-bataljony-vynyknennja-dijalnist-superechnosti/> (дата звернення: 12.09.2024).
160. ЗСУ отримали понад 200 ударних БПЛА Heavy Shot українського виробництва – Федоров. *Суспільне|Новини*. URL: <https://suspilne.media/603185-zsu-otrimali-ponad-200-udarnih-bpla-heavy-shot-ukrainskogo-virobnictva-fedorov/> (дата звернення: 19.10.2024).

161. Іловайська трагедія: хронологія подій. *Суспільне|Новини*. URL: <https://suspilne.media/58872-ilovajska-tragedia-hronologia-podij/> (дата звернення: 10.08.2024).
162. Інтерактивні методи як інноваційні підходи у навчанні. *Освітній проект “На Урок” для вчителів*. URL: <https://naurok.com.ua/interaktivni-metodi-yak-innovaciyni-pidhodi-u-navchanni-251843.html> (дата звернення: 11.08.2024).
163. Історія АЗОВу: Від батальйону до бригади. *Бригада спеціального призначення АЗОВ*. URL: <https://azov.org.ua/pro-nas/>
164. Його рідні загинули в Маріуполі. Богдан Цимбал попросив президента звільнити з полону побратимів – Свої. *City. Свої. City*. URL: <https://svoi.city/articles/383851/azovec-bogdan-cimbal-poprosiv-prezidenta-zvilniti-z-polonu-pobratimiv> (дата звернення: 10.08.2024).
165. “Квіти і зброя”. Історія звільненої захисниці Азовсталі, поетки й пресофіцерки Валерії “Нави” Карпиленко. *Суспільне|Новини*. URL: <https://suspilne.media/culture/442158-kviti-i-zbroa-istoria-zvilненоi-zahisnici-azovstali-poetki-j-presoficerki-valerii-navi-karpilenko/> (дата звернення: 08.09.2024).
166. Керував обороною Маріуполя. Де зараз легендарний командир “Азову” Денис Прокопенко. *РБК-Україна*. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/hto-takiy-denis-prokopenko-i-de-vin-zaraz-1729263665.html#4> (дата звернення: 11.09.2024).
167. Клименко вручив бійцям “Азову” відомчі й державні нагороди. *Укрінформ – актуальні новини України та світу*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3925619-klimenko-vruciv-bijcam-azovu-vidomci-i-derzavni-nagorodi.html> (дата звернення: 06.09.2024).
168. Ключові компетентності за переліком Європейського Союзу. *Головна сторінка*. URL: <http://jds.multycourse.com.ua/ua/page/21/111> (дата звернення: 09.09.2024).

169. Командир “Національних дружин” Ігор Михайленко: Я сів у тюрму у 23 роки, навіть не закінчивши інститут. *ГЛАВКОМ*. URL: <https://glavcom.ua/interviews/komandir-nacionalnih-druzhin-igor-mihaylenko-ya-siv-u-tyurmu-u-23-roki-navit-ne-zakinchivshi-institut-475803.html> (дата звернення: 02.10.2024).
170. Командир бригади “Азов” Денис Прокопенко повертається на службу після російського полону: фото. *ТСН.ua*. URL: <https://tsn.ua/ato/komandir-brigadi-azov-denis-prokopenko-povertayetsya-na-sluzhbu-pislya-rosiyskogo-polonu-foto-2371420.html> (дата звернення: 02.10.2024).
171. Командир бригади “Азов”, підполковник Денис Прокопенко нагородив бійців іменними ножами. *Укрінформ – актуальні новини України та світу*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3813192-komandir-brigadi-azov-nagorodiv-bijciv-imennimi-nozami.html>
172. Командир бригади “Азов” нагородив бійців іменними ножами. *Укрінформ – актуальні новини України та світу*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3813192-komandir-brigadi-azov-nagorodiv-bijciv-imennimi-nozami.html> (дата звернення: 09.09.2024).
173. Командир полку “Азов” закликає закрити небо над Україною. *Укрінформ – актуальні новини України та світу*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3423054-komandir-polku-azov-zaklikae-zakriti-nebo-nad-ukrainou.html> (дата звернення: 02.10.2024).
174. Командир полку “Азов” Андрій Білецький: Ті, хто проливає кров за Україну, повинні мати свій голос у владі. *Новини України - останні новини України сьогодні – УНІАН*. URL: <https://www.unian.ua/politics/994779-komandir-polku-azov-andriy-biletskiy-ti-hto-prolivae-krov-za-ukrajinu-povinni-mati-sviy-golos-u-vladi.html> (дата звернення: 11.12.2024).
175. Компанія Махар опублікувала супутникові знімки колонії в Оленівці до та після вибухів. *Рубрика*. URL: [https://rubryka.com/2022/07/31/kompaniya-maxar-opublikovala-suputnykovi-](https://rubryka.com/2022/07/31/kompaniya-maxar-opublikovala-suputnykovi)

- [znimky-koloniyi-v-olenivtsi-do-ta-pislya-vybuhih/](#) (дата звернення: 09.09.2024).
176. “Компетентнісний підхід у сучасній освіті: потреби змін і досвід їх впровадження в Європі та Україні”. *Освітній проект “На Урок” для вчителів*. URL: <https://naurok.com.ua/stattya-kompetentnisniy-pidhid-u-suchasniy-osviti-potrebi-zmin-i-dosvid-h-vprovadzhennya-v-vropi-ta-ukra-ni-253057.html> (дата звернення: 03.10.2024).
177. Компетентність. *LIGA* 360. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/TM041853> (дата звернення: 11.10.2024).
178. Компетентність як ключ до оновлення змісту освіти. *Освіта.UA*. URL: https://osvita.ua/school/method/381/#google_vignette (дата звернення: 01.10.2024).
179. Маріуполь – місто російської ганьби – DW – 23.05.2022. *dw.com*. URL: <https://www.dw.com/uk/komentar-mariupol-misto-ukrainskoi-muzhnosti-ta-rosiiskoi-hanby/a-61897718> (дата звернення: 04.11.2024).
180. Маріуполь – найсмертельніше місце в Україні. *Суспільне|Новини*. URL: <https://suspilne.media/donbas/251513-mariupol-najsmertelnise-misce-v-ukraini-oon/> (дата звернення: 06.09.2024).
181. Матір бійця “Азову” Дмитра Козацького з Житомирщини: чекаю на перемогу і визволення сина. *Суспільне|Новини*. URL: <https://suspilne.media/zhytomyr/242973-matir-bijca-azovu-dmitra-kozackogo-z-zitomirsini-cekau-na-peremogu-i-vizvolenna-sina/> (дата звернення: 09.09.2024).
182. Метод проєктів у сучасних умовах. *Освіта.UA*. URL: <https://osvita.ua/school/method/technol/2645/> (дата звернення: 04.09.2024).
183. Ми не знаємо, чому наших рідних завели в ту будівлю стратити. Рік теракту в Оленівці – що з розслідуванням. *СуспільнеНовини*. URL: <https://suspilne.media/538605-mi-ne-znaemo-comu-nasih-ridnih-zaveli-v-tu-budivlu-stratiti-rik-teraktu-v-olenivci-so-z-rozsliduvannam/> (дата звернення: 17.09.2024).

184. Минуле, сьогодні і майбутнє добробатів в Україні. *Слово і Діло*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2017/08/10/kolonka/denys-popovych/bezpeka/mynule-sohodennya-majbutnye-dobrobativ-ukrayini> (дата звернення: 13.10.2024).
185. Мінські угоди. У чому суть тристоронніх домовленостей щодо Донбасу. *РБК-Україна*. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/minskie-soglasheniya-sut-trehstoronnih-dogovorennostey-1644336754.html> (дата звернення: 06.09.2024).
186. Найвищу державну нагороду “Герой України” отримав лейтенант Богдан “Вог” Цимбал, заступник начальника штабу бригадної артилерійської групи 12-ої бригади спеціального призначення “Азов”. *Бригада спеціального призначення АЗОВ*. URL: https://azov.org.ua/vog_azov_hero/ (дата звернення: 02.10.2024).
187. Нашій піхоті буде ще важче, якщо ми не виконуватимемо свою роботу, – артилерист “Азову”, друг “Хрящ”. *Бригада спеціального призначення АЗОВ*. URL: https://azov.org.ua/khriashch_interview/ (дата звернення: 17.09.2024).
188. “Не мовчи! Полон – вбиває!”: родичі військовополонених взяли участь у загальноукраїнській акції. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-poloneni-aktsiya-plakaty-ukrayina/32724334.html> (дата звернення: 28.10.2024).
189. Незламні, нескорені, неспинні – легендарні: “Азову” – 9 років. *Укрінформ – актуальні новини України та світу*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3705388-nezlamni-neskoreni-nespinni-legendarni-azovu-9-rokiv.html> (дата звернення: 06.09.2024).
190. Обличчя “Азовсталі”. Історії захисників Маріуполя. *Суспільне Новини*. URL: <https://susplne.media/240821-oblicca-azovstali-istorii-zahisnikiv-mariupola/> (дата звернення: 04.10.2024)

191. Огляд методів навчання. Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ. Курси підготовки вчителів. URL: <http://jds.multycourse.com.ua/ua/page/25/120> (дата звернення: 04.10.2024)
192. Окремі мотопіхотні батальйони (на травень 2016). Ukrmilitary. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2016/05/ompb-may-2016.html> (дата звернення: 04.10.2024)
193. Оленівська трагедія: Чому вибух у Волноваській виправній колонії вважається терактом. Коломийчинська громада. URL: <https://kolomyichiska-gromada.gov.ua/news/1721910706/> (дата звернення: 04.10.2024)
194. Онлайн-карта бойових дій. Deepstatemap. URL: <https://deepstatemap.live/#6/49.438/32.053> (дата звернення: 13.10.2024).
195. Особистісно-орієнтований підхід як важлива умова ефективності процесу навчання URL: <https://vseosvita.ua/library/osobistisno-orientovaniy-pidhid-ak-vazлива-umova-efektivnosti-procesu-navcanna-533017.html> (дата звернення: 13.10.2024).
196. Павлопіль-Широкинська наступальна операція. *Бригада спеціального призначення АЗОВ*. URL: <https://azov.org.ua/pavlopol-shyrokynska-nastupalna-operatsiya/> (дата звернення: 13.10.2024).
197. Патронатна служба “Янголи Азову”. Янголи Азову. URL: <https://azovangels.com/> (дата звернення: 13.10.2024).
198. Перші 24 сержанти-випускники військової школи ім. Євгена Коновальця склали присягу. Web.archive. URL: <https://web.archive.org/web/20161018204406/http://www.newsru.ua/ukraine/29sep2016/kostyak.html> (дата звернення: 04.10.2024)
199. Петиція за розблокування передання американської зброї за день набрала понад 25 тис. голосів. UNN. URL: <https://unn.ua/news/rozblokuvannia-zbroi-dlia-azovu-petytsiia-shchodo-perehovoriv-iz-ssha-nabrала-ponad-25-tysiach-holosiv> (дата звернення: 04.10.2024)

200. Полк “Азов” вивели з Маріуполя. Zaxid.net URL: https://zaxid.net/polk_azov_viveli_z_mariupolya_n1401832 (дата звернення: 05.10.2024)
201. Полон та теракт у Оленівці. TCH.ua. URL: <https://tsn.ua/exclusive/15-misyaciv-pekla-zahisnik-mariupolya-rozpoviv-vsyu-pravdu-pro-torturi-i-vbivstva-v-olenivci-2408371.html> (дата звернення: 04.10.2024)
202. Правовий статус добровольця: парадокси реальності та перспективи в майбутньому. LEX. Військовий юрист. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/pravovyj-status-dobrovoltsya-paradoksy-realnosti-ta-perspektyvy-v-majbutnomu/> (дата звернення: 11.10.2024).
203. [Практичні заняття. Які бувають практичні заняття у школах?](https://aisu.school/praktychni-zaniattia/) AISU. URL: <https://aisu.school/praktychni-zaniattia/> (дата звернення: 11.10.2024).
204. Про Азов. Бригада спеціального призначення АЗОВ. URL: <https://azov.org.ua/pro-nas/> (дата звернення: 21.10.2024).
205. Про бригаду “Азов” в запитаннях та відповідях. Чарівне. URL: <https://charivne.info/news/pro-brihadu-azov-v-zapitannakh-ta-vidpovidyakh> (дата звернення: 18.09.2024).
206. П’ята річниця Павлопіль-Широкинської операції. Бій, що назавжди загартував азовський дух. Бригада спеціального призначення АЗОВ. URL: <https://azov.org.ua/5-richnucia-shurokunskoi-operacii/> (дата звернення: 17.08.2024).
207. П’ять командирів “Азовстали” отримали ордени “Золота зірка” та звання Героя України. TCH.ua. URL: <https://tsn.ua/ato/p-yat-komandiriv-azovstali-otrimali-ordeni-zolota-zirka-ta-zvannya-geroya-ukrayini-foto-2172094.html> (дата звернення: 17.09.2024).
208. Рівно десять років тому представник України підписав перші Мінські угоди (а потім і другі — ще більш вигідні Кремлю). Ось як це було (і, сподіваємось, більше не повториться). Бабель URL: <https://babel.ua/texts/110567-rivno-desyat-rokiv-tomu-predstavnik-ukrajini->

[pidpisav-pershi-minski-ugodi-a-potim-i-drugi-shche-bilsh-vigidni-kremlyu-osyak-ce-bulo-i-spodivayemos-bilshe-ne-povtoritsya](#)

209. Річниця реорганізації: рівно шість років тому батальйон “Азов” став полком спецпризначення. *Бригада спеціального призначення АЗОВ*. URL: <https://azov.org.ua/richnucia-reorganizacii/> (дата звернення: 17.09.2024)
210. “росія використовувала термобаричну зброю для спалювання військовополонених уві сні”. *5.ua*. URL: <https://www.5.ua/svit/rosiia-vykorystovuvala-termobarychnu-zbroiu-dlia-spaliuvannia-viiskovopolonenykh-uvi-sni-informnapalm-283763.html> (дата звернення: 07.09.2024).
211. Росіяни відчують, що тут стоїть “Азов”. Як відновлена бригада воює на східному фронті. *Суспільне|Новини*. URL: <https://suspilne.media/amp/611243-rosiani-vidcuvaut-so-tut-stoit-azov-ak-vidnovlena-brigada-voe-na-shidnomu-fronti/> (дата звернення: 28.08.2024).
212. Рота ударних БПЛА масштабується до батальйону безпілотних систем 12-ої бригади “Азов”. YouTube. URL: http://youtube.com/post/Ugkxy1q_W9liEKnPzvNXig30seZHu6yN74hi?si=2UFCT0ZRw9c5Lu0c (дата звернення: 06.09.2024).
213. Сили територіальної оборони Збройних Сил України. *Міністерство оборони України*. URL: <https://mod.gov.ua/pro-nas/sili-teritorialnoyi-oboroni-zbrojnih-sil-ukrayini> (дата звернення: 07.10.2024).
214. Стіна, що тримає небо України: бригада “Азов”. *Волинь24*. URL: <https://www.volyn24.com/news/223944-stina-scho-trymaie-nebo-ukrainy-brygada-azov> (дата звернення: 29.08.2024).
215. США ввели заборону на військову допомогу полку “Азов”. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/news/2018/03/28/393793_ssha_otkazalis_okazivat_voennuyu.htm 1 (дата звернення: 28.08.2024).
216. США зняли заборону на постачання зброї “Азову”, The Washington Post. *ЦЕНЗОР.NET*. URL:

https://censor.net/ua/news/3493937/postachannya_ amerykanskoyi_zbroyi_azo_vu (дата звернення: 06.09.2024).

217. Трагедія, просякнута героїзмом українських захисників. Шоста річниця Іловайської операції. *Бригада спеціального призначення АЗОВ*. URL: <https://azov.org.ua/shosta-richnicya-ilovaiskoi-tragedii/> (дата звернення: 11.10.2024).
218. У Британії для “Азова” готують 17 бронемашин. *Militaryni*. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/u-brytaniyi-dlya-azova-gotuyut-17-bronemashyn/> (дата звернення: 06.09.2024).
219. “У катівнях відбуваються і жахливіші речі”: захисниця Азовстали “Нава” видала книгу про полон. *Українська правда. Життя*. URL: <https://life.prawda.com.ua/society/zahisnicya-azovstali-nava-napisala-knigu-pro-zhahi-polonu-jiji-istoriya-300524/> (дата звернення: 11.11.2024).
220. У Києві відбувся перший випуск сержантів Військової школи імені полковника Євгена Коновальця. *azov.press*. URL: <https://web.archive.org/web/20161025014835/http://polk-azov.com/ukr/u-ki-vi-vidbuvsya-pershiy-vipusk-serzhantiv-viys-kovoi-shkoli-imeni-polkovnika-yvgena-konoval-cya> (дата звернення: 11.09.2024).
221. У Маріуполі відбулось відкриття Хорунжої школи імені Миколи Сціборського. *azov.press*. URL: <https://web.archive.org/web/20171223220055/http://azov.press/ukr/u-mariupoli-vidbulos-vidkrittya-horunzhoi-shkoli-imeni-mikoli-scibors-kogo> (дата звернення: 06.09.2024).
222. Українським військовим передали 206 ударних коптерів Heavy Shot. *Militaryni*. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/ukrayinskym-vijskovym-peredaly-206-udarnyh-kopteriv-heavy-shot/> (дата звернення: 09.10.2024).
223. Українські захисники перерізають ворожу логістику на Кременському напрямку. *АрміяInform – Інформаційне агентство АрміяInform*. URL: <https://armyinform.com.ua/2024/06/02/ukrayinski->

- [zahysnyky-pererizayut-vorozhu-logistyku-na-kreminskomu-napryamku/](#) (дата звернення: 19.08.2024).
224. “Формування громадянської компетентності на уроках суспільного циклу”. *Освітній проект “На Урок” для вчителів*. URL: <https://naurok.com.ua/formuvannya-gromadyansko-kompetentnosti-na-urokah-cuspilnogo-ciklu-175429.html> (дата звернення: 03.09.2024).
225. Фото “Редісу” і “Тавру”, гнила аура в Криму та осколок у стегні: історії захисників Азовсталі, які тримали Маріуполь. *Gazeta.ua*. URL: <https://gazeta.ua/articles/reportage/foto-redisu-i-tavru-gnila-aura-v-krimu-ta-oskolok-u-stegni-istoriyi-zahisnikiv-azovstali-yaki-trimali-mariupol/1108281>
226. Книга “Хроніка війни 2014-2022. Перші півроку повномасштабної агресії (24.02.2022-24.08.2022)”. *Інтернет-магазин книг Наш Формат*. URL: https://nashformat.ua/products/hronika-vijny-2014-2022.-pershi-pivroku-povnomasshtabnoi-agresii-24.02.2022-24.08.2022-929469?srsId=AfmBOorsapwPYMuugi07I3wFj_ZLvW7nPM6iefZLKI3I28b6OMtY27DX (дата звернення: 07.11.2024).
227. “Це і є апокаліпсис”: як врятувати Маріуполь?. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/yak-vryatuvaty-mariupol/31818350.html> (дата звернення: 11.11.2024).
228. Четверо вбитих та один полонений: “Азов” на передовій завдав окупанту нищівного удару. *Офіційний сайт полку “Азов” На захисті України з 2014 року*. URL: <https://web.archive.org/web/20210111125018/https://azov.org.ua/chetvero-vbutux-ta-odyn-polonenyj/> (дата звернення: 09.09.2024).
229. Широкинська операція – день української перемоги. *Українська правда – Блоги*. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/bileckyj/5e4137008138b/> (дата звернення: 19.09.2024).
230. Що таке АЗОВ з України? *Rainshouse*. URL: <https://rainshouse.com/azov-book>

231. Як дрони змінюють сучасну війну?. *Militaryi*. URL: <https://mil.in.ua/uk/articles/yak-drony-zminyuyut-suchasnu-vijnu/> (дата звернення: 07.11.2024).
232. Як легендарна школа “Азову” допомагає нам нищити ворога під Бахмутом. *ЦЕНЗОР.NET*. URL: https://censor.net/ua/blogs/3418179/yak_legendarna_shkola_azovu_dopomaga_nam_nischiti_voroga_pd_bahmutom (дата звернення: 11.10.2024).
233. Як трансформувалися фейки російської пропаганди щодо українського полку “Азов”. *Центр протидії дезінформації*. URL: <https://cpd.gov.ua/articles/istoriya-dyskredytacziyi-polku-azov/> (дата звернення: 28.08.2024).
234. 4-та Бригада оперативного призначення “Рубіж” Національної гвардії України. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/RapidReactionBrigade/posts/heavy-shot-один-з-найбільших-хижаків-в-арсеналі-українських-дронів-ударний-безпе/943987941102310/> (дата звернення: 28.08.2024).
235. 15 прийомів для реалізації діяльнісного підходу до навчання учнів 5-х класів НУШ. *Освітній проект “На Урок” для вчителів*. URL: <https://naurok.com.ua/post/15-priyomiv-dlya-realizaci-diyalnisnogo-pidhodu-do-navchannya-uchniv-5-h-klasiv-nush> (дата звернення: 06.09.2024).
236. 30 до 30: обличчя майбутнього – Forbes.ua. *Forbes.ua | Бізнес, мільярдери, новини, фінанси, інвестиції, компанії*. URL: <https://forbes.ua/ratings/30-do-30-oblichchya-maybutnogo-22082022-7820> (дата звернення: 17.10.2024).
237. 86 днів Маріуполя. Хроніка мужності, оборони і трагедії міста, де Росія вчинила найважчі злочини війни. *nv.ua*. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/oborona-mariupolya-trivala-86-dniv-do-20-travnya-hronika-po-dnyah-ta-gerojizm-zahisnikiv-50419007.html> (дата звернення: 06.09.2024).

238. 756 окрема бригада охорони Державної спеціальної служби транспорту. *Facebook*. URL: https://www.facebook.com/story.php/?story_fbid=122162823446025173&:id=61550755206130 (дата звернення: 11.10.2024).

Матеріали конференцій

239. Біланюк В. Реалії проблеми та перспективи розвитку географії, екології, туризму та сфери гостинності в Україні. *Матеріали XXIII-ої Всеукраїнської студентсько-аспірантської наукової конференції* : Матеріали XXIII-ої Всеукр. студентсько-аспірант. наук. конф., м. Львів, 19 травня 2022 р.
240. Гай-Нижник П. Війна на Сході: перша фаза (1 березня – 24 серпня 2014 р.). Війна на Донбасі. 2014 – 2017 рр. *Матеріали III Всеукр. наук. військ. істор. конф.*, м. Київ, 19 квітня 2018 р. С. 29–34. URL: <https://hainyzhnyk.in.ua/doc/2018doc-viy-na-shodi.php> (дата звернення: 11.10.2024).
241. Ілійчук Л. Цифрова компетентність як важливий компонент професійної компетентності сучасного вчителя. *Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції “Неперервна освіта нового сторіччя: досягнення та перспективи”*, м. Запоріжжя, 12 травня 2020 р. С. 5. URL: <http://surl.li/rdgyqd> (дата звернення: 09.10.2024).
242. Коцур В. “Гібридна війна в Україні”: наслідки для європейської безпеки. Актуальні проблеми розвитку науки в контексті глобальних трансформацій інформаційного суспільства. *Матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф.*, м. Переяслав-Хмельницький. 2014. С. 6–9.
243. Лазуренко В. Культурно-історична спадщина України: перспективи дослідження та традиції збереження. *V Всеукраїнської науково-практичної конференції*, м. Черкаси, 20 жовтня 2022 р. С. 337. URL: <https://er.chdtu.edu.ua/handle/ChSTU/4223> (дата звернення: 16.10.2024).
244. Мацейків Т. Діяльнісно-процесуальний складник громадянської компетентності особистості. Development of modern technologies and

- scientific potential of the world. *Збірник тез міжнародної конференції.*, м. Лондон, 29 липня 2019 р. С. 23–24. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/719811/> (дата звернення: 11.10.2024).
245. Нікітін Ю. Сучасний вимір та стратегії розвитку особистісно-професійної компетентності педагога. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* : НВВ КЗ СОІППО, м. Київ, 15 березня. С. 273. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/29802/1/Grubi%20T,%20Khyzhnya%20D,%20Grechenko%20M.pdf> (дата звернення: 10.10.2024).
246. Постолювський Р. Сучасний вчитель початкових класів: досвід та перспективи. *Матеріали II науково-практичної інтернет-конференції.* 2015. С. 182. URL: https://kppo-rdgu.do.am/docs/materiali_i_i_naukovo-praktichnoji_internet_konfer.pdf (дата звернення: 23.10.2024).
247. Целуйко Н. Методика викладання природничих дисциплін у вищій і середній школі. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції.*, м. Полтава, 27-28 травня 2010 р. С. 180–181. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/23191/1/2010_Kandaskalov%20D_Starosta%20V_s_180_181.pdf (дата звернення: 06.09.2024).

Енциклопедичні і довідкові видання

248. Бусел В. Український тлумачний словник : Близько 250 000 слів / укл. та гол. ред. В'ячеслав Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2016. 1692 с.

Підручники і посібники

249. Агафонова О. О. Web-квест як засіб формування інформаційної компетентності на уроках математики та в позакласній роботі. Житомир, 2019. 39 с. URL: https://old.zippo.net.ua/data/files/2019/obl_vist_agafon.pdf (дата звернення: 21.10.2024).
250. Алексюк А. М. Загальні методи навчання в школі. Київ, 1973. 264 с. URL: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/elcat/new/detail.php3?doc_id=21088 (дата звернення: 10.09.2024).

251. Баханов К. О. Життєтворчі проекти в навчанні історії України. Харків : Основа, 2008. 108 с.
252. Баханов К. О. Організація особистісно-орієнтованого навчання. Харків : Основа, 2008. 159 с.
253. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Національно-патріотичне виховання у контексті сучасних викликів. Київ : Фенікс, 2022. 64 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/732103/1/BNV%20KSV%202022rek.pdf> (дата звернення: 06.09.2024).
254. Гура Т., Рома О. Діяльнісний підхід у базовій середній освіті: від педагогічної теорії до освітянської практики. : Нова укр. шк. у баз. серед. освіті: впевн. кроки Запоріз. обл. Запоріжжя : ЗОІППО, 2022. 40 с. URL: <https://znayshov.com/FR/16166/714-26-40.pdf> (дата звернення: 04.11.2024).
255. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій. Навчально-методичний посібник/ Наволокова Н. П. Х.: Вид. група “Основа”, 2009. 176 с.
256. Козій М. К. Громадянськість – проблема педагогічна, актуальна та соціально цінна. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоман., 2014. 276 с. URL: <https://elibrary.kdpu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/5003?show=full> (дата звернення: 16.09.2024).
257. Мороз П.В., Мороз І.В. Дослідницька діяльність учнів у процесі навчання всесвітньої історії в основній школі. Київ : ТОВ “КОНВІ ПРІНТ”, 2018. 96 с. URL: https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2021/07/dosl_08.11.2018_2.pdf (дата звернення: 02.11.2024).
258. Офіцинський, Ю., Гриник, Л. Війна Росії проти України в дисертаційних дослідженнях українських науковців (2019–2023). 2023. URL: <http://phh.dspu.edu.ua/article/view/283186> (дата звернення: 29.10.2024).
259. Пометун О. І., Пироженко Л. В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: методичний посібник. К.: А.С.К., 2004. 192 с.

260. Пометун О. І., Фрейман Г. О. Методика навчання історії в школі. Київ: Генеза, 2005. 328 с.
261. Проблеми самоідентифікації сучасного українського суспільства: політичні, економічні, соціальні та культурні аспекти (ред. колегія Буряк Л.І.). К.: Національна академія управління, 2009. 252 с.
262. Шевців З. М. Основи соціально-педагогічної діяльності. Навчальний посібник Київ : Центр учбової літератури, 2012. 248 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Чорні чоловічки в лісах під Харковом 1 травня 2014 р.

Джерело: Еволюція “чорних чоловічків”. Що ми знаємо про полк “Азов”.

URL:<https://web.archive.org/web/20200314115057/https://ua.112.ua/statji/istoriia-chornyx-cholovichkiv-shcho-my-znaiemo-pro-polk-azov-312806.html>

(дата звернення: 11.05.2024).

Український військовий, громадський та політичний діяч та перший командир полку “Азов”

Джерело: Білецький Андрій Євгенійович.

URL:https://lb.ua/file/person/1856_biletskiy_andriy_ievgeniyovich_.html

(дата звернення: 11.06.2024).

Джерело: “Іловайський котел”. Прорахунок чи зрада?

URL: <https://www.youtube.com/live/BD9MgqIn3hE?si=tcdmBev6Ymj8d2jo> (дата звернення: 02.09.2024).

Неофіційна нашивка бійців неформального формування “Чорний Корпус”
батальйону “Азов”

Джерело: Полку “Азов” - 8 років: що потрібно знати про легендарних українських воїнів.

URL: <https://meta.ua/uk/news/society/45738-polku-azov-8-rokiv-scho-potribno-znati-pro-legendarnih-ukrayinskih-voyniv/>

(дата звернення: 05.05.2024).

Додаток Д

Денис Прокопенко, позивний “Редіс” - підполковник Національної гвардії України, командир полку “Азов”, учасник російсько-української війни, Герой України

Джерело: Денис “Редіс” Прокопенко - біографія героя “Азову”.

URL: <https://tsn.ua/ukrayina/denis-redis-prokopenko-biografiya-geroya-azovu-2163406.html>

(дата звернення: 22.05.2024).

Додаток Е
Завод “Азовсталь”

Джерело: Металургійний комбінат “Азовсталь”.

URL: <https://ui.org.ua/postcard/metalurgijnyj-kombinat-azovstal/>

(дата звернення: 11.07.2024).

Додаток Ж
Як влаштована “Азовсталь”

Джерело: Азовсталь: історія оборони. Свідчення учасників подій, їхніх рідних та очевидців.

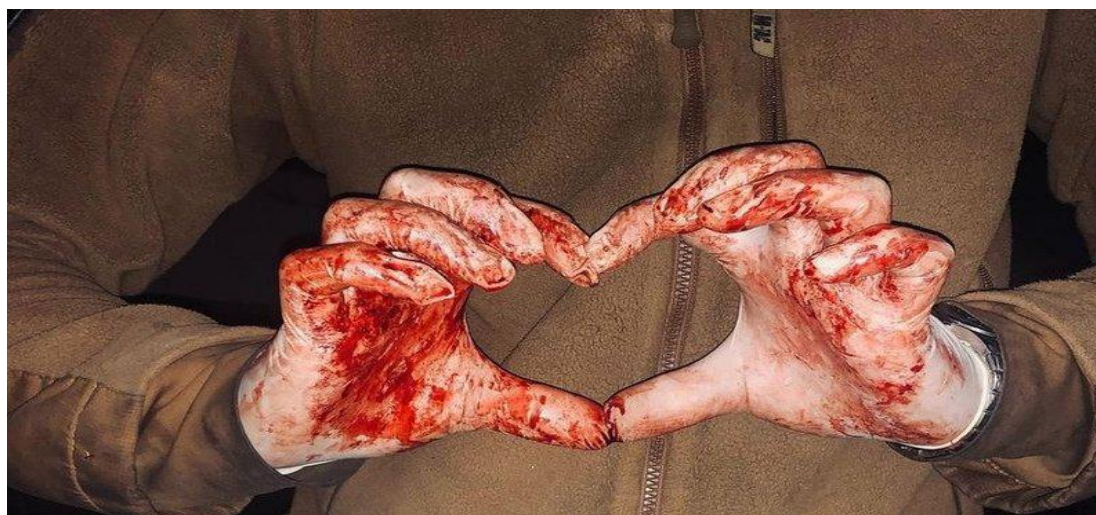
URL: <https://susilne.media/azovstal-story-of-defense/>

(дата звернення: 13.07.2024).

Додаток К

Історії захисників Маріуполя

Фото зі сторінки Instagram Хасана від 21 квітня 2022 р.

Джерело: Обличчя “Азовсталі”. Історії захисників Маріуполя.

URL: <https://susilne.media/240821-oblicca-azovstali-istorii-zahisnikiv-mariupola/>

(дата звернення: 21.10.2024).

Джерело: Азовсталь: історія оборони. Свідчення учасників подій, їхніх рідних та очевидців.

URL: <https://susilne.media/azovstal-story-of-defense/>

(дата звернення: 01.09.2024).

Джерело: Азовсталь: історія оборони. Свідчення учасників подій, їхніх рідних та очевидців.

URL:<https://suspilne.media/azovstal-story-of-defense/>

(дата звернення: 21.03.2024).

Додаток М

Гурт Kalush Orchestra у пісенному конкурсі Євробачення-2022, закликав Європу врятувати Україну, зруйноване російською армією місто Маріуполь і “Азовсталь”

Джерело: Kalush Orchestra після виступу на Євробаченні закликав врятувати Маріуполь і “Азовсталь”.

URL:<https://suspilne.media/culture/239541-kalush-orchestra-pisla-vistupu-na-evrobacenni-zaklikav-spasti-mariupol-i-azovstal/>

(дата звернення: 07.07.2024).

Нагороду “Герой України” отримав лейтенант Богдан “Вог”

Джерело: Найвищу державну нагороду “Герой України” отримав лейтенант Богдан “Вог” Цимбал, заступник начальника штабу бригадної артилерійської групи 12-ої бригади спеціального призначення “Азов”.

URL:https://azov.org.ua/vog_azov_hero/

(дата звернення: 02.10.2024).

Додаток Н.1.

Фото Цимбал Богдан Олександрович

Джерело: Втратив родину у Маріуполі, брат загинув на “Азовсталі”: інтерв'ю із бійцем спецпідрозділу НГУ “Азов”.

URL:<https://www.radiosvoboda.org/a/vratyv-rodynu-u-mariupoli-viyskoviy-polku-azov/31904375.html>

(дата звернення: 20.06.2024).

Джерело: Бажання швидше померти, вербування ФСБ, голод, полон, Редіс.

Інтерв'ю Гордона з азовцем Хіміком.

URL: <https://gordonua.com/ukr/news/war/bazhannja-shvidshe-pomerti-verbuvannja-fsb-holod-polon-redis-intervju-hordona-z-azovtsem-khimikom-video-1670688.html>

(дата звернення: 28.06.2024).

Джерело: Сам на азовсталі. 200 км пішки по території ворога. Як вижив і не пішов у полон. “схід”.

URL:<https://www.youtube.com/watch?v=46BRzKDFXbk>

(дата звернення: 24.09.2024).

Додаток С.1 Фото Валерії “Нави” та Андрія “Бороди”

Джерело: “Квіти і зброя”. Історія звільненої захисниці Азовсталі, поетки й пресофіцерки Валерії “Нави” Карпиленко.

URL: <https://suspihne.media/culture/442158-kviti-i-zbroa-istoria-zvilnenoi-zahisnici-azovstali-poetki-j-presoficerki-valerii-navi-karpilenko/>

(дата звернення: 21.05.2024).

Додаток С.2

Каблучки з фольги

Джерело: “Квіти і зброя”. Історія звільненої захисниці Азовсталі, поетки й пресофіцерки Валерії “Нави” Карпиленко.

URL: <https://suspilne.media/culture/442158-kviti-i-zbroa-istoria-zvilnenoi-zahisnici-azovstali-poetki-j-presoficerki-valerii-navi-karpilenko/>

(дата звернення: 11.04.2024).

Джерело: “Чудік” з “Азову”: “ватна” юність, два полони, методи допитів ФСБ, російські “журналісти” і “показова страта” в Оленівці.

URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/chudik-azov-chtyry-roki-polonu/32568075.html>

(дата звернення: 28.07.2024).

Джерело: Двічі був у російському полоні: дивовижна історія звільненого захисника “Азовсталі”.

URL: <https://tsn.ua/ato/dvichi-buv-u-rosiyskomu-poloni-divovizhna-istoriya-zvilnenogo-zahisnika-azovstali-foto-2323000.html>

(дата звернення: 08.05.2024).

Джерело: Двічі був у російському полоні: дивовижна історія звільненого захисника “Азовсталі”.

URL: <https://tsn.ua/ato/dvichi-buv-u-rosiyskomu-poloni-divovizhna-istoriya-zvilnenogo-zahisnika-azovstali-foto-2323000.html>

(дата звернення: 08.05.2024).

Додаток У

Дмитро “Орест” Козацький

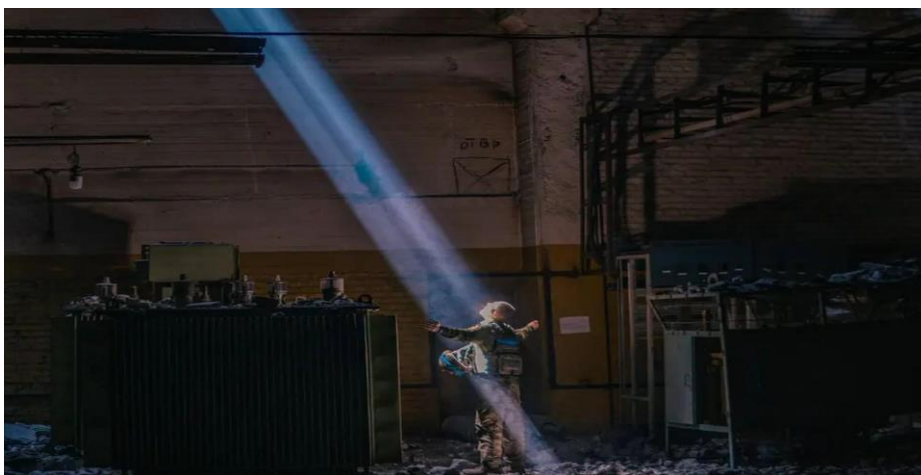

Джерело: “Азовець” Дмитро “Орест” Козацький здобув нагороду Grand Press Photo 2022.

URL:<https://texty.org.ua/fragments/106871/azovec-dmytro-orest-kozachykyj-zdobuv-nahorodu-grand-press-photo-2022/>

(дата звернення: 03.06.2024).

Одна із найвідоміших світлин “Ореста”, знятих під час оборони “Азовсталі”

Джерело: Захисник Маріуполя “Орест” переміг у паризькому фотоконкурсі з серією світлин з “Азовсталі”.

URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2022/09/10/250398/>

(дата звернення: 10.07.2024).

Додаток Ф.1. Фото Федосюк Арсеній Миколайович

Джерело: “Полон лише додав мотивацію воювати”. Арсеній Федосюк, його дружина Юлія, Катерина Прокопенко говорять у США про утримання бранців в Росії.

URL:<https://www.holosameryky.com/a/7137304.html>

(дата звернення: 15.07.2024).

Додаток Ф.2. Зустріч з Папою Римським

Джерело: Задля порятунку бійців “Азова” їхні дружини зустрілися з Папою Римським.

URL:<https://tsn.ua/ato/zadlya-poryatunku-biyciv-azova-yihni-druzhini-zustrilisya-z-papoyu-rimskim-2059561.html>

(дата звернення: 18.07.2024).

План-конспект з предмета “Історія України”

Дата 18.03.2024

11 клас

Урок 30

Тема: Збройна агресія росії на Сході України.**Мета:****Навчальна:**

- розкрити суть та особливості ідеологічної основи агресивної політики Росії; /*громадянська, логічна, інформаційна, мовленнєва.*
- показати витoki, причини та наслідки збройної агресії росії на Сході України та широкомасштабного вторгнення російських військ на територію України; / *громадянська, хронологічна, просторова, логічна.*
- дати оцінку політичним та військовим подіям, пов’язаним із протистоянням української держави агресору; /*аксіологічна, логічна*
- висвітлити історію “Азову” як прикладу добробату/*аксіологічна, логічна, громадянська,*

Розвивальна:

- закріпити знання учнів, набуті під час вивчення навчального матеріалу “Місця, де зберігаються історичні джерела” (на основі методу “Коло ідей”); / *логічна.*
- формуванню в учнів цифрову грамотність, навички пошуку та аналізу інформації; /*інформаційна, мовленнєва.*
- удосконалювати вміння самостійно готувати короткі виступи, аналізувати історичні події, визначати роль і вплив ідеології на політичну ситуацію; /*інформаційна, мовленнєва, логічна.*
- розвивати хронологічну компетентність; / *хронологічна.*
- розвивати критичне, логічне та асоціативне мислення, стимулювати обґрунтоване висловлювання власних думок; /*логічна, інформаційна, мовленнєва.*
- розвивати навички роботи в парі (вправа “Ажурна пилка”). / *соціальна, мовленнєва.*

Виховна:

- виховувати почуття гордості за власну державу; / *громадянська, аксіологічна*
- виховувати повагу до українських захисників, які протистоять агресії; /*аксіологічна* - виховувати вміння працювати в колективі (вправа “Мікрофон”); / *хронологічна, логічна, громадянська*
- формуванню розуміння важливості збереження державного суверенітету та територіальної цілісності України;/*аксіологічна, громадянська.*
- формуванню комунікативну компетентність шляхом усних відповідей або (“Мозковий штурм”); / *мовленнєва, соціальна;*
- розуміти важливість активної позиції у житті; / *громадянська, здоров’зберігаюча*

- зберігати історичну пам'ять на прикладі проектів по героях-азовцях; / *громадянська, логічна*
- розвивати готовність до відповідального ставлення до свого громадянського обов'язку на прикладі “Азову”; / *громадянська, логічна*
- формувати уявлення про важливість єдності та стійкості перед загрозами, використовуючи приклади героїзму захисників Азову, виховувати морально-етичні якості: мужність, співчуття та повагу до подвигу. / *громадянська, логічна, аксіологічна*

Тип уроку: комбінований

Обладнання: підручник “Вступ до історії”, 11 клас, О. В. Гісем. ,2019.

Основні дати:

- 7 квітня 2014 року – Проголошення “Донецької народної республіки” та “Харківської народної республіки”;
- 14 квітня 2014 року – Виконувач обов'язків Президента України О. Турчинов вводить у дію рішення РНБО, розпочинається широкомасштабна антитерористична операція (АТО) ;
- 9 квітня 2014 року – Взяття Маріуполя;
- 14 червня 2014 року – Збиття бойовиками військово-транспортного літака Іл-76 на підльоті до Луганського аеропорту, загинуло 49 десантників і членів екіпажу;
- 17 липня 2014 року – Збиття пасажирського літака Boeing-777 рейсу МН17 зенітно-ракетним комплексом “Бук-М” у районі міста Сніжне, загинуло 298 осіб;
- 22 травня 2014 року – Трагедія під містом Волновахою, напад диверсійної групи на блокпост сил АТО, загинуло 17 захисників України;
- 10-11 липня 2014 року – Обстріл українських військ під Зеленопіллям, загинуло 37 солдатів і офіцерів;
- 5 вересня 2014 року – Підписання першої угоди про припинення вогню на Донбасі у Мінську;
- 22 січня 2015 року – Завершення оборони Донецького аеропорту, захист тривав 242 дні;
- 24 лютого 2022 року – Початок широкомасштабного вторгнення російських військ на терени України;
- 27 березня 2014 року – Генеральна Асамблея ООН ухвалює резолюцію на підтримку територіальної цілісності України;
- 19 грудня 2016 року – Генеральна Асамблея ООН засуджує російську федерацію як окупанта і агресора.

План уроку

1. Збройна агресія Росії на Сході України.
2. Широкомасштабне вторгнення російських військ на терени України.
3. “Азов”

Хід уроку

Доза часу	Етап уроку	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально-виховна діяльність учня	Примітки
3 хв	I. Організаційний	<p>Привітання з учнями</p> <p>“Посміхніться самі до себе, до мене, подаруйте посмішку один одному. Бачу, що у вас усе гаразд. Сподіваюся на такий настрій протягом уроку. Тим паче, що посмішка — це головна умова успіху”.</p> <p>Перевірка присутніх.</p> <p>Організація учнів до роботи на уроці.</p> 		
3 хв	III. Мотиваційний етап	 <p>Зображення згенероване штучним інтелектом</p>	<p>“Вибір героя”</p> <p>Запропоную учням обрати, ким би вони хотіли бути в подіях, пов’язаних з Азовом:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Захисником фортеці. • Хроністом, який описує ці події. • Дипломатом, що намагається вирішити конфлікт. <p>Попросить коротко пояснити свій вибір, а потім на уроці покажуть історію з різних кутів зору, спираючись на їхні ролі.</p>	/громадянська, аксіологічна, інформаційна, мовленнєва.

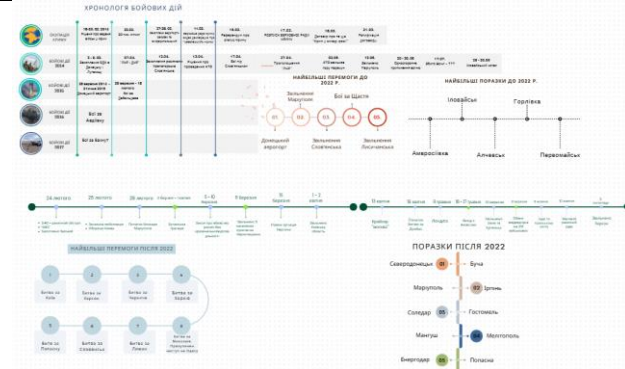
2 хв	IV. Актуалізаційний етап		<p>Яку тему ми зараз вивчаємо? Які основні події характеризують цю тему?</p> <p>Групи у ролях (волонтерів, солдатів, медиків тощо) проводять коротке обговорення перед класом, де кожен з учасників презентує свої думки і переживання під час війни.</p>	<p><i>/інформаційна, мовленнєва.</i></p> <p><i>Громадянська, аксіологічна</i></p>
20 хв	V. Етап вивчення нового матеріалу	<p>1. Збройна агресія Росії на Сході України. Війна 2014 року є першою в історії людства, яка відбувається за часів існування соціальних мереж, мобільних телефонів, супутників та бойових дронів, що змінює характер ведення конфліктів.</p> <p>1. Причини війни: Серед численних політичних, психологічних і технічних причин війни є суттєвий фактор того, що Росія застрягла в минулому, тоді як світ розвивається вперед, навіть попри існування терористичних актів і локальних конфліктів.</p> <p>2. Російська імперська доктрина: Росія сприймає свою доктрину “Русский мир” як засіб посилення імперського впливу на сусідні держави, зокрема Україну, і намагається відновити свою колишню владу.</p>	<p>Чи можна вважати Росію зацікавленою у збереженні свого впливу на Україну? Як зміна зовнішньополітичного курсу України (прагнення до євроінтеграції) стала каталізатором конфлікту з Росією? Чому Росія побоювалася можливості вступу України до Європейського Союзу і НАТО</p> <p>Як внутрішні політичні проблеми в Росії могли вплинути на рішення про агресію проти України?</p>	<p><i>/логічна, аксіологічна, інформаційна, мовленнєва.</i></p> <p><i>/логічна, аксіологічна</i></p>

		<p>3. Катастрофа для Росії: Перемога Майдану в Україні і повалення режиму Януковича були сприйняті російським керівництвом як катастрофа, оскільки означали остаточне виходження України з орбіти російського впливу.</p> <p>4. Втрата імперських амбіцій: Плани Росії поглинути Україну та використати її ресурси зазнали краху після Революції Гідності, адже успішна модернізація України могла б показати неефективність російського режиму порівняно з європейським.</p> <p>5. Агресія як напад: Російсько-українська війна є прикладом агресії, що визначається як застосування сили однією державою проти територіальної недоторканості або політичної незалежності іншої держави.</p> <div data-bbox="622 895 1133 1321" style="border: 1px solid black; padding: 5px;"> <p style="text-align: center; background-color: #800040; color: white; margin: 0;">Мета російської агресії проти України</p> <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <thead> <tr> <th style="background-color: #808080; color: white; padding: 2px;">для Росії</th> <th style="background-color: #008080; color: white; padding: 2px;">для України</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td style="background-color: #ffff00; padding: 5px; vertical-align: top;"> <ul style="list-style-type: none"> ❖ загарбання чужої території; ❖ прагнення влади залучитися підтримкою бойовничої частини населення Росії; ❖ намагання влади відвернути увагу російського суспільства від власної корупції, неефективності керівництва, бідності та приниження російського населення. </td> <td style="background-color: #90ee90; padding: 5px; vertical-align: top;"> <ul style="list-style-type: none"> ❖ "покарання" України за Революцію Гідності; ❖ приниження України та підірив її життєздатності; ❖ підкорення України. </td> </tr> </tbody> </table> </div>	для Росії	для України	<ul style="list-style-type: none"> ❖ загарбання чужої території; ❖ прагнення влади залучитися підтримкою бойовничої частини населення Росії; ❖ намагання влади відвернути увагу російського суспільства від власної корупції, неефективності керівництва, бідності та приниження російського населення. 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ "покарання" України за Революцію Гідності; ❖ приниження України та підірив її життєздатності; ❖ підкорення України. 	<p>Які соціальні та культурні фактори могли спонукати Росію до анексії Криму та підтримки сепаратизму на сході України?</p> <p style="text-align: center; margin-top: 200px;">Працюємо з онлайн-дошкою</p>	<p><i>загальнокультурна</i></p> <p><i>громадянська, логічна</i></p> <p><i>/логічна, громадянська, хонологічна, аксіологічна, інформацій</i></p>
для Росії	для України							
<ul style="list-style-type: none"> ❖ загарбання чужої території; ❖ прагнення влади залучитися підтримкою бойовничої частини населення Росії; ❖ намагання влади відвернути увагу російського суспільства від власної корупції, неефективності керівництва, бідності та приниження російського населення. 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ "покарання" України за Революцію Гідності; ❖ приниження України та підірив її життєздатності; ❖ підкорення України. 							

Підготовка Росії до війни проти України

<p>1991 – 2009 рр.</p> <ul style="list-style-type: none"> залежність української економіки від Росії; пропагування в Україні ідей "руського світу" через проросійських політиків та організації, засоби масової інформації, соціальні мережі тощо; поширення в російському суспільстві думки про можливість і навіть неминучість у майбутньому війни проти України; пропагування в Україні ідей сепаратизму, регіональної "ідентичності", створення й фінансування відповідних організацій; використання базового в Криму російського Чорноморського флоту як засобу дестабілізації ситуації на півострові та в Україні загалом. 	<p>2010 – літо 2013 р.</p> <ul style="list-style-type: none"> встановлення російського контролю над сферою зв'язку й телекомунікацій, паливно-енергетичним комплексом, частково банківського сектора України; ослаблення Збройних сил України й оборонної промисловості; навішування суспільству думки, що Україні армія не потрібна, оскільки, мабуть, немає зовнішніх ворогів; проникнення російської агентури до керівних ланок Міністерства оборони, Генерального штабу, Служби безпеки України. 	<p>літо 2013 – лютий 2014 р.</p> <ul style="list-style-type: none"> збільшення чисельності російських військ на південно-східному кордоні України; активізація російської розвідвальної авіації в прикордонних районах України; посилення радіоелектронної розвідки проти України; створення в Криму незаконних воєнізованих загонів "самооборони", наповнення півострова агентурою російських спецслужб, військовими підрозділами та російськими бойовиками.
--	---	--

- Напад без оголошення війни:** Росія здійснила напад на Україну 20 лютого 2014 року в районі Керченської протоки, без офіційного оголошення війни.
- Диверсійні групи та фальшиві демонстрації:** Російські спецслужби та диверсійні групи організували демонстрації, захоплювали будівлі та поліцейські дільниці, імітуючи сепаратистські акти з боку місцевих жителів, незадоволених центральною владою.
- Нарощування військ:** Підходили додаткові підрозділи російської армії, артилерія й танки до кордону з Україною для тиску на українські прикордонні підрозділи та Збройні Сили.
- Окупація Криму:** Колона російських військ наближалася до кордону, що призвело до окупації Криму.
- Гібридна війна:** Росія здійснювала скоординовану дипломатичну, економічну та інформаційну кампанію як в Україні, так і за кордоном, застосовуючи методи,

Які події стали причиною початку анексії Криму Росією в 2014 році?
 Як Росія використовувала "зелених чоловічків" під час анексії Криму, і що це означало для міжнародної політики?
 Як реагували міжнародні організації на анексію Криму Росією в 2014 році?
 Які основні події передували початку збройного конфлікту на сході України в 2014 році?

на,
мовленнєва.

/логічна,
аксіологічна

/логічна,
аксіологічна,
інформаційна,
мовленнєва.

/логічна,
просторова

що стали відомими як “гібридна війна” – поєднання прихованих операцій, диверсій, кібервійни та інших неоголошених військових дій.

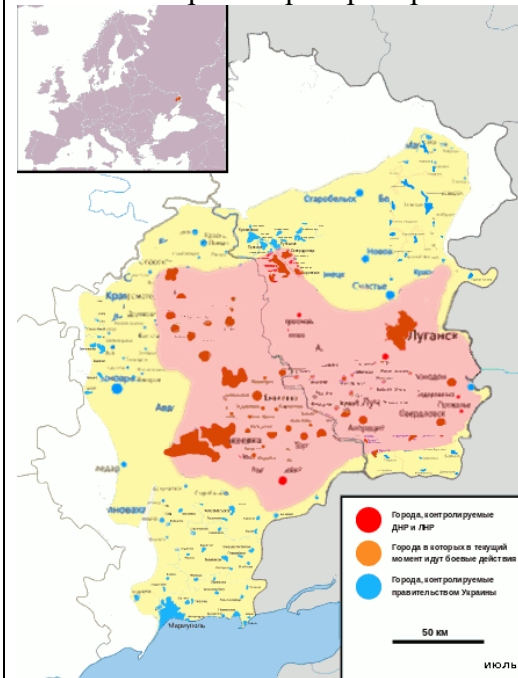
6. **Захоплення Криму:** У ніч на 27 лютого 2014 року російські військові без розпізнавальних знаків (“зелені чоловічки”) захопили парламент і уряд Криму, піднявши прапор Росії.
7. **Санкція на військову агресію:** 1 березня 2014 року Державна дума Росії санкціонувала військову агресію проти України, що стало сигналом для початку захоплення українських військових баз, адміністративних будівель, аеропортів, стратегічних об'єктів на півострові.
8. **Перші об'єкти окупації:** Російські війська першими захопили українські об'єкти зв'язку та телекомунікацій, що дало змогу блокувати комунікацію та контроль над півостровом.

Угоди, які порушила Росія, здійснивши агресію проти України	
російсько-українські двосторонні угоди	міжнародні угоди
<ul style="list-style-type: none"> ❖ Угода між Україною та Російською Федерацією про параметри поділу Чорноморського флоту (1997); ❖ Договір між Україною та Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон (2003); ❖ Угода між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України (2010). 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Статут ООН; ❖ Паризька хартія для нової Європи (1990); ❖ Хартія Європейської безпеки (1999); ❖ Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (2004); ❖ Лісабонський документ (2006); ❖ Пам'ятна декларація саміту ОБСЄ (2010) у Астані.

1. Несподівана реакція нового українського керівництва: Під час

На основі карт створіть репортаж новин.

логічна, просторова

		<p>російської агресії в Криму нове керівництво України сподівалося, що Росія зупиниться, і намагалася уникнути збройного конфлікту.</p> <p>2. Витримка українських військових: Українські військові отримали вказівку проявляти витримку та утримати зайняті позиції, що призвело до того, що момент для рішучої збройної відсічі був згаяний.</p> <p>3. Деградація Збройних Сил України за часів Януковича: За часів президента Віктора Януковича, Збройні Сили України зазнали серйозної деградації: війська систематично нищилися, військова служба ставала непрестижною, а майно та зброя часто продавалися чи розкрадалися.</p> <p>4. Ослаблення дієздатності військових частин у Криму: Через зраду частина українських військових частин на півострові була ослаблена, і багато з них змінили свою лояльність або залишили службу.</p> <p>5. Перехід на бік окупантів: Значна частина українських військових або звільнилися, або перейшли на бік окупантів, що підірвало обороноздатність України в Криму.</p> <p>6. Незаконний “референдум” у Криму: 16 березня 2014 року в Криму було проведено незаконний “референдум”, за результатами якого оголосили, що 97% учасників нібито проголосували за</p>	<p>Яким чином Україна реагувала на збройну агресію Росії в 2014 році та як змінилася її зовнішньополітична позиція? Як санкції, накладені міжнародною спільнотою на Росію у 2014 році, вплинули на економіку Росії та її зовнішню політику?</p>	<p><i>/громаднська, логічна, аксіологічна, інформаційна, мовленнєва.</i></p> <p><i>/логічна, аксіологічна, інформаційна</i></p> <p><i>логічна, інформаційна</i></p>
--	--	---	---	---

приєднання до Росії. Ці результати були явною фальсифікацією.

7. **Невдоволення кримських татар і українців:** Більшість кримських татар (понад 300 тисяч) і українців (понад 700 тисяч) в Криму не підтримували анексію півострова Росією.
8. **Масова еміграція з Криму:** Після окупації понад 20 тисяч кримчан виїхали з Криму на материкову частину України, шукаючи безпеку та підтримку.

20 березня 2014 р. Державна дума Російської Федерації ратифікувала договір про приєднання Криму до Росії. Учасники окупації Криму були нагороджені медаллю “За повернення Криму” – від міністерства оборони Російської Федерації. Медаль запроваджена 21 березня 2014 р. наказом Міністра оборони РФ № 160. Перше нагородження відбулося 24 березня того ж року.

Ключове запитання від представників засобів масової інформації Російської Федерації	Відповідь президента Російської Федерації Володимира Путіна
“Це були російські солдати чи ні?”	4 березня 2014 р. Це були місцеві сили самооборони.
	17 квітня 2014 р. За спиною сил самооборони Криму, звичайно, стали наші військовослужбовці. Вони діяли виключно коректно, але рішення 13 листопада 2014 р. Це факт і ми ніколи його не приховували: наші збройні сили блокували Збройні Сили України, розквартировані в Криму.

Робота з історичним документом Висновки Європейської ради (3 березня 2014 р.) Європейський Союз рішуче засуджує явне порушення суверенітету й територіальної цілісності України актами агресії, що вчинені силами росії, як і дозвіл на їх застосування на території України, ухвалений 1 березня 2014 року радою федерації росії. Робота з історичним документом Міністр закордонних справ Латвії Е. Рінкевичс (Твітер) (2014). Російське вторгнення в Україну повинно бути розцінено Радою Безпеки ООН як акт агресії, ООН має реагувати відповідно, це – війна. Міністр закордонних справ Канади Дж. Бейрд (Твітер) (2014) Російські акти агресії та залякування по відношенню до України вимагають колективної реакції. З виступу на радіо міністра закордонних справ Польщі Р. Сікорського (2014) Нам потрібен перегляд відносин з росією. Країна, яка вдається до агресії проти іншої європейської країни-сусіда, не може розраховувати, що ми повернемося до відносин business as usual... Запровадження

/громадська,
логічна,
аксіологічна,
інформаційна,
мовленнєва.

/логічна,
аксіологічна,
інформаційна

Реакція світу на окупацію Криму. Міжнародне співтовариство засудило воєнну інтервенцію Росії на території України. Держави “великої вісімки” призупинили членство Росії в цій організації, а США, Велика Британія та Франція припинили з країною-агресором військове співробітництво. Західні держави запровадили персональні санкції щодо російських чиновників і приватних осіб. До санкцій приєдналися Японія, Австралія, Канада та навіть Нова Зеландія.

економічних санкцій проти РФ націлене на досягнення результатів у більш довгостроковій перспективі, а Україна потребує допомоги вже сьогодні... Найбільше Україні можуть допомогти США

Перегляд відеоролику.

https://www.youtube.com/watch?v=GV_XV5VVEa4

- Висловіть власне судження до подій ?

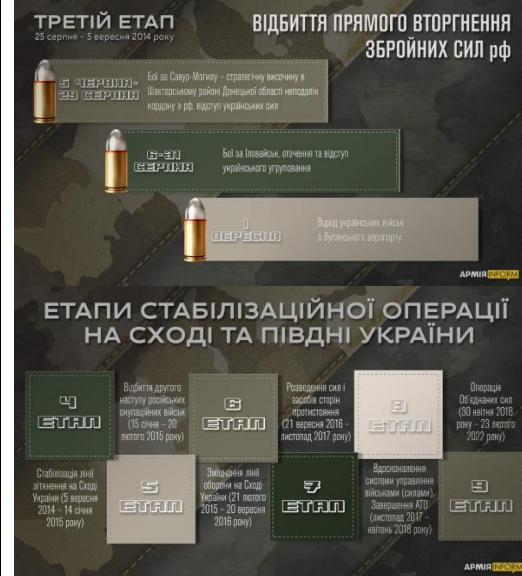
/громадська, логічна, аксіологічна, інформаційна, мовленнєва.

/громадянська, логічна, аксіологічна, інформаційна

На основі матеріалу створюють стрічку часу

<https://timeline.knightlab.com/>

Хронологічна,

3. “Азов” у 2014 році.

У 2014 році, після початку анексії Криму Росією та загострення ситуації на сході України, виникла необхідність у створенні добровольчих батальйонів для захисту територіальної цілісності країни. Перші добровольчі підрозділи формувалися із числа активістів Майдану, патріотично налаштованих громадян, ветеранів війни в Афганістані, а також волонтерів. Вони стали основою для подальших формувань, таких як батальйони “Азов”, “Донбас”, “Айдар”, “Миротворець” та інші. Добровольці активно долучалися до боротьби з проросійськими сепаратистами та російськими військами на сході України, забезпечуючи швидку мобілізацію сил для оборони ключових міст і територій. Ці

Timeline

*просторова,
логічна*

		<p>підрозділи зіграли важливу роль у першій фазі війни, ставши не тільки військовою силою, але й символами патріотизму та опору агресії.</p> <p>1. Передумови створення полку “Азов”</p> <ul style="list-style-type: none"> • Події Революції Гідності стали каталістом для формування нових добровольчих підрозділів. Українське суспільство активно протестувало проти корупційного режиму Януковича, що призвело до створення низки військових формувань. • Після початку збройного конфлікту на Донбасі, виникла потреба в формуванні добровольчих батальйонів для боротьби з проросійськими силами на сході України. <p>2. Створення полку “Азов”</p> <ul style="list-style-type: none"> • У квітні 2014 року був створений батальйон “Азов” на базі добровольчого батальйону “Азов” в місті Маріуполь. Ідея виникла в рамках зусиль по боротьбі з проросійськими сепаратистами на південному сході України. • Очолив батальйон Андрій Білецький, який раніше був активним учасником подій на Майдані і лідером організації “Національний корпус”. • Батальйон швидко став важливим елементом українських збройних сил, особливо під час боїв за Маріуполь, що знаходився під загрозою захоплення. <p>3. Бої на сході України та важливі операції 2014 року</p>	<p>Чому самооборонівці Майдану рушили на Донбас?</p> <p>Чи маєте Ви внутрішню мотивацію?</p> <p>Розподіл на команди та визначення ролей: Клас ділиться на 4-5 команд, кожна з яких буде працювати над створенням інтерактивного контенту.</p> <p>Робота з джерелами - Документи: публікації у ЗМІ 2014 року (газети, інтернет-статті, офіційні заяви</p>	<p><i>/громадська, логічна, аксіологічна, інформаційна, мовленнєва.</i></p> <p><i>/логічна, аксіологічна,</i></p> <p><i>/громадська, логічна, аксіологічна, інформаційна, мовленнєва.</i></p> <p><i>/логічна, хронологічна</i></p>
--	--	--	--	--

		<ul style="list-style-type: none"> • Перша операція на Донбасі: у боях під Маріуполем, де зіткнувся з проросійськими бойовиками. Операція мала на меті забезпечити контроль над стратегічно важливими об'єктами в регіоні. • У червні 2014 року “Азов” брав участь у важливих боях за місто Маріуполь, що знаходилося під загрозою захоплення сепаратистами. Завдяки зусиллям підрозділів, місто було відвойовано та залишилося під контролем України. • У серпні 2014 року “Азов” активно долучився до контрнаступу в зоні АТО (антитерористичної операції) на сході України, зокрема до операцій в районі селищ і міст, що були захоплені проросійськими силами. <p>4. Ідеологія та принципи полку “Азов”</p> <ul style="list-style-type: none"> • Націоналізм та патріотизм. Батальйон спочатку складався з молодих людей, які підтримували націоналістичні ідеї та ставили акцент на боротьбі за суверенітет України. • Міжнародні добровольці. Важливою особливістю полку було залучення міжнародних добровольців з різних країн, що підтримували українську справу. Це підкреслювало глобальну підтримку України у боротьбі проти агресії Росії. • Військова дисципліна та підготовка. “Азов” став прикладом підрозділу, який 	<p>Міністерства оборони України та Міністерства внутрішніх справ).</p> <p>- Свідчення учасників подій: інтерв'ю з бійцями полку “Азов”, спогади та свідчення учасників тих подій, а також відео-записи, зняті під час боїв або після них.</p> <p>- Інтернет-ресурси: офіційний сайт полку “Азов”, блогери, дописи на соціальних мережах від бійців полку, а також міжнародні новини (як висвітлювалася ситуація на Заході).</p> <p>- Історичні дослідження: статті, книги та дослідження істориків щодо полку “Азов”, військових дій в 2014 році. Кожна група аналізує надані джерела, звертаючи увагу на такі питання:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Хто є автором джерела? (урядова особа, журналіст, учасник подій, експерт) • Яка мета публікації/документа/свідчення? (Інформування, пропаганда, особисті свідчення) • Чи є джерело упередженим? Які можливі тенденції або перекоханості фактів? • Як відображено роль полку “Азов” у контексті загальної ситуації в Україні 2014 року? • Як це джерело доповнює інші матеріали, що стосуються полку “Азов”? <p>Презентація результатів: Кожна група представляє свою роботу у класі у вигляді</p>	<p><i>просторова, соціальна, аксіологічна, інформаційна</i></p> <p><i>/громадянська, логічна, аксіологічна, інформаційна, мовленнєва.</i></p> <p><i>Громадянська, /логічна, аксіологічна, інформаційна</i></p>
--	--	--	---	--

		<p>поєднував бойову готовність із патріотичною мотивацією, забезпечуючи високу дисципліну та ефективність на полі бою.</p> <p>5. Реакція на критику та контрверсії</p> <ul style="list-style-type: none"> • Звинувачення в екстремізмі. Через свою ідеологічну платформу та участь деяких бійців в ультраправих організаціях, полк “Азов” неодноразово стикався з критикою, як всередині країни, так і за її межами. Ці звинувачення стосувалися його націоналістичної орієнтації. • Дії для зниження напруги. Відразу після створення, керівництво “Азову” намагалося дистанціювати себе від екстремістських поглядів, заявляючи, що основною метою є захист територіальної цілісності України. <p>6. Створення полку “Азов” як частини Національної гвардії</p> <ul style="list-style-type: none"> • Липень 2014 року - батальйон “Азов” був офіційно включений до складу Національної гвардії України. Це дозволило йому отримати статус регулярного військового підрозділу та забезпечити підвищену координацію з іншими силами ЗСУ. <p>7. Важливість полку для України</p> <ul style="list-style-type: none"> • Моральний та стратегічний вплив. “Азов” став символом опору на сході України і надихав на боротьбу багатьох українців. Батальйон допоміг не лише в 	<p>презентації або візуального аналізу (наприклад, створення тематичних постерів або інформаційних таблиць), включаючи:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Важливі цитати, відео або фрагменти з досліджених джерел. • Висновки, що стосуються достовірності джерела та його внеску у розуміння подій 2014 року. • Критичний аналіз: які питання не висвітлені, які аспекти потребують додаткового дослідження. <p>Кожна команда отримує певний аспект історії полку “Азов” у 2014 році для дослідження і подальшого відтворення:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Команда 1: “Формування “Азову”. Ця команда вивчає передумови створення полку, перші кроки в бою, спільну роботу з добровольцями, перші місії на Донбасі. • Команда 2: “Бої за Маріуполь. Визначні моменти”. Описати бій за Маріуполь, коли “Азов” взяв участь у важливих боях з сепаратистами, та роль підрозділу у захисті міста. • Команда 3: “Ідеологія та моральний дух “Азову””. Розглянути ідеологічний контекст, зокрема символіку, мотивацію 	<p><i>/громадська, логічна, аксіологічна, інформаційна, мовленнєва, здоров'язберігуюча, навчання протягом життя .</i></p> <p><i>/логічна, аксіологічна,</i></p>
--	--	--	--	---

бойових операціях, але й зміцнив національну свідомість серед населення.

- **Роль у формуванні сучасної армії України.** Батальйон став важливою складовою реформування української армії, яка потребувала значних змін після анексії Криму і початку війни на Донбасі.

бійців, а також те, як ці фактори вплинули на моральний дух полку.

- **Команда 4: “Волонтерська допомога та міжнародний контекст”.** Дослідити підтримку полку з боку волонтерів, міжнародну підтримку і роль медіа в популяризації полку.
- **Команда 5: “Історії героїв. Імена, які увійшли в історію”.** Розповісти про конкретних бійців полку, їх подвиги та те, як вони стали символами боротьби за Україну.

Рольова гра в стилі “Історичний Квест”:

Кожна команда має створити та провести інтерактивну рольову гру у форматі “історичного квесту”. В рамках цієї гри учасники зможуть відчувати себе частиною історії. Для кожної групи створюється набір запитань, ситуацій та рішень, які вони мають вирішити на основі реальних фактів, що стосуються їхньої теми:

- Наприклад, команда, що працює над **“Боями за Маріуполь”**, може створити ситуацію, коли потрібно вибрати правильну стратегію для оборони міста.
- Для групи, що досліджує **“Ідеологію та моральний дух”**, можуть бути підготовлені завдання, пов'язані з вибором етики поведінки під час боїв, стосунки між бійцями, мотивація до боротьби.

інформаційна

Соціальна

/соціальна, громадська, логічна, аксіологічна, інформаційна, мовленнєва.

			<ul style="list-style-type: none"> • “Формування полку” може зосередитися на етапах прийняття рішень, на етапі запуску проекту “Азов”, переговори з іншими підрозділами тощо. <p>Презентація результатів роботи: Після завершення створення медіа-презентацій, кожна група проводить їх перед класом.</p>	<i>/логічна, аксіологічна, інформаційна</i>
6 хв	VI. Систематизація знань	<p>проводиться рефлексія, де учні обговорюють, що вони дізналися під час роботи, як їхні персонажі змогли б діяти в реальності, що б вони змінили у своїй поведінці, і які цінності для них стали важливими, розповідь про пережите під час рольової гри, висновки, емоційні моменти, що виникали під час виконання завдання. Також обговорюється важливість кожної окремої історії в контексті національної ідентичності України.</p>	<p>Яким чином Росія використала методи гібридної війни в Криму та на Сході України в 2014 році?</p> <p>Які основні причини формування добровольчих батальйонів в Україні на початку війни?</p> <p>Чому виникнення добровольчих батальйонів стало важливим етапом у протистоянні російській агресії?</p> <p>Як полк “Азов” був сформований і якими завданнями він керувався на початкових етапах війни?</p> <p>Яку роль у боротьбі з російськими військами на Донбасі відіграли добровольчі батальйони, зокрема “Азов”?</p> <p>Як ви оцінюєте значення полку “Азов” в контексті сучасної боротьби за суверенітет України?</p>	<i>/громадянська, хронологічна, аксіологічна, інформаційна, мовленнєва, логічна.</i>
3 хв	VII. Висновки	<p>✓ Збройна агресія Росії: Вторгнення Росії на Схід України стало серйозним випробуванням для України, змінивши</p>		<i>/ громадянська,</i>

		<p>життя мільйонів громадян і вплинувши на політичну ситуацію в країні та світі.</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Мужність і незламність українців: Український народ продемонстрував неймовірну мужність, незламність і відданість, що допомогло відстояти суверенітет і незалежність України. ✓ Роль захисників України: Захисники України, серед яких і бійці “Азову”, показали героїзм і силу духу в боротьбі з агресором, ставши символами патріотизму та опору. ✓ Важливість вивчення подій: Вивчення цих подій дозволяє краще розуміти сучасну ситуацію, оцінювати роль кожного громадянина у захисті країни та формувати громадянську свідомість. ✓ Пам'ятати минуле та бути готовими до викликів: Ми повинні пам'ятати про ці важливі події, навчатися на помилках і досягненнях минулого, а також бути готовими до будь-яких викликів, що можуть постати перед нашою державою. 		<p>інформаційна, мовленнєва, логічна, аксіологічна, загальнокультурна,</p>
1 хв	VIII. Домашнє завдання		<p>❖ Опрацювати § 30</p> <p>Творче завдання: Створіть ментальну карту “Я в часи війни”, на якій ви зобразите свої думки і відчуття щодо війни та ролі добровольців у її ході. Зокрема, можна включити такі елементи:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Персональний внесок: Що я можу зробити для своєї країни в умовах війни? 	<p>громадянська, інформаційна, мовленнєва, логічна, аксіологічна, загальнокультурна,</p>

			<ul style="list-style-type: none"> • Спільний внесок: Яка роль армії та добровольців в Україні? • Відповідальність: Яку відповідальність несуть громадяни в умовах війни? • Погляд на майбутнє: Як би я міг допомогти у відбудові країни після війни? <p>Додаткове: Підготувати постер або інфографіку на тему: “Ключові події російської агресії проти України та міжнародна реакція”. Використайте основні дати, поняття та факти, опрацьовані на уроці.</p>	<i>навчання протягом життя, економічна</i>
--	--	--	---	--

Джерела: Агресія Росії проти України. Дидактичний матеріал до уроків з історії України. <https://naurok.com.ua/prezentaciya-agresiya-rosi-proti-ukra-ni-didaktichniy-material-do-uroku-365009.html> (дата звернення: 15.07.2024).

Додаток Х.2 Маршрутний лист.

Громадянська компетентність через вивчення дивізії "Азов"

1 Патріотизм і національна ідентичність

Ключові ідеї

- Роль "Азова" у захисті суверенітету України
- Громадянська відповідальність: збір доказів та надання свідчень
- Підприємство української суверенної держави
- Кримінальні злочини
- Попередження злочинів на території України та в Україні

Відповідальність та громадянська освіта

- Розуміння громадянської відповідальності за національну ідентичність
- Роль громадян у захисті суверенітету України
- Відповідальність громадян за захист суверенітету України

2 Інформаційна кампанія та соціальні мережі

Ключові ідеї

- Використання інформаційних технологій через SMS та електронні листи
- Роль громадян у захисті інформації про національну ідентичність

POST IDEAS

- Використання інформаційних технологій для національної ідентичності

Способи

- Використання інформаційних технологій для національної ідентичності

3 Роль громадян у розвитку демократичних цінностей

Ключові ідеї

- Підприємство громадян у захисті демократичних цінностей

POST IDEAS

- Використання інформаційних технологій для національної ідентичності
- Роль громадян у захисті інформації про національну ідентичність

Способи

- Використання інформаційних технологій для національної ідентичності

Джерела: Власна розробка.